

АНАЛИ

ПРАВНОГ ФАКУЛТЕТА У БЕОГРАДУ

ДВОМЕСЕЧНИ ЧАСОПИС
ЗА ПРАВНЕ И ДРУШТВЕНЕ НАУКЕ

МАЈ — ЈУН
1974.

Уређивачки одбор:

Др Војислав Бакић (главни и одговорни уредник),
др Смиља Аврамов, др Велимир Васић, др Драгаш Ден-
ковић, др Драгољуб Димитријевић, др Владимир Јова-
новић, др Љубица Кандић, др Драгољуб Кавран (секре-
тар Уређивачког одбора)

Сарадници одговарају за своје написе

У трошковима издавања овог часописа учествује Заједница за науч-
ни рад СР Србије

Лектор Вера Миханловић

Технички уредник Вукосава Манојловић

Штампа: „Савремена администрација“ погон „Бранко Боновић“ — Београд

АНАЛИ

ПРАВНОГ ФАКУЛТЕТА У БЕОГРАДУ

Година XXII

Мај — јун 1974.

Број 3

ПОСЕБАН ЗАКОНСКИ НАСЛЕДНИ РЕЖИМ ПРИ НАСЛЕЂИВАЊУ ПОЉОПРИВРЕДНОГ ЗЕМЉИШТА И ПРИВАТНИХ ПОЉОПРИВРЕДНИХ ГАЗДИНСТАВА У СР СЛОВЕНИЈИ

I. — Последњих година у нашој земљи се почело постављати питање да ли постојећи јединствени законски наследни ред за сва добра без разлике не доводи до ситуација за које се не би могло увек рећи да су у складу са потребама развитка система пољопривредне производње у једној социјалистичкој земљи. Указивало се и указује се посебно на чињеницу да јединственим законским наследним редом и једнаким наследним правима свих могућих наследника, без обзира на њихово место у пољопривредној производњи као наследника-власника пољопривредног земљишта, води, с једне стране даљем уситњавању пољопривредног земљишног поседа, а, с друге стране, све већи број непољопривредника, по основу наслеђа, постаје власник пољопривредних земљишта, што најчешће има за последицу да таква земљишта или уопште нису обрађивана или се њихова обрада доста тешко и са мало успеха организује на начин који би обезбеђивао рационалну и рентабилну производњу.

Уз постојање овакве ситуације, до које долази вероватно бар толико, ако не и више, по другим основима и са других разлога а не само по основу и у вези са системом наслеђивања, задатак је економске политике земље да утврђује мере и начине да се у нашој земљи пољопривредна производња организује на задовољавајући начин и уз постизање резултата који би одговарали потребама нашег друштва, посебно потребама тржишта пољопривредних производа у самој нашој земљи и према иностранству. Та економска политика је била усмерена на остварење социјалистичког начина производње у пољопривреди, без обзира на систем земљишног поседа и без обзира на број и разрађеност власничких односа на обрадивом пољопривредном земљишту. Постоје различита мишљења колико је консеквентно и енергично, перспективно и без компромиса спровођена та и таква економска политика у области пољопривредне производње, а посебно, колико се водило рачуна управо о важности и вредности спровођења управо те и такве економске политике за изградњу правих и садржајних социјалистичких друштвених односа на селу, пошто је, за изградњу социјализма, пун развој таквих друштвених односа на селу

нераздвојно везан за вредност саме економске политике у пољопривреди. У сваком случају, по нашем мишљењу, све ово треба да и надаље остане битан задатак и циљ како економске политике тако и целокупне друштвене делатности, па, лакле, и оне у области права, а конкретно и права наслеђивања, кад је реч о земљишном поседу на селу, односу између власништва и организовања социјалистичког начина производње, „старењу“ сеоских домаћинстава, одласку млађих људи са села у град, делимичном бављењу пољопривредном делатношћу и од стране људи који стално раде у граду одн, ван пољопривредне производње, и многим другим питањима, појавама и односима којима се карактерише наше друштво у којем је више од четири петине пољопривредног земљишта још у приватној својини. При свему овоме изградња социјалистичких друштвених односа, заједно са савременим начинима и методама пољопривредне производње, треба и мора остати основни и савремени, у дугорочни и перспективни задатак чијем остварењу много шта и много више мора бити потчињено и усмерено.

У вези са изградњом републичких и покрајинских права често се указује на могућност и потребу да се и посебним системом наслеђивања пољопривредних земљишта допринесе већој и бољој пољопривредној производњи. То у првом реду на тај начин што би се искључило или ограничило право наслеђивања пољопривредних земљишта оних лица која земљу не обрађују, а затим да би се, посебним системом наслеђивања, створило одн. спречило даље уситњавање приватних пољопривредних земљишта — парцела. У крајњој линији и посредно као аргуменат у прилог посебног система наслеђивања пољопривредног земљишта присутна је и жеља да се спречи одн. умањи напуштање земље и земљорадње, тј. одлазак људи са села у градове, чиме се жели створити више услова да се сва пољопривредна земљишта и обрађују, тј. да се смањи или елиминише доста велики простор необрађиваног пољопривредног земљишта, па макар и путем концентрисања приватног пољопривредног поседа (разуме се у границама уставног и законског максимума) и развијањем индивидуалних пољопривредних газдинстава.

II. — О свему овоме, разуме се, могу се имати различита мишљења, посебно прилази овој целокупној проблематици могу бити различити. Међутим, битно је да ће решења зависити од надлежних органа република и покрајина, при чему се може констатовати постојање доста раширеног схватања да посебан систем наслеђивања пољопривредног земљишта може да, у овом правцу, пружи позитивне резултате. Такав став је и заузела СР Словенија доносећи посебан Закон о наслеђивању пољопривредног земљишта и приватних пољопривредних газдинстава (имања), од 18. јула 1973. године (Урадни лист СР Словеније, бр. 26/1973). Њиме се, поред редовног — општег законског наследног реда (који је за сада, док СР Словенија не донесе свој нови закон о наслеђивању, онај из ранијег савезног Закона о наслеђивању, који се већ примењује у овој републици као републичко право), успоставља и посебан законски наследни ред у погледу пољопривредног имања као објеката наслеђивања, при чему тај посебан наследни ред полази од општих правила која важе за законско наслеђи-

вање по општем законском наследном реду, са њима рачуна и налаже њихову примену увек онда ако и када није шта другачије прописано у овом посебном Закону о наслеђивању пољопривредног земљишта и приватних пољопривредних газдинстава (имања). Зато ћемо овде изложити само специфичност питања која се постављају управо у вези са непосредно овим законом.

Закон о наслеђивању пољопривредног земљишта и приватних пољопривредних газдинстава (имања) поставља себи (чл. 1) два циља: један микро-карактера, а други макро-карактера. Први циљ се састоји у ограничавању прелаза пољопривредног земљишта у својину оних лица која земљу не обрађују, у спречавању уситњавања одређених имања које представљају целовита пољопривредна газдинства, и у омогућавању преузимања пољопривредних имања под условима који не би сувише оптерећивали наследника. Други циљ се састоји у тежњи да се овим законом и посебним системом наслеђивања пољопривредних имања стварају могућности за целасходно коришћење пољопривредног земљишта и за јачање производне сарадње између оних који пољопривредно земљиште користе за лични рад и организацију удруженог рада.

На овај начин, тј. са постављањем себи оваквих циљева, посебан наследни систем за пољопривредна имања треба да буде праћен низом других мера и држања појединаца — пољопривредних произвођача и организација удруженог рада (посебно оних у области пољопривреде, мада не и само њих), пошто ће само остваривањем ових циљева овај посебан систем наслеђивања наћи своје пуно друштвено оправдање, а потребно је да тај систем управо путем праксе његовог дејства и применом добије то оправдање с обзиром да он ствара одређене приоритете при наслеђивању пољопривредних имања у корист само извесног броја, или, чак, и само једног лица, а ти и такви приоритети се могу правдати и оправдати ефектима и резултатима који би били првенствено од користи за целину наше националне економије и друштвених односа социјалистичког карактера.

III. — За постојање и примену овог посебног система наслеђивања једно од најважнијих питања јесте одређивање самог објекта на који се односи тај систем, дакле, утврђивање предмета заоставштине на које би се применио овај посебан систем законског наслеђивања (пошто ће за наслеђивање свих осталих предмета-вредности заоставштине важити општи законски наследни ред).

Предмети заоставштине за чије наслеђивање важи овај посебни систем у СР Словенији јесу пољопривредна земљишта и приватна пољопривредна газдинства (имања):

1) Пољопривредна земљишта јесу са становишта овог посебног система наслеђивања, сва обрадива, необрадива и шумска земљишта, као и шуме, који су намењени за пољопривредну или шумарску производњу. При томе се као пољопривредна земљишта у склопу овог посебног система наслеђивања не сматрају: а) земљишта на подручју које је обухваћено урбанистичким или грађевинским планом, сем ако су тим плановима одређена за пољопривредну или шумарску производњу; б) земљишта која су урбанистичким плановима и локалним одредбама намењена за изградњу;

в) земљишта на којима се налазе зграде и земљишта која су потребна или су намењена за редовно коришћење зграде.

Ближи критеријуми за одређивање ових објеката као пољопривредних земљишта дати су у посебном Закону о пољопривредном земљишту СР Словеније, од 18. јула 1973. године.

2) Приватно пољопривредно газдинство (имање) јесте она пољопривредна и ~~шумарска привредна целина која власнику обезбеђује, по основу пољопривредне и друге са њом повезане делатности, пристојан (одговарајући) живот и које је за такво одредила својом одлуком скупштина општине, донетом на предлог пољопривредне земљишне заједнице и месне заједнице (иначе пољопривредна земљишна заједница представља самоуправну заједницу пољопривредних и шумарских привредних организација удруженог рада, месних заједница и скупштине општине, оснива се друштвеним договором за подручје општине и има карактер правног лица — чл. 5. Закона о пољопривредном земљишту).~~

Закон прописује да приликом одређивања пољопривредних газдинстава (дакле, шта се има конкретно сматрати приватним пољопривредним газдинством за које би важио посебан наследни ред) треба нарочито водити рачуна: о општинском просторном плану којим се одређују земљишта искључиво намењена за потребе пољопривреде; о угрожавању целисходног коришћења пољопривредног и шумског земљишта до чега би дошло уситњавањем имања; о могућностима производне сарадње са организацијама удруженог рада; о друштвеном интересу да се сачувају целине одређених пољопривредних и шумарских газдинстава, посебно ради заштите средине, њиховог значаја за општенодрожну одбрану, из историјских и културних разлога, и томе подобних основа; о томе да ли треба спречавати уситњавање-раздробљавање имања из неких других значајних разлога.

За одређивање шта ће бити конкретно сматрано — проглашено за приватно пољопривредно газдинство на које ће се, за случај смрти његовог власника, имати да примени посебан законски наследни ред, предлог дају пољопривредна земљишна заједница и месна заједница, које постоје на територији где се налази имање у питању, и то после одржане јавне расправе која се организује у месним заједницама у сарадњи са друштвено-политичким организацијама. Саму одлуку, као што је већ речено, доноси скупштина општине кад се за то покаже потреба, али је она дужна да најмање сваких пет година предложи и усклади те своје одлуке са општинским просторним планом и са мерилима-критеријума који су горе наведени. И скупштина општине сваку своју одлуку о томе шта се има сматрати пољопривредним газдинством доноси после одржане јавне расправе, коју треба да организује у сарадњи са друштвено-политичким организацијама.

Иначе, само приватно пољопривредно газдинство (имање), када буде проглашено за такво, обухвата све оно што чини привредну целину и што је потребно и користи се за редовну пољопривредну производњу и за обављање са њом повезаних делатности. Тако, сходно прописима самог закона, ту спадају, поред пољопривредног земљишта, нарочито и привред-

не и стамбене зграде заједно са земљиштима која су потребна или су намењена за редовно-уобичајено коришћење таквих зграда (функционална земљишта), а такође и са имањем повезане службености и њима слична права, пољопривредна опрема, оруђа и стока, права и дужности из трајне привредне сарадње са задругом или са организацијама удруженог рада, као и права и дужности који произилазе из пољопривредне заједнице (образоване у смислу чл. 36. Закона о удруживању пољопривредника), објекти сеоског туризма, као и потраживања и дугови који су настали у вези са пољопривредном производњом или са њом везаном делатношћу.

IV. — И приликом одређивања наследника, закон одређује различите услове и поредак за наслеђивање све према томе да ли је предмет наслеђивања пољопривредно земљиште или приватно пољопривредно газдинство (имање), чије се појављивање у заоставштини одређује сходно правилима која су горе изложена:

① Пољопривредно земљиште наслеђују наследници одређени у смислу општих прописа о наслеђивању, дакле, сходно општем законском наследном реду, но то само ако и уколико испуњавају услове одређене у Закону о пољопривредном земљишту. А по томе Закону пољопривредно земљиште може поседовати (имати у својину), па према томе и стицати било правним пословима *inter vivos* било по основу наследства, свако физичко лице, с тим да је максимум земљишта које једно лице може имати у својину одређен у зависности од тога да ли је лице у питању пољопривредник или није:

а) Пољопривредник-земљорадник може имати у приватној својини највише до десет хектара пољопривредног обрадивог земљишта. То као правило, с тим да у шумским и брдским пределима пољопривредник може имати у приватној својини, за своје пољопривредно газдинство, највише до 20 хектара пољопривредног обрадивог земљишта, и то тако да у томе случају најмање две трећине пољопривредних обрадивих земљишта морају бити пашњаци.

Закон о пољопривредним земљиштима одређује и ко се све има сматрати, са становишта тога Закона, пољопривредником, при чему је значајна одредба да се пољопривредником сматра грађанин који личним радом обрађује пољопривредно земљиште, стално живи у крају где се налази то земљиште или неки његов део, и по правилима остварује свој лични доходак вршењем пољопривредне делатности, па без обзира на то што би такво лице имало и друге изворе дохотка (нпр. из радног односа, пензије, занатске делатности и слично). За пољопривредника се сматра и брачни друг лица које испуњава ове услове, без обзира што тај брачни друг евентуално сам лично не испуњава те услове. При томе закон предвиђа могућност да надлежни општински управни орган може донети одлуку да се за пољопривредника сматра и лице које не живи у крају где има своје пољопривредно земљиште или неки његов део, ако то лице испуњава друге услове који су горе изложени.

б) Грађанин који се по одредбама Закона о пољопривредном земљишту не сматра пољопривредником, може имати у својини у равничким пределима највише до једног хектара пољопривредног и шумског земљи-

шта укупно, а од тога највише до пола хектара шума и пола хектара винограда, док у шумским и брдским пределима може имати највише до три хектара укупно површина а од тога највише пола хектара шума и пола хектара винограда. У овај максимум урачунава се површина свих земљишта која припадају свим члановима уже породичне заједнице.

На тај начин уколико је предмет наслеђивања пољопривредно земљиште, важе правила општег законског наследног реда, с тим да је укупан обим пољопривредног земљишта — и оних које је неко лице наслеђено и оних које је само у томе моменту имало у својини — одређен од ограниченог законом, па је прописан и начин свођења поседа пољопривредних земљишта на овај законом одређени максимум — разуме се ако је путем наслеђа тај максимум пређен.

② У погледу пољопривредног газдинства (имања) као таквог, као пољопривредне целине у смислу како је већ изложено, закон поставља начело да га по правилу наслеђује један наследник, а изузетно само и више наследника ако би били испуњени посебни услови које је закон прописао. Ово начело је разрађено у читавом једном посебном систему законског наслеђивања пољопривредних газдинстава (имања), систему који се доста разликује од општег — редовног система законског наслеђивања који важи за све остале предмете заоставштине, па, чак, као што је речено, и за само пољопривредно земљиште. Основна правила овог посебног система законског наслеђивања пољопривредних газдинстава (имања) јесу:

а) Ред и број лица која би могла бити наследници пољопривредног газдинства оставиоца одређује се по правилима општег законског наследног реда, с тим да ће у конкретном случају бити одређен за наследника онај из те групе могућих законских наследника који има намеру да личним радом обрађује пољопривредно земљиште у питању, при чему ће се, ако оваквих лица буде више, дати предност ономе који је ту и такву своју намену исказао тако што је било радио на имању односно оспособио се за обраду пољопривредног земљишта, било својим радом, зарадом или на неки други начин допринео очувању односно побољшању производних капацитета имања.

Овим је практично одређен критеријум остваривања основног начела које поставља закон: да пољопривредно газдинство (имање) наслеђује један наследник. Међутим, сам закон поближе одређује и како се има овај критеријум провести, остварити у сваком конкретном случају:

аа) Ако ове наведене услове за наслеђивање пољопривредног газдинства (имања) испуњава више наследника (тзв. једнакоправни наследници), газдинство ће наследити брачни друг оставиоца.

бб) Ако у конкретном случају нема брачног друга оставиоца или ако би се он одрекао наслеђа, газдинство ће наследити онај између тзв. једнакоправних наследника кога споразумно одреде сви ти једнакоправни наследници. Уколико се ти једнакоправни наследници не споразумеју, у року који им суд одреди (а који не сме бити дужи од три месеца) ко ће између њих наследити газдинство, то газдинство ће наследити онај кога сам суд одреди, при чему ће суд при доношењу ове своје одлуке узети у

обзир све околности које би биле од значаја управо за конкретни случај у питању (нпр. чињеница заједничког домаћинства само некога од њих са оставиоцем; посебни запажени резултати које неко од њих показује у пољопривредној производњи; оријентација и припремање потомака ових лица да се и они баве пољопривредном делатношћу, и др.

вв) Ако у конкретном случају брачни друг (са било кога разлога) не би био наследник пољопривредног газдинства (имања), по општим прописима о наслеђивању то газдинство би имали да наследе малолетна деца или усвојеници оставиоца (разуме се само ако уговором о усвојењу није предвиђено да усвојеник било уопште нема право наслеђа према своме усвојитељу као оставиоцу, било да такво право нема само у погледу пољопривредног газдинства свога усвојоца), суд може донети одлуку да се одређивање наследника пољопривредног газдинства одложи све док сва деца и усвојеници не постану пунолетни. Приликом доношења одлуке о евентуалном одлагању одређивања наследника пољопривредног газдинства, суд ће водити рачуна о корисности таквог одлагања по интересе малолетних и осталих наследника, као и о свим другим околностима од значаја (нпр. малолетно дете оставиоца има већ петнаест година, живи ван села, добар је ђак у школи и показује изузетне музичке склоности; малолетно дете оставиоца је тежак трајни болесник, и сл.).

Уколико би судском одлуком било одложено одређивање наследника пољопривредног газдинства, то газдинство представља заједничку имовину свих наследника који би имали право на наслеђе по општим прописима о наслеђивању, и то све док и најмлађи међу њима не постане пунолетан, после чега ће се одредити, сходно гореизложеним правилима, ко ће од њих бити наследник тог газдинства.

Ако пак, и поред тога што је иза оставиоца остало малолетне деце или усвојеник оставиоца, не дође (на основу одлуке суда) до одлагања одређивања наследника, наследник који у томе случају буде наследио пољопривредно газдинство дужан је да малолетној деци и усвојеницима оставиоца, који су могли бити наследници по општим правилима законског наследног реда, обезбеди да се оспособе за самосталан живот, и то у сразмери са привредним потенцијалом газдинства. Ови трошкови се урачунавају у наследни део, који ће бити у новцу, у висини вредности нужног дела, исплаћен овим малолетним лицима, а све то по општим прописима о наслеђивању.

гг) Најзад, уколико нема законских наследника из било кога наследног реда по редовном систему законског наслеђивања који би испуњавали услове да могу наследити пољопривредно газдинство, то газдинство наслеђује онај од тих законских наследника (сукцесивно по општим правилима законског наслеђивања) који се сматра земљорадником по Закону о пољопривредним земљиштима. Ако таквих наследника има више, а паралелно се позивају на наслеђе, газдинство наслеђују сви ти наследници, и то у складу са општим прописима о наслеђивању, с тим да се у томе случају и само газдинство може поделити на физичке делове између тих наследника.

д) Уколико је у конкретном случају било више тзв. једнакоправних наследника (дакле више лица која, би иначе сва имала права на наслеђе

— уз примену или без примене права представљања — по општим правилима законског наследног реда), применом изложених правила о законском наслеђивању пољопривредних газдинстава (имања) само један постаје стварно наследник, добијајући газдинство in natura у својину. Остали од тих једнакоправних наследника у конкретном случају по правилу немају право на никакву новчану накнаду због лишења права наслеђа пољопривредног газдинства у питању. Ипак закон признаје извесним категоријама од оваквих лица као наследника посебно право наслеђивања извесне новчане вредности, и то:

аа) Брачни друг оставиоца, оставиочева деца и усвојеници, као и родитељи оставиоца (и то само ови сродници а не и њихови потомци), који нису наследили пољопривредно газдинство оставиоца, имају право наслеђа новчане вредности нужног дела који би им припадао по општим прописима о законском наслеђивању.

Између свих ових лица у конкретном случају имаће право на наслеђе овакве новчане вредности само она лица која би се управо појављивала као законски наследници у конкретној ситуацији (нпр. родитељима неће припадати ово право не само ако је иза оставиоца остало деце или усвојеника него ако је остало само осталих потомака оставиоца из првог наследног реда, па без обзира што тим потомцима не припада право наслеђа ни такве новчане вредности).

бб) Новчана вредност коју би, у оваквом случају, могли да наследе брачни друг оставиоца, оставиочева деца и усвојеници, или родитељи оставиоца, одређује се и израчунава по општим прописима о наслеђивању који се тичу нужног дела. При томе закон прописује и два допунска правила која су императивног карактера, и то:

— овим наследницима, без обзира на вољу оставиоца, урачунава се у наследни део (који им се, да поновимо, исплаћује у новцу) све што се и иначе урачунава у нужни део по општим прописима о наслеђивању који регулишу урачунавање поклоне и легата у нужни део;

— евентуална недостојност за наслеђивање не може се опростити овим наследницима ако би били недостојни за наслеђивање зато што су се теже огрешили о обавезу издржавања према оставиоцу кога су били по закону дужни да издржавају, као ни онеме који није хтео указати оставиоцу нужну помоћ (дакле — другачије од општег правила опроштаја недостојности за овај случај).

вв) Величина наследног дела — у новцу — брачног друга оставиоца, оставиочево деце и усвојеника, као и родитеља оставиоца, који не наслеђују у конкретном случају пољопривредно газдинство као предмет заоставштине, по правилу је фиксна, одређена у смислу општих правила о законском наслеђивању (у суштини овај наследни део, односно новчани износ који ова лица наслеђују представља нужни део, пошто величина тога наследног дела представља величину новчане вредности нужног дела). Међутим, суд може тај наследни део у новцу да повећа или смањи, и то било наследне делове свих наследника који добијају свој наследни део у новцу било само неких од њих, све према томе у односу на кога одн. на колико од тих лица су се стекли прописани услови за повећање или смањење тога новчаног износа;

— наследни део у новцу суда може да повећа, на захтев односног наследника, ако овај нема потребних средстава за живот,

— наследни део у новцу суда може да смањи, на захтев наследника који је *in natura* наследио пољопривредно газдинство, ако би наследни делови у новцу и обавезе које тај наследник буде евенутално имао према малолетним лицима за случај неодагања рока одређивања наследника премашале вредност свих нужних наследних делова у конкретном случају или ако би тиме био у знатној мери угрожен привредни потенцијал газдинства.

Приликом одлучивања о повећавању или смањивању наследних делова који би се имали исплатити у новцу, суд ће узимати у обзир све околности случаја, а нарочито имовинско стање и способност наследника за привређивање, као и сам привредни потенцијал газдинства.

гг) Новчане износе на име нужног дела брачном другу, деци и усвојеницима оставиоца и родитељима оставиоца, и то онима од њих коме то право буде припадало у конкретном случају, исплаћује наследник који је наследио пољопривредно газдинство *in natura* и у целини.

Рок за ову исплату одређује суд имајући у виду привредни потенцијал газдинства и социјални положај наследника којима ти новчани износи има да буду исплаћени. Овај рок, по правилу, може да износи највише пет година, но у изузетним случајевима суд може, на тражење наследника који је наследио газдинство, одредити и дужи рок, али највише до десет година (разуме се све ово ако се сва заинтересована лица не би сама споразумела о року и начину исплате ових новчаних износа).

Изузетно, на место исплате у новцу вредности нужног дела, ова лица — једно или више њих — која имају право на наслеђе новчане вредности пошто нису постали наследници пољопривредног газдинства *in natura*, могу да наследе и пољопривредно необрадиво земљиште које нема значаја за пољопривредну производњу а налази се у неком подручју у коме се, по одредбама Закона о пољопривредном земљишту, може изменити намена пољопривредног земљишта. Овакво земљиште може такав наследник да наследи, на место исплате новчаног износа, само у висини вредности његовог нужног дела, при чему је могуће да такво лице један део вредности његовог нужног дела добије у оваквом земљишту а други део у новчаном износу, али у сваком случају оба та дела-облика наслеђа не смеју прећи висину вредности нужног дела тога лица.

До овакве замене наследног нужног дела, који треба по правилу да се исплати у новцу, санаслеђивање неког необрадивог пољопривредног земљишта, може доћи само за случај оправданих разлога, које, за случај спора, суд цени. Закон не говори ништа о томе да ли се и сами наследници могу о овоме споразумети, што би изгледа могло да буде могуће, под условом да све то буде у сагласности са Законом о пољопривредном земљишту.

д) Успостава посебног система законског наслеђивања пољопривредних газдинстава (имања) има за циљ да се очува и развија привредни потенцијал пољопривредне производње, и то на рационалан и рентабилан, а по могућству и што савременији и модернији начин. Само тиме се може правдати признавање приоритетног одн. искључивог права наслеђивања

in natura пољопривредног газдинства у корист једног наследника. Зато је и разумљиво што закон предвиђа последице за случај да такав наследник наслеђено пољопривредно газдинство не би у овом циљу и користио.

Ако наследник пољопривредног газдинства добровољно отуђи наслеђено газдинство или његов знатнији део, и то у времену од десет година после преузимања наслеђеног газдинства, а не би прибавио друго пољопривредно земљиште најкасније у току године дана од отуђења наслеђеног газдинства или његовог знатнијег дела, дужан је да свим осталим санаследницима, на њихов захтев, доплати разлику тако да они не буду прикраћени у погледу својих наследних делова које би добили по општим прописима о наслеђивању. На тај начин, у оваквим ситуацијама, долази у суштини до успоставе примене општих прописа о наслеђивању, само што наследници неће делити заоставштину in natura него њену новчану вредност у новцу (зато мислимо да свим овим санаследницима припада, у оваком случају, вредност њиховог редовног законског наследног дела а не само вредност нужног дела).

Б) Уколико се догоди да у конкретном случају ни један од наследника не испуњава услове који су прописани за наслеђивање пољопривредног газдинства (имања), онда могу наступити две ситуације, и то сукцесивно једна за другом, дакле, ако прва ситуација-решење не успе, онда би се пољопривредно газдинство као предмет наслеђивања наследило одн. распоредило у смислу друге ситуације-решења.

аа) Најпре ће се позвати пољопривредна земљишна заједница са терена на којем се налази пољопривредно газдинство у питању да она нађе лице које ће преузети газдинство, у складу са прописима Закона о пољопривредном земљишту. Ако се нађе лице које би преузело газдинство, оно ће имати да плати цену превзетог газдинства, с тим да би се о висини те цене и роковима њене исплате споразумело са наследницима. Уколико се, пак, лице које преузима газдинство и наследници не би могли споразумети било о висини цене било о роковима њене исплате, одлуку о тим питањима ће донети суд на основу правичне процене могућности лица које преузима газдинство, привредног потенцијала газдинства и висине терета, с тим што рок за исплату цене преузимања не сме бити дужи од пет година.

Ако дође до преузимања газдинства од стране неког лица изван круга наследника, и то лица које би нашла пољопривредна земљишна заједница, онда закон, кад је реч о правима лица која су по редовном законском наследном реду требало да буду у конкретном случају наследници, поставља два правила:

— новчани износ који, на име цене, плаћа преузималац газдинства, наслеђују — деле наследници по општим прописима о наслеђивању;

— лице које преузима газдинство и лица која се појављују као наследници могу се споразумети да се из газдинства издвоје стамбене и привредне зграде, пољопривредно необрадиво земљиште, пољопривредна оруђа, стока и објекти сеоског туризма, с тим да би овако издвојена добра наслеђивали — делили наследници по општим прописима о наслеђивању (као што ће, у томе случају, наследници наслеђивати-делити и новчани износ који ће им исплатити лице које преузме газдинство, и то износ који

ће бити одређен према вредности оног обима газдинства који буде стварно и преузет од тога лица). За овакав споразум лице које преузима пољопривредно газдинство може имати интереса, на пример, ако оно и само у непосредној близини има своје сопствено имање на којем има зграде, оруђе или стоку који су довољни за рационално обрађивање оба имања, или ако то лице не жели да се бави сеоским туризмом, — но све ово може бити само ако су са тим сагласни и наследници, пошто издавајње ових објеката из састава преузетог пољопривредног газдинства не може уследити само по вољи ни самога преузимаоца ни самих наследника.

Све ово треба да буде утврђено и учињено најдаље у року од године дана, за које време ће се оложити доношење одлуке о наслеђивању. Ако у томе року пољопривредна заједница не нађе лице које би преузело пољопривредно земљиште односно пољопривредно газдинство које се налази у саставу заоставштине, онда ће до решења доћи путем примене друге ситуације-решења.

бб) Ако се преко пољоприврене земљишне заједнице, и то најдаље у року од године дана, не нађе лице које би преузело пољопривредно земљиште односно пољопривредно газдинство, онда је даља судбина, наслеђивање или постајање друштвеном својином, у зависности од тога о којим је објектима пољопривредног газдинства реч у конкретном случају.

1° — Наследници оставиоца, иако не испуњавају услове за наслеђивање пољопривредних газдинстава, наслеђиће по општим прописима о наслеђивању следеће предмете из састава пољопривредног газдинства: стамбене и привредне зграде заједно са земљиштем које је потребно за редовну употребу зграде или је томе намењено; пољопривредна необрадива земљишта која нису од значаја за пољопривредну производњу а налазе се у таквом подручју да се, сходно одредбама Закона о пољопривредном земљишту, може променити намена пољопривредног земљишта; пољопривредна оруђа, стоку и објекте сеоског туризма.

До примене оваквог решења у конкретном случају може доћи, тј. да наследници наследе *in natura* горенаведене предмете пољопривредног газдинства, само ако је са тим сагласна пољопривредна земљишна заједница и ако је то у складу са општинским просторним планом и другим плановима односно општине.

Изузетно, ови наследници (да нагласимо: иако не испуњавају услове за наслеђивање пољопривредног газдинства), могу наследити, сходно општим прописима о законском наследном реду, цело пољопривредно газдинство, дакле, све што спада у пољопривредно газдинство у смислу посебних прописа о наслеђивању таквих газдинстава, но то само ако тако одлучи скупштина општине на предлог пољопривредне земљишне заједнице, а у складу са општинским просторним планом и другим плановима односно општине.

2° — Све остало што се сматра да сачињава пољопривредно газдинство, посебно пољопривредна земљишта и остатак предмета из пољопривредног газдинства које не би у смислу предњег наследили наследници који иначе не испуњавају услове за наслеђивање пољопривредног газдинства, постаје друштвена својина. У томе случају за такво преузета пољопривредна земљишта и предмете пољопривредног газдинства пољопривредна

земљишна заједница ће имати да плати накнаду у износу која одговара цени коју би за те објекте имало да плати и лице које би преузело такве предмете из заоставштине као појединац, с тим да тај новчани износ наслеђују-деле наследници по општим прописима о наслеђивању.

V. — Ради што потпунијег остваривања циља који се жели постићи посебним системом наслеђивања пољопривредних газдинстава (имања) а делом и пољопривредних земљишта, а и ради спровођења у живот конкретних решења донетих у оквиру овог система, закон поставља и два специфична правила, која представљају даља одступања од односних правила општег законског наследног реда:

1) Вредност дела заоставштине који би требало да се издвоји из заоставштине по захтеву брачног друга оставиоца и који одговара његовом доприносу повећању вредности пољопривредног газдинства, као и вредност дела који би требало да се издвоји по захтеву потомака оставиоца који су са њим заједно живели па су му својим радом, зарадом или на неки други начин помагали у стицању, неће се издвајати у природи већ ће је исплатити у новцу наследник који буде наследио пољопривредно газдинство. Уколико се ова лица и наследник не споразумеју о року у којим ће се исплатити одговарајућа вредност у новцу, суд ће одредити тај рок, с тим да он не може бити дужи од две године.

Поред овога начина накнаде новчане вредности у облику једнократне суме, суд може, на захтев било лица која имају право на ту новчану накнаду било самог наследника који је наследио пољопривредно газдинство, изменити то право у право на одређено доживотно издржавање на терет наследника који је наследио пољопривредно газдинство. Овакву салуку суд може донети ако за то говоре здравствени, социјални или други разлози (нпр. привредни потенцијал газдинства, и слично), па било да они постоје на страни лица која имају право на новчану накнаду било на страни самог наследника газдинства.

Обим једанпут утврђеног права на доживотно издржавање, посебно сума која се периодично плаћа на име одржавања, може бити одлуком суда измењена због околности које стоје у вези са имовинским стањем наследника који је наследио пољопривредно газдинство, или због личних разлога оних лица којима је припало право на доживотно издржавање.

2) Лице коме је, као преузимаатељу, припало пољопривредно газдинство стиче својину на томе газдинству у моменту кад суд донесе решење којим утврђује да лица која полажу право на наслеђе по општим прописима о наслеђивању немају услова да наследе газдинство и којим констатује или одређује новчани износ и рокове за плаћање тога износа тим лицима. У случају да пољопривредно имање или његов део треба да, у складу са раније изложеним правилима постане друштвена својина, то бива такође у моменту када суд донесе негативно решење о могућности наследника да наследи пољопривредно газдинство, при чему суд треба у томе решењу и да наведе који све објекти постају друштвена својина.

До доношења оваквог закључка суда, било у једном било у другом случају, пољопривредним газдинством управља привремени управник кога одређује, на предлог пољопривредне земљишне заједнице, суд пред којим се води оставински поступак.

VI. — Прописујући посебна правила за законско наслеђивање свим је разумљиво да је Закон о наслеђивању пољопривредних земљишта и приватних пољопривредних газдинстава (имања) СР Словеније морао да пропише и неколико посебних правила у погледу наслеђивања на основу тестаментa, нарочито у погледу слободе тестирања завештаоца, и то у том смислу да се том слободом располагања са пољопривредним земљиштима и, пољопривредним газдинством, уколико се таква добра (одређена-дефинисана по правилима која су већ изложена код наслеђивања по закону ових добара) налазе у конкретnoj заоставштини, оставилац може служити само у мери и смислу који ће обезбедити да таква добра, и по основу тестаментa, могу доћи у руке, као тестаменталним наследницима, само оној врсти и онима конкретно наследницима који би таква добра углавном могли наследити када би наслеђивали на основу закона. То значи да је, кад се у заоставштини налазе пољопривредна земљишта и пољопривредно газдинство, слобода тестаменталног располагања са тим добрима, упоређена за општом слободом тестирања у смислу редовног система наследног права, сужена одн. усмерена.

Та посебна правила за тестаментално наслеђивање јесу:

1) Са пољопривредним земљиштима завешталац може тестаментом да располаже по општим прописима о наслеђивању и у складу са Законом о пољопривредном земљишту, дакле, по истим условима под којима се и по основу закона могу наслеђивати и колико се могу наслеђивати пољопривредна земљишта.

2) Завешталац може тестаментом оставити своје пољопривредно газдинство само оном свом законском наследнику који испуњава услове да би могао и као законски наследник наследити такво пољопривредно газдинство. Ако таквог наследника нема, завешталац може оставити своје пољопривредно газдинство и другом лицу које се сматра пољопривредником у смислу Закона о пољопривредном земљишту.

У свим овим случајевима завешталац може путем тестаментa да своје пољопривредно газдинство завешта само једном лицу као наследнику. Изузетно, завешталац може своје газдинство завештати и у корист више лица само у два случаја: ако то газдинство завештава лицима која су брачни другови, и ако то газдинство завештава већем броју лица која се сматрају пољопривредницима у смислу Закона о пољопривредном земљишту (овим лицима и тестаментом може завештати своје газдинство оставилац само у оним случајевима када би и ова лица могла наследити то газдинство као законски наследници, дакле, тек ако и када нема ниједног лица из круга законских наследника који би испуњавали услове да оно наследи пољопривредно газдинство као целину). При томе, за разлику од овог другог случаја, завештавање газдинства већем броју лица када та лица могу наслеђено газдинство делити и на физичке делове, закон изречно забрањује такву поделу на физичке делове газдинства које би било завештано одн. које би наследили заједнички брачни другови.

Уколико би завешталац својим тестаментом располагао пољопривредним газдинством супротно овим правилима, такво располагање се сматра ништавим, па ће газдинство наследити законски наследници у смислу посебних одредби о наслеђивању пољопривредних газдинстава.

3) Када се у заоставштини налази и пољопривредно газдинство, завешталац не сме да завешта у виду легата пољопривредна земљишта, привредне и стамбене зграде са земљиштем које им припада а које се користе за редовну пољопривредну производњу, док остале предмете који спадају у пољопривредно газдинство, схваћено као целина у смислу овог Закона, завешталац може завештавати и одвојено ако се тиме не дира у знатној мери привредни потенцијал газдинства.

Изузетно, завешталац може, када за то постоје оправдани разлози, завештати посебно и пољопривредно необрадиво земљиште које није од значаја за пољопривредну производњу а налази се у подручју у којем се, по одредбама Закона о пољопривредном земљишту, може променити намена пољопривредног земљишта.

Новчана и друга завештања — легате, која би сувише оптерећивала наследника пољопривредног газдинства, суд може, на његов захтев, и да смањи, но при томе је суд дужан да води рачуна да тиме не буду оштећени, у погледу њиховог наследног дела који им припада управо по горе изложеним правилима, брачни друг оставиоца, оставиочева деца и усвојеници и родитељи оставиоца, све према томе коме је од њих и колико призната, на име наслеба, новчана вредност нужног дела.

4) Хотећи да заштити право на нужни део, макар и у новчаној вредности, брачног друга оставиоца, оставиочеве деце и усвојеника, као и родитеља оставиоца, Закон посебно наглашава да ова лица, ако их завешталац не би уопште узео у обзир у текстаменту или би им завештао мање него што би она добила када би дошло до наслеђивања по основу закона, могу захтевати да им се да нужни део у смислу посебних прописа о наслеђивању пољопривредних газдинстава, разуме се у новчаној вредности.

5) Да би спречио могућност да се правним пословима *inter vivos*, чије се дејство — суштински, обрачунски или временски — везује или је фактички у вези са смрћу власника пољопривредних земљишта и пољопривредних газдинстава (имања), закон изречно прописује да се са уговорима о продаји и подели имовине за живота, уговорима о поклону на случај смрти и уговорима о доживотном издржавању не може располагати пољопривредним газдинством у супротности са одредбама Закона о наслеђивању пољопривредног земљишта и приватних пољопривредних газдинстава (имања).

VII. — Најзад, стварајући један посебан систем законског и тестаменталног наслеђивања пољопривредног земљишта и пољопривредних газдинстава, систем који има одребене непосредне и врло значајне циљеве, закон СР Словеније је морао бити исто тако радикалан у погледу времена од када се имају применити одредбе овог посебног система наслеђивања, дакле, у погледу одговора на питање на које ће се случајеве већ отворених наслеба имати да примени овај систем. Та радикалност је врло општа и могло би се рећи свеобухватна, и она је изражена у следеће четири тзв. прелазне одредбе, тј. одредбе о временском дејству овог закона:

1) Нови систем се примењује у целини како је изложено на сва наследства чији је предмет пољопривредно земљиште односно пољоприв-

вредно газдинство ако то наслеђе није расправљено до дана објављивања закона.

2) Тестамент којим је завешталац располагао пољопривредним земљиштем односно пољопривредним газдинством супротно одредбама овог закона, сматра се неважећим ако наслеђе није расправљено до дана објављивања.

3) Сви уговори о предаји и подели имања за време живота, уговори о поклону на случај смрти и уговор о доживотном издржавању, који нису реализовани у прва два од ових уговора то значи да оставилац још није умро, а ако је умро да његова заоставштина још није расправљена; у трећем то значи да оставилац још није умро), а који су у супротности са одредбама овог закона, престају да важе од дана објављивања овог закона.

4) И на крају, правило најрадикалнијег карактера по којем ако у деобном поступку, чији је предмет пољопривредно газдинство, није до дана објављивања овог закона донета правноснажна одлука, лица која не могу бити наследници пољопривредног газдинства по овом закону стичу само право на новчану вредност сувласничког дела (дакле, долази до принудне замене облика већ стеченог наследног права). Изузетно од овога та лица ће моћи поделити *in natura* пољопривредно газдинство које је објект деобног поступка, само ако међу њима нема никога ко би могао да буде наследник пољопривредног газдинства у смислу правила новог наследног система, или ако тако може да буде и по одредбама овог закона.

Бор. Т. Благојевић

РЕЗЮМЕ

Особый вид наследования по Закону о случаях наследования земель сельскохозяйственного назначения и частных сельскохозяйственных имений в СР Словении

В последние годы в Югославии стал возникать вопрос — не приводит ли единственный порядок наследования и одинаковые права всех наследников к дальнейшему дроблению земель сельскохозяйственного назначения и к увеличению числа владельцев частных сельскохозяйственных имений, не занимающихся сельским хозяйством, за счет землепользователей. Этого же вопроса касается и автор, выдвигая в самом начале статьи свое мнение о необходимости организации сельского хозяйства адекватно общественных потребностям, в частности потребностям рынка, а также о необходимости наследственному праву также сделать в этом же смысле свой исчерпывающий вклад.

Автор присоединяется к точке зрения тех, кто считает, что особый порядок наследования земель, занятых сельским хозяйством, сможет принести положительные результаты, а в качестве примера приводит новый Закон о наследовании земель сельскохозяйственного назначения и частных

сельскохозяйственных имений СР Словении от 18 июля 1973 г. являющийся по существу предметом основного анализа в статье.

Автор полагает, что для установления особого порядка наследования земель сельскохозяйственного назначения необходимо в законодательном порядке точно определить объекты на которые относится особый порядок наследования, т.е. точно определить предмет наследственного имущества, на которое бы применялся данный особый закон, а также определить и наследников, т.е. условия и порядок наследования земель, занятых сельским хозяйством, что и осуществлено указанным законом СР Словении о наследовании земель сельскохозяйственного назначения.

В заключение автор проводит анализ некоторых специфичных решений данного закона, представляющих дальнейшее отступление от общего порядка наследования по закону, сделанных с целью проведения в жизнь особого порядка наследования земель сельскохозяйственного назначения, как например, правила, на основании которых решается вопрос стоимости доли наследственной массы, подлежащей выделению по требованию пережившего супруга, или вопрос момента, с которого приобретает собственность лицом, которому сельскохозяйственное имение как правопреемнику переходит на основании особых правила о наследовании, или вопрос наследования по завещанию и т. д.

SUMMARY

Special legislative hereditary regime in inheriting agricultural land and private agricultural forms in Socialist regulations of Slovenia

During past years in Yugoslavia a question has been posed as to whether the existing, unique, hereditary order and equal rights of all successors, lead to further division of agricultural estates and to increase of a number of non-agricultural owners of agricultural land to the damage of farmers. The author discusses about this question, stressing at the very beginning of the article his opinion that it is necessary to organize agriculture in accordance to social needs, especially to the needs of the market, and in that content hereditary law has to give its full contribution.

Author supports the view, that a special regime of succession of agricultural land can give positive results, and quotes as an example, the new Law of succession of agricultural land and private agricultural farms in SR Slovenia, brought about on 18th July 1973, this law represents actually the subject of basic analysis in this article.

Author believes, that for the establishment of a special system of succession of agricultural land, it is necessary to determine by legal means objects to which special regime of heritage could be applied, determine precisely the subject of heritage to which special regime could be applied, and also to designate successors, define conditions and order of heritage of agricultural land, that has been done by the Law of succession of agricultural land in SR Slovenia.

At the end, author analyses some specific solutions of this law, solutions which represent further recessions from the general legal order of heritage, which were made in order to facilitate the application of the special regime of heritage of agricultural land, for example regulations which solve the question of value of a part of heritage which should be separated according to the demand of a consort, or the question of time in which a person gains property over an agricultural farm according to special regulations of heritage, or the question of heritage based on a testament. ecc.

RÉSUMÉ

Le régime successoral légal special à l'occasion de la succession des terres agricole et des exploitations rurales privées dans la République socialiste de Slovénie

Au cours de dernières années la question se pose en Yougoslavie si l'ordre de succession unique existant et les droits égaux de tous les héritiers ne mènent au morcellement ultérieur des terres agricoles et à l'augmentation du nombre des propriétaires non-agriculteurs des terres agricoles au détriment des agriculteurs. L'auteur traite cette question en soulignant dès le commencement de son article l'opinion selon laquelle il est nécessaire d'organiser l'agriculture en conformité avec les besoins sociaux et en particulier avec les besoins du marché et que le droit successoral doit apporter son entière contribution dans ce sens.

L'auteur a adopté le point de vue sur lequel se sont placés ceux qui considèrent qu'un régime spécial de succession des terres agricoles peut donner des résultats positifs et à ce propos il cite comme exemple la nouvelle Loi relative à la succession des terres agricoles et des exploitations rurales privées dans la République socialiste de Slovénie du 18 juillet 1973, qui en réalité représente l'objet de l'analyse fondamentale dans cet article.

L'auteur considère que pour l'institution d'un système spécial de succession des terres agricoles il est nécessaire de déterminer avec précision par la loi l'objet auquel se rapporte le régime spécial de succession, c'est-à-dire spécifier l'objet de l'héritage auquel on appliquerait ce régime spécial, de même il faudrait indiquer avec précision quels sont les héritiers, c'est-à-dire les conditions et l'ordre de succession des terres agricoles, ce qui a été effectué par la Loi relative à la succession des terres agricoles de la République socialiste de Slovénie.

A la fin, l'auteur analyse aussi certaines solutions spécifiques de ladite loi, qui représentent d'autres exceptions à l'ordre de succession légal général, qui ont été effectuées dans le but de la mise en oeuvre d'un régime spécial de la succession des terres agricoles, telles que sont les règles appliquées pour régler la question de la valeur de la fraction de l'héritage qu'il faudrait séparer à la demande du conjoint du de cujus, ou la question du moment à partir duquel acquiert la propriété la personne à laquelle l'exploitation agricole est livrée en possession en vertu des règles spéciales sur la succession, ou la question de la succession testamentaire etc.

ПРИВИДНЕ ПРОТИВУРЕЧНОСТИ ОДРЕДАБА ОПШТЕГ ИМОВИНСКОГ ЗАКОНИКА

(Прилог његовом проучавању)

Општи имовински законик је врх наше правне културе, потврда и израз индивидуалности Црногораца. Будући не само регулатор друштвених односа већ и манифестација тих односа ОИЗ је први грађанско-правни кодекс који је Црну Гору (земљу без правне теорије и већег законодавног искуства) извео из мора обичајног права и правног „примитивизма“, лититимисао је као модерну државу у међународним односима (иако то она још увијек није) и створио услове за њену правну унификацију у унутрашњим односима. Његове су тежње далеко изнад тежњи једног класичног законског документа. Норма ОИЗ-а је сплет моралних, етичких и правних елемената, она не садржи само заповијест већ и поуку; законик као цјелина је ризница етичких начела (узајамности, солидарности), чувар позитивних традиција. Овај јединствени образац законодавне вјештине и правничке мудрости био је незамјенљива школа за генерације наших правника, темељ за изузетан правни динамизам и оживотворење принципа модерне европске правне доктрине и праксе у заосталој црногорској средини, неимар самосвијести и правне свијести Црногораца. Драгоцен је извор за социолошко, економско, културно и правно изучавање живота Црне Горе.

Преведен на стране језике (француски, шпански, италијански, руски) Општи имовински законик је, као мало који законски текст, у домаћој и иностраној науци био предмет живог интереса и разних, углавном контроверзних, тумачења. Док је на једној страни похваљиван као оригинална творевина у законодавству, која је стимулисала напредније односе у друштвено-економском животу Црне Горе ⁽¹⁾, на другој је критикован као „снимак обичајног права“, конзерватор уредби и обичаја које

(1) Својим имовинским правом, Општи имовински законик је, по Ж. Перићу, потстакao на еволуцију друштвено-економски живот Црне Горе (§. Перић, Метод В. Богитића код израде Имовинског законика за Црну Гору, Бранич, Београд, бр. 3/1931—88—89). Поводом дискусије о изради Југословенског грађанског законика, уочи другог свјетског рата М. Константиновић пише да је ОИЗ „... један од најбољих на свјету ...“ напреднији од закона својих савременика па га, уз нужне измјене, треба узети као основ новог грађанског законика и његово важење протегнути на читаву Југославију (Правни зборник, Подгорица 2—3/1933—77, 78). Сличан је став и А. Матановића (Правни зборник, Подгорица 3—4/1936, 5, 6, 7).

је друштвени развитак превазишао ⁽²⁾. Ова друга варијанта у оцјени ОИЗ-а још увијек је доминантна и некритички се понавља у радовима из наше правне историје.

Имовински законик, као цјелина, ни до данас није доживио озбиљну научну критику. Наука га цијени са гледишта савремених правних стандарда и потреба развијеног грађанског друштва. Узима се као докуменат наше правне историје, мада су његов дух и начела и данас живи у свијести и пракси Црногораца. Изолованим тумачењем његових појединачних одредаби, дајући превагу једној или другој групи прописа, правни аутори су у својим, углавном пригодним и судско-апелативним сврхама намијењеним написима стицали увјерење о напредној или назадној оријентацији Законика. Изостала је његова темељна анализа с обзиром на услове и вријеме у којем је донијет. Нема озбиљних радова о провјери ОИЗ-а у свакодневној пракси, што је основни услов за оцјену питања да ли је Законик одговорио „живим потребама живота“ или га је „као страно тијело у своме организму“ народ одбацио. Због неисторијског прилажења овоме Закону настале су противуречне оцјене о његовој вриједности, оцјене о наводном међусобном противуречју појединачних одредаба у њему, од којих једне искључују друге.

Општи имовински законик обнародован је 1888. године, послје ратова 1876—1878. и Берлинског конгреса, када је Црна Гора на терет Турске више него удвостручила своју државну територију, разбила изолацију и изашла на море. У новодобијеним крајевима су плодне равнице и градови (Подгорица, Никшић, Бар, Улцињ) који су са својим релативно развијеним робно-новчаним прометом постали средишта даљег друштвено-економског кретања. Елементи грађанског друштва који су се до онда развијали у крилу сељачког друштва, као његова негација, сада се ослањају на доста развијени градски живот. Битно су се измијениле прилике у погледу националне структуре Црне Горе ј вјероисповиједи њених становника. Прописи Даниловог законика о „једноплеменом“ народу и на-

(2) ОИЗ је „... највјернији и најпотпунији снимак народног права и нашег вековног народског законодавног рада“ (С. Вукосављевић, Коријени Богитићевог Законика, Анали Правног факултета, Београд април — јуни 1958, 142). Р. Леградић дефинише ОИЗ као кочицу капиталистичког развитака ситне робне производње у Црној Гори јер да му недостаје грађанско право основано на чисто индивидуалној приватној својини које би регулисало елементе распадања задруга (Ајело и поглед на свијет В. Богитића, I. Записи, Титоград 4—12/1952, 210). Љ. Бирић — Богетић пише да је В. Богитић директно или индиректно узаконио уредбе старог црногорског уређења о колективној земљишној својини и тако „... дјелимично ауторитетом закона заочио процес претварања колективне земљишне својине у индивидуалну“ (Комунице у Црној Гори, Титоград 1966, 216). Имовински законик је, по Ж. Булајићу, не само укочио слободан привредни развитак и оснажио племенски конзерватизам „... већ га и сачувао од природног процеса распадања као нужне последице друштвеног развитака уопште, а посебно продирања новчане привреде“ (Аграрни односи у Црној Гори..., Титоград 1959, 247). Неки аутори, опет, категорични су у закључку да је Богитић саставио Имовински законик „... на основу чистог обичајног права“ (Н. Павковић, Право прече куповине у обичајном праву Срба и Хрвата, Београд 1972, 13). Ова мишљења доведена су коначно до својих крајњих консеквенци у радовима М. Костренчића, по којима је Богитић ауторитетом закона везао Црногорско друштво за давну прошлост и за преживјеле форме друштвеног живота и на тај начин заочио његов друштвени развитак (Обичајно право — Зборник Правног факултета у Загребу, Загреб април 1948, 185, и Енциклопедија Југославије, том 1, Загреб MCMLV, 635, 636).

роду једне вјероисповијести постали су недовољни, с обзиром на више-вјерску и вишенационалну структуру Црне Горе послје Берлинског конгреса. Нетрпељивост према иновјерцима и „иноплеменцима“ није се могла даље правдати државним разлозима и потребама ослободилачке борбе. Мјерила правде и правиче и норме обичајног права нијесу могли задовољити све сложеније потребе.

Црна Гора, у то доба, била је конгломерат својинских односа. У њој нема облика својине и установа у „чистом“ облику. Иако су водећа снага у друштву, приватно-својински односи се прожимају са веома озбиљним траговима родовско-племенске колективне својине и пробијају се по цијепу њиховог жилавог отпора. Грађанско друштво оваје не настаје, као што је то случај у другим европским земљама, у крилу феудалног друштва и разарањем основа тога друштва већ на темељу родовско-племенског друштва. Полу-феудалних односа било је на манастирским имањима ⁽³⁾ и у крајевима ослобођеним од Турске ⁽⁴⁾. За процес унутрашњег развитака од битног су значаја односи са сусједним модерним државама Турском и Аустријом. Утицај ових држава и њихових установа (економских, културних, правних) осјећа се свуда, нарочито у пограничним крајевима. Док је стара Црна Гора, уз ослонац на Млетке и Аустрију и њихове градске центре, још крајем XVIII и у првој половини XIX вијека постала подручје релативно живог робно-новчаног саобраћаја и ступила на пут стварања државе у брдима која границе са Турском, робна размјена је у то вријеме вршена и путем трампе.

Чини се да је наша наука недовољно оцијенила улогу „комунског“ фактора у друштвено-економском животу Црне Горе (нијесу ли стога неки закључци новије историске науке о модерној црногорској држави средином XIX вијека сувише поједностављени и преурађени). Све до краја својег државно-правног постојања Црна Гора је, углавном, сточарско-пољопривредна земља. Спори, готово стагнативни развитак последица је њених ограничених производних могућности. Више од 90% становника бави се пољопривредом. Како је обрадивих површина мало ⁽⁵⁾ то је сто-

(3) Архимандрит Ман. Острога Никодим Раичевић издао је 15. IX 1852 године манастирске земље у закуп синовима Маша Лазарева стим да их држе „... и кашње да дају прави трећи дио али да их ннедан Старешина острошки с ових земаља не може сагнати нити им коју из рукама узет“. Закуп ове имовине је временски неограничен: „... то дајем њиховој кући да држи доклена је од њих трага, а цркви Острошкој да дају трећи дио“ (Истор. архив у Крушевцу бр. 7/63 цит. по Прав. зборник Титоград 2—3/1966. 117, 118). Пратило је да се манастирска добра издају под аренду (Архив Историског института Титоград — у даљем тексту АИИ. Богшишијева библиотека у Цавтату — даљем тексту БАЦ, XVI, 35/42, 9).

(4) Ратовима 1876—1878. год. Црна Гора је добила крајеве са чивчијским односом између ага — муслимана и сељака — Срба. Такав однос је увелико затечен у крајевима ослобођеним Балканским ратом (1912—1933 год.). Негајс су ти односи брзо укинати а негаје су као у Зети, дјелимично одржани у бив. Југославији (С. Вулетих, Аграрне прилике у Црној Гори, Подгорица 1925. 1).

(5) Почетком XX вијека на једног становника било је само 0,14 ха оранице и 0,21 ха ливаде; број домаћинстава без оранице износио је преко 9% а оних који су имали мање од 2 ха било је више од 81% (Д. Вучковић, шумарство и ловство у Црној Гори, Титоград 1972, 14, 15). У Кучима крајем XIX и на почетку XX вијека на породицу долази тек нешто више од 1/2 ха приватне земље. Живи се од стоке и комуна (Ј. Ердељановић, Племена Кучи, Београд 1907, стр. 234).

чарење, с обзиром на велике комплексе пашњака и шума ⁽⁶⁾, имало боље услове за развитак и било је главна грана привређивања. Шума је замењивала пашњаке и ливаде (брањем лисника обезбеђивала се зимска исхрана за стоку). Стока и сточни производи били су основни трговачки артикал који је подмиривао потребе увоза.

Шуме и пашњаци су својина племенских, братственичких и сеоских колектива ⁽⁷⁾, више од 50% читаве територије Црне Горе било је крајем XIX и на почетку XX вијека, чак и до II свјетског рата, под комуницама ⁽⁸⁾. Око 75% свих домаћинстава у погледу исхране стоке упућено је на комуње ⁽⁹⁾. Карактеристично је да је учешће приватног сектора у власништву над шумама највеће у старој Црној Гори (у Цетињском срезу 82%) а најмање у подручју Брда (у колашњинском срезу 8%, шавничком и андријевачком 11% од свих шумских површина) ⁽¹⁰⁾. За разлику од других крајева шуме — комунице у Црној Гори нијесу претворене у државне ни у доба бивше Југославије ⁽¹¹⁾. Тек, послје II свјетског рата, по основу Закона о проглашењу племенских, сеоских и братственичких шума и шумског земљишта општеномном имовином ⁽¹²⁾, комунице су ушле у фонд друштвене својине.

Комунице (гора, паша и вода), у неплодној и безводној Црној Гори биле су основни извор средстава за живот. Радовско-племенске структуре (кућна заједница, братство и племе) црпили су своју снагу из њих. Гдје није комуница, ове структуре не везује заједнички интерес и оне слабе и нестају. Режим коришћења комуница изградио је комунско обичајно право, уходано вјековима, чије је још увијек живо дејство сметња потпуном подруштвљењу бивших комуна и узрок је несрећеном стању шумско-пашњачког фонда Црне Горе послје II свјетског рата ⁽¹³⁾.

(6) Шумске површине учествовале су до Балканског рата са 38% а послје њега са 39% у укупној површини Црне Горе (Д. Вучковић, н.д., 9).

(7) Комуњских пашњака имало је више од 50% а шума — комуница 67% од свих шумских површина (Д. Вуковић, н.д. 13, 14).

(8) Ж. Булајић, н.д., 152: 258. Љ. Ђирић — Богетић н.д., 189.

(9) Д. Вучковић н.д., 14.

(10) Исто 13.

(11) Исто 78, 79.

(12) Сл. лист НР Црне Горе бр. 9/47.

(13) Стечена комунска права и данас се у одлукама органа власти о коришћењу бивших комуница, у ограниченим оквирима, поштују. У правилима Скупштине општине Никшић о искоришћавању испаше на пашњацима у државној својини (бив. комунима) на територији општине Никшић од 15. IV 1965. године речено је да се приликом одређивања издига на катуне „... водило рачуна колико је то било могуће о досадашњим уобичајеним роковима издига“. Према ставу општине Даниловград, приоритетно право издига на планину имају они који су то право раније имали. Ко је раније издигао на Лукавицу и тамо има колибу може и сада да то чини неограничено. Ко такво право није имао мора од Скупштине општине тражити одобрење за издиг. На Кучком Кому — катун Велика Бура и данас искључиво право издига имају Прелевићи. Дешавају се сукоби између бивших „племеника“ око комуна. Средином 1970. године избио је спор између Пипера, Загарчана и Колашинаца око пашњака на Лукавици. Позивајући се на то да су кумун на Лукавицу „на сабљу добили“ од Турака Пипери су спорили Загарчанима и Колашинцима право издига. Ти сукоби некад су прерастали и у крваве обрачунае: оптужницом Окружног јавног тужилаштва у Бијелом Пољу Кт. 114/68. оптужени су С.Н., С.Б., и С.Б. за дјело из чл. 135, у вези са чл. 16. Кривичног законика, јер да су 7. VIII 1968. године, на катуну Понори, на

Имовински законик би вршио насиље над потребама живота и не би био „кројен по мјери“ ако би се повео за туђим обрасцима и занемарио сложену друштвено-економску стварност Црне Горе. Поучен искуством примјене аустријског Општег грађанског законика и Србијанског грађанског законика, његов редактор В. Богишић то је већ знао ⁽¹⁴⁾. Стога је требало претходно упознати народ коме је закон намијењен. Као практични радник црногорске владе и путем опсежне анкете о правним обичајима он га је добро упознао и на бази тих сазнања израдио Законик који је, као цјелина, мјера услова и прилика времена у коме је донијет. Имовински законик рађен је, сем тога, са циљем не само да задовољи потребе Црне Горе у њеним државним границама већ и потребе једне шире — велике Црне Горе чије су претензије за присаједињење дијела Скадарског пашалука, Херцеговине и Јужне Далмације стално испољаване током XIX вијека ⁽¹⁵⁾.

* *

Које су то онда одредбе Имовинског законика које су повод за његову оцјену као назадне творевине која је везала црногорско друштво за преживјеле форме живота, да ли ове одредбе имају водеће мјесто у Законику, односно да ли је у њему пренаглашено стварно значење одређених, већ превазиђених, облика живота. То су одредбе које нијесу друго до кодификација обичајног права, првенствено: прописи о праву пречекуповине на непокретној имовини (чл. 47—64. ОИЗ-а), одредбе о кућној заједници (чл. 686—708. ОИЗ-а) и прописи о племенским и братственичким комунима (чл. 709—715. ОИЗ-а).

Сињајевини, Општина Мојковац, због непријатељства око права катунњња, испалили више метака на Б. Б. и Д. Б. из Мојковца и том приликом тешко повриједили Б. Б. а Д. Б. нијесу погодили. Из разлога ове оптужнице: прије више година оштећени су направили колибе на Сињавини, у катуну Буровића, и од тада преко љета стално користили исте. Овај катун налази се у саставу групе катуна који су познати под именом Брбанских катуна и које прије више од 50 година користе становници општине Даниловград. Корисници ових катуна сматрају да нема право катунњња на овим катунима нико други сем њих, па чак да се оваје не могу катунити ни становници општине Мојковац на чијој се територији налазе Брбански катуни, па према томе да право катунњња немају ни оштећени ...” (Списи Окружног суда у Бијелом Пољу К. бр. 16/70).

(14) Богишић је критиковао СГЗ као „копијање“ туђих узорака и навео га као примјер „како не би требало састављати законе“ (Т. Никчевић, Постанак и покушај прераде Грађ. законика Кнежевине Србије, Београд 1971, 29). Говорећи о примјени аустријског ОИЗ-а у нашим крајевима он пише: „Ко знаде да у целој унутарњој Далмацији сељак живи у фамилији нарочите врсте, већ познатој и у књижевности под именом „задруге“, тај неће ни сумњати о томе да особито ... поглавља аустријског законика, која се тичу обитељског и наследног права, нити икада бијаху, нити могаху бити нити су сада у реалном животу” (Правни чланци и расправе, Београд 1927, 37).

(15) М. Беговић, Сличности између Мечеле и Општег имовинског законика за Црну Гору, Прилози за оријенталну филологију V—1954—1955, Сарајево 1955, 34. Политички утицај црногорске државе на сусједне крајеве у Приморју и неослобођена брдска и херцеговачка племена био је изузетно снажан. Ова племена су све више везивала своју судбину за Црну Гору, ратовала са њом и за њу, примала власт и главаре из Црне Горе, поштовала црногорске обичаје и законе као и јурисдикцију цетинске мотрополије и само номинално признавала турску власт.

Апсолутне, неподијељене и ничим неограничене својине није било у Црној Гори. Плодне, обрадиве земље и ливада за испашу стоке је мало. Непокретна имовина је дигнута на ниво култа ⁽¹⁶⁾. У условима скоро искључиве аграрне структуре друштва (сточарење и земљорадња су постојеће гране привређивања) земља је драгоцен и једино поуздан извор средстава за живот да би на њу искључиво право својине имао појединац. Свачија непокретна имовина оптерећена је комплексом права ближе (17). Промет некретнина, ма у чијим рукама оне биле, под будним је надзором и контролом ширих друштвених колектива, куће, братства, племена. Некретнине су основ колективитету рода и тежња је да се одрже у њему. Сматра се недопуштеним да се стожер (кућа и окућје), чак и посмртним располагањима, завјешта изван рода, сем ако се то чини у корист цркве ⁽¹⁸⁾.

Право прече куповине, као један од облика ограничења права својине, показатељ снаге установа родовско-племенског устројства, својеврсна реакција рода на његово распадање, познато је и у осталим нашим ⁽¹⁹⁾, нарочито сусједним ⁽²⁰⁾, крајевима али је тамо раније ишчезло. Премда поткопана у свом класичном облику, у Црној Гори се ова установа, услијед спорог друштвеног развика, дуже и упорније одржала. Она је овдје била жива и актуелна све до II свјетског рата па и у прво вријеме послје њега ⁽²¹⁾.

(16) Смртни је гријех помакнути мергин у плодној земљи. За такав преступ грешник је у вјечитом пламену пакла са ралом о врату (В. Боггић, Зборник правних обичаја Јужних Словена, Загреб 1874 одговор на питање 199).

(17) У многим крајевима Црне Горе, за доба бивше Југославије, приватна имовина је, послје скидања фрута са ње била оптерећена правом испаше у корист сељана и „племеника“. Уочи другог свјетског рата приватна имања у Зети се „укомуњују“ неки период времена. Власници ове имовине обрађују и користе своје њиве од сијања до бербе а ливаде од почетка раста сијена до косидабе. Послије тога, имовина се не брани и служи за колективну испашу стоке села у чијем је атару. Кад Скадарско језеро поплави ову имовину и рибари се у комуни. Нико из села са стране није овлашћен да лови рибу у тој „сентини“ (С. Вулећ, Приватна имања као сеоски комуни, Правни зборник, Подгорица 1/33, 36—38).

(18) У завјештајима цркви наћи ће се на одредбе којима тастатор оставља „аманет“ да се имовина која је предмет завјештаја за случај продаје нема продати никоме, прије но буде питана тастаторова близика. Његошев отац Томо Марков оставља тестаментом своју кућу цркви Св. Госпође с тим да је у случају продаје нема никоме другоме продати „до мојој браћи Петровићима по стими...“ (I. Записи, Цетиње, јул — август 1948, 21).

(19) Измјенама Србијанског грађанског законика од 14. X 1847. год. укинута је право прече куповине у корист сусједа и ограничено је на смјеснике и најближе сроднике (Т. Никчевић, н.д., 30).

(20) У Грбљу и Паштровићима право прече куповине је почетком XIX вијека ујемчено у корист ближике. По уговору од 1805. године, два брата Буро и Нико и синовац им Лазо из Грбља продају своју баштину с тим што њихови стричеви и робаци „...у веће путах бише понуђени“ (год. Николе Чупића, књ. XL, 1931, 40). Касније је ово право, под дејством развијеног промета у Приморју, ишчезло као правна а остала као морална обавеза продавца да, прије продаје имовине, понуди најближег сродника (С. Новаковић, Право првенства робака или сусједа при куповини земље, Год. Н. Чупића, књ. IX, Београд 1887, 219).

(21) Непосредно, иза другог свјетског рата судови су на подручју Црне Горе, истина у ограниченом обиму, поштовали право прече куповине у корист мергинаша и најближих сродника. У селима се и данас држи за ред и моралну обавезу продавца да, прије продаје куће и баштине, понуди најближе робака и сусједа па ако ови не купе онда је слободан продати коме хоће.

Општи имовински законик узаконио је право прече куповине у његовом последњем — умирућем облику. Ближика или сусјед, за случај да нијесу нуђени да купе непокретну имовину од стране продавца, имају право на прекуп имовине односно на њен повраћај од купца, уз услов повратка овоме купопродајне цијене. Но, ако су нуђени а не би хтјели купити, продавац може продати имовину којему драго иноплеменику (чл. 48, стр. 2. ОИЗ-а). По чл. 15. Петровог Законика од 1798. са допунама од 1803. год. и чл. 45. Даниловог Законика од 1855. год. продавац је у таквом случају био овлашћен да имовину прода али „у своје село или племе“. ОИЗ је ограничио круг носилаца права пречекуповине и врсте полова код којих ово право дјелује. Ближика која се „...из своје постојбине за вазда исели нема више права пречекупње...“ (чл. 52. ОИЗ-а). Некад је свако отуђење па и трампа непокретне имовине било запријечено правом прече куповине. По ОИЗ-у ово право ограничено је на купопродају. Ближика се не може користити правом прече куповине на некретностима које се некоме у дар дају нити на имовини која се размјењује, макар се уз непокретну ствар која се даје у замјену нешто и у новцу придавало (чл. 57. и 58. ОИЗ-а). Кратки рокови остављени за изјашњење субјекта права прече куповине на понуду ближике чине даље објективно ограничење права прекупа: на понуду продавца да купи непокретно имање понуђени се има изјаснити одмах. Одбије ли то, изрично или прећутно, да учини продавац је властан своје добро другом продати. Ближика која је изван границе оставља се за изјашњење рок од само недјељу дана (чл. 53. ОИЗ-а).

Код нормирања права прече куповине Имовински законик је стваран израз прилика свога времена. Чини се да су његове одредбе, с обзиром на друштвену стварност, некад изгледале и радикалне. У свакодневном поступању судско-државни органи не само да су се држали прописа ОИЗ-а о праву прече куповине већ су, под притиском конзерватизма обичајно-правних норми, изналазили решења која су изостајала иза оних у ОИЗ-у и вукла су у прошлост. Премда је у наређењима ОИЗ-а ријеч о сељанима „и уопште племеницима...“ (чл. 48. и 49) који се могу користити правом прече куповине, Велики суд у Подгорици, својом пресудом рег. бр. 19138—3 од 4. априла 1939. године нашао је да се прописи Законика о праву прече куповине односе и на непокретна добра у варошима⁽²²⁾. Иако то текст Законика нигдје не каже, његове основне одредбе о праву прече куповине фактички су протегнуте и на чивчијске односе у новоослобођеним крајевима. Деси ли се да умре или нестане чивчија на агинској земљи „...најпрече право за новог држитеља имају братственици пребашњег задругара (обзиром да је чивчијско право везано за кућну заједницу а не за појединца — ПС) како му је који ближи по сродству, до шестог колена закључно“.⁽²³⁾

Редактору Имовинског законика замјера се да је као поборник старословенских задруга, пренагласио колективистички карактер кућне зајед-

(22) Правни зборник Подгорица 3—4/1939, 74.

(23) С. Вулетић, н.д., 13.

нице ⁽²⁴⁾, да је у кућном праву контроверзан, нејасан односно да је вјештачким форсирањем куће у ОИЗ-у везас црногорско друштво за преживјеле форме живота. Ван сумње је да су елементи колективизма били снажно присутни у црногорској кући крајем XIX и почетком XX вијека, (у имовински фонд куће као основне економске и производачке јединице улазе и комунска права која јој дају посебну снагу). Али је кућна заједница, као колектив поткопана у својој основици. Увучена у вртлог дужничко-повјерљачких односа, па била она замишљена као заштита од разарајућих последица ових односа (диоба, презадужености, јавних продаја имовине) класична кућа није могла више бити прикладна форма породичне организације ⁽²⁵⁾. Поготову таква форма породице је неприхватљива у градовима који су, макар имали изглед полусељачких насеља, били средиште заната, трговине и мањих индустријских објеката, основица (иако у скромним оквирима) зеленашења, трговачког и банкарског капитала.

Свјестан незадрживости процеса растакања и дробљења куће, њеног прелаза од колективне ка индивидуалној породици и тежине законодавног уређења овог проблема, Богитић се у ОИЗ-у ограничио на односе куће са спољним свијетом тзв. *externa* а „... што се тиче унутрашњих прилика и веза кућне имовине са кућном чељадом као и те чељади међу се...” остављено је да буде „... изложено у посебном закону”. До онда се треба „... владати по досадашњим обичајима...” (чл. 687. ОИЗ-а) ^(25a). Оставио је, дакле, да се индивидуална породица („градска фамеља”) у даљем развоју потврди у друштвеној пракси и као таква уђе у закон ⁽²⁶⁾. Осјећајући да је градска породица одмакла од оне на селу (старешина породице у граду није сада „први међу једнакима” већ све више постаје неограничени господар) редактор ОИЗ-а је у чл. 708. одредио да варошке куће своје домаће везе и прилике могу уредити и на другачији начин, мимо правила у Законику и владати се по другим правилима. Богитић, ипак, није као што се обично мисли, остао доследан својој основној

(24) Чињеница је да је Богитић субјективно био увјерен у цијелосходност и потребу одржавања задруга. „... Мало по мало ми идемо управ ка градској фамељи коју осуђује сваки здрави мислећи човек”, писао је он, поводом дискусије о Закону о наслеђству (Истор. записи, Титоград 4/1960, 725).

(25) Обично се интензитет настајања задружних облика живота у Црној Гори цијени са гледишта настајања бројчано јаким задруга. Међутим, проблем није у томе већ у чињеници да ли је и у којој мјери Кућа сачувала одлике колективног организма (заједнице имовине, живљења, радње и тецива). Због ситно испарчаног, истанчаног земљишта и тјескобе, посебно због номадског сточарења ишло се за земљом и стоком и велике задруге, као масовна појава, нијесу имале стварну основу за свој опстанак.

(25a) Масовна економска емиграција, (у Црној Гори је крајем XIX и почетком XX вијека било на раду у иностранству 1/3 од укупне радне снаге — Ж. Билајић, н.д., 196), убрзала је распадање кућних заједница. Емигранти теку за себе, новцем који шаљу у домовину купују непокретну имовину и показују снажну наклоност ка диобама кућа чији су чланови. У писму Мин. правде од 14. II 1898. године Р. Поповић, члан Великог суда, тражи разјашњење поводом примјене ОИЗ-а у погледу преноса власништва имовине стечене по основу купопродаје и пише „... то није био проблем за судове док бјеше општа беспослица...” али је спор настао „... сад кад радници из Америке шаљу доста новаца...” и купују имовину (АИИ и списи из БАЦ, кореспонденција Р. Поповић, XVI, 9).

(26) Богитић је јавно истицао да са уређењем наслеђства треба сачекати 40 година док пракса уобличи наслеђе на бази индивидуалне породице (Л. Мијушковић, В. Богитић, Правни зборник Подгорице 1/35 — 5—8).

замисли да не залази у унутрашње односе куће. Наређењем Законика да све што домаћа чељад својим радом стекну припада кући као колективу (чл. 687. ОИЗ-а), да се особина — посебна имовина трудом не може тећи (чл. 968), да кућанин није властан продајом или другим послом уступити свој дио у кућној заједници, док неодијељен живи у њој (чл. 687. ОИЗ-а) он је поставио неке основне принципе за унутрашње устројство куће. Ове одредбе Законика које нијесу друго до кодификација обичајног права узете су као формални ослонац за оцјене да је ОИЗ конзервирао кућу и заокружио друштвени развратак.

Колебљивост и неједначеност судске праксе у Црној Гори у првој половини XIX вијека, у питању има ли или не кућне заједнице, последица су опште нестабилности у породици, међусобног прожимања кућног колективизма и елемената савремене — индивидуалне породице ⁽²⁷⁾. Што је процес превазилажења куће овдје дуго трајао (чак до шездесетих година овога вијека) ⁽²⁸⁾ објашњење треба тражити у сиромашним, неразвијеним друштвеним условима, ниској производној основици, објективно ограниченој да би радикалним захватима брже крчила пут вишим облицима породичне организације. Одредбе ОИЗ-а о домаћој заједници, узете саме по себи, јесу правни израз тога противуречног — плуралистичког својства породице.

Код нормирања статуса комунитета и управе над њима Имовински законик је подлегао конзерватизму обичајног права. Свако је племе или братство субјекат заједничке својине — комуна, прави имаоник „... за све што се тиче опште племенске заједнице...” (чл. 709. у вези са чл. 714). Племенским имањем управља збор или онај кога збор договорно одреди (чл. 710). Управа и уживање племенских добара бива по закону, обичају

(27) Према фактички прекид заједнице живота између задругара и кућне заједнице постоји више од 50 година, Велики суд у Подгорици је 1925. године нашао да кућни однос између њих и даље постоји (Правни зборник, Подгорица 4/1933, 170). Кућна заједница а не појединац, у пракси судова, узима се као парнична страна и правно лице (иако је појам куће као правног лица необјашњен и још увијек је споран). Овакво становиште изражено је и у одлуци Окружног суда у Никшићу 2—III—1937—8. од 8. VII 1937. године: „тужитељница је у своје име тужила док она такву тужбу није могла подићи јер ако има дјеце могла је подићи тужбу само кућа заступана од ње као мајке тугорице а ако нема дјеце опет је могла подићи тужбу кућа коју би она претстављала уз пратњу старатеља — чл. 670. ОИЗ-а. Ово због тога што није реч како се из саме тужбе види, о неком праву које би тужитељици лично припадало те да би била сходно чл. 689 ОИЗ-а њена особина већ се „... у оваком случају појављује... кућа као самостални имаоник што год се тиче домаћих добара и имовине — чл. 876. ОИЗ-а” (Арх. центар Никшић. СХХVI—1—19). У пресуди Среског суда у Никшићу П. бр. 226/46. која је потврђена одлуком Врховног суда Црне Горе ГЖ бр. 61/47. као странке са овим постоје бројне судске одлуке које заузимају супротан став да кућа није правно лице и да странке у спору могу бити чланови кућне заједнице а не кућа као колектив (в. одлуке судова објављене у Правном зборнику Подгорица бр. 3—6/1937, 77, 78 и бр. 5—6/1936, 32—34). Решењем Великог суда од 6. VII 1936. год. утврђено је да члан кућне заједнице кад тражи дио од заједничке имовине тужбу има управити против свих пуноправних чланова кућне заједнице а не против куће као неличног имаоника (Правни зборник, Подгорица 3—6/1937, 77).

(28) Тек шездесетих година овога вијека одлучно је превагнуо став да кућна заједница у Црној Гори правно не постоји (в. материјал са годишње скупштине Удружења правника Црне Горе, Правни зборник Титоград 1/1961, стр. 1—37). Иначе трагови кућне заједнице озбиљно се осјећају и даље, нарочито у сеоском подручју.

и правилима које збор постави (чл. 711). Ова „аутономија” племена у сређивању односа на комунијама која излази из законског текста припадала је, међутим, прошлости. Мада ниједним правним актом племенске шуме — комунице у Црној Гори нијесу учињене државном својином (њих је, уосталом, услијед диоба и преласка у индивидуално власништво било мало у неким крајевима старе Црне Горе ⁽²⁹⁾), органи државне власти вршили су надзор над комуницама, некад их дијелили и уступали другим племенима ⁽³⁰⁾, доносили прописе — наредбе о забрани сјече у шумама — комуницама, склапали уговоре о њиховом коришћењу, давали дозволе појединим сељацима за њихову крчевину, изрицали казне за шумске преступе. Комунске спорове судили су државни органи — судови. Степен интервенције државних органа у комунске послове био је сразмјеран степену јачања ових органа. Уколико су ти органи били јачи и аутономија племена у односу према комуницама била је слабија. Надлежност у надзору над шумама — комуницама до почетка XX вијека била је подијељена између војних и цивилних власти.

С друге стране, кад је ријеч о диоби комуница, решења Законика су радикална. Према државна власт, за све вријеме била упорна у настојањима за очувањем недјељивости комуна као базе за сточарство ⁽³¹⁾ ОИЗ је допустио могућност њихове диобе „општим договором племеника” (чл. 712) и санкционисао је већ извршене диобе (чл. 709, ст. 2). Законик је поставио формалне оквире и за, раније недопуштено, стицање двоструких комунских права што је знак озбиљне „нагрижености” аутономије племена у уживању комунских добара и интензивнијег увлачења комунских права у робно-новчану циркулацију ⁽³²⁾. Тако, другосељанин или дру-

(29) В. Вучковић, н.д., 68, 69, 89.

(30) Исто, 62.

(31) Наредбом Мин. унутр. дјела бр. 1115. од 1. XI 1896. године, забрањена је било каква диоба комуница и тиме стварно суспендован пропис члана 713. ОИЗ-а. Но и поред тога ОИЗ је и у свом другом издању, донијетом након Наредбе од 1896. године, задржао неизмијењен члан 713. Против диобе шума, комуница су и прописи из доба бив. Југославије Закон о шумама од 21. XII 1929. године, и Уредба о управи и заступању опште племенске заједнице... из 1937. год. — в. Правни зборник, Титоград 2/1960, 44). Тај став државних органа подржала је и судска пракса. Пресудом Великог суда у Подгорици од 16. III 1940. године преиначена је пресуда Окружног суда у Никшићу од 9. XII 1939. године и одлучено је да се Планина пивска као комунско добро не може дијелити између сељана. За такву одлуку дати су ови разлози: „... истина је да се село сматра имаошником за све што се тиче сеоске заједнице (комуна)... али је погрешно становиште суда да је спорна планина властита парничних странака... спорна планина је заједничко комунско добро и исто (се) није смјело дијелити према прописима чл. 10. Уредбе, према Наредби мин. унутрашњих дјела од 1. XI 1896. год. бр. 1115 као и према сталној пракси Великог суда пошто претставља непокретно добро парничних странака као скупна имовинска заједница”. (Арх. Центар — Никшић Окр. суд, СХХVI — 1 — 19).

(32) Радикализам имовинског законика у погледу диобе комуна и стицања комунских права последица је све интензивнијег раслојавања друштва на слој богатих и масу осиромашених сељака. Диобом и крчевином комуна сиромашни сељаци хоће да добу до обрадиве земље. Према је сваки „племеник” формално једнаки учесник у комуни, онај који је богатији и има више стоке интензивније користи комуницу. Изигравањем прописа о пречекуповини (ангажују се робаци продаваца који се фиктивно нуде) непокретна имовина се купује у другим племенима радл стицања дијела у комуни, на којем су по правилу најбољи пашњаци. Стока је основни тржишни артикал, за њу се добија новац којим се зеленаци, тргује и купује земља. Комунице су тако чинилац даље диференцијације друштва. Док с једне стране потхрањују кућу, с друге стране је разарају.

гоплеменик добија удио у сеоској или племенској заједници, па се и не населио на мјесто свога претходника ако је лице од кога је купио имовину нудило са њом сву ближику и нико од њих не хтио да је купи (чл. 62) ⁽³³⁾.

*
* *
*

Донијет у епохи великих европских кодификација, и под њиховим утицајем, Имовински законик је својим основним принципима негирао установе везане за родовско-племенску структуру и створио правни основ за њихово превазилажење. У темењу Законика су прописи који су правна манифестација великих социјалних преображаја у Европи и ван ње: примат закона над обичајем (чл. 2) што је за Црну Гору, с обзиром на све-моћ обичајног права у имовинским односима, радикална новина; формална једнакост и равноправност грађана пред Законом (једакост у има-оништву „... за мушко и женско, за старо и младо, за здраво и нездраво” — чл. 11 и 13); неприкосновеност приватне својине („свачије је имање свето и неприкосновено” — чл. 16). Насупрот колективизму и племенској солидарности — рецидивима рода, начела ОИЗ-а истакла су у први план идеје либерализма и грађанске демократије („Твоје свето, а моје свето, чувај своје, у моје не дирај” — чл. 997; „Правди је насиље најгори противник” — чл. 1011). Водеће мјесто у Законик у имају одредбе чија је тенденција у правцу грађанског друштва.

Полазна основица ОИЗ-а је класично стварно и облигационо право, право произвођача роба и развијене приватне својине. Влаштина у Црној Гори није потпуна, „крња” је и оптерећена комплексом туђих права. Својина и посјед, својина и службености нијесу издиференциране, нема их у „чистом” облику. ОИЗ их је, међутим, узаконио у пречишћеном облику, по узору на европску науку и праксу, што је подстицајно дјеловало на даље диференцирање и коначно дефинисање ових институција. Тако, осим ограничења које предвиђа закон, узима се да је „... свачија влаштина потпуна и слободна” (чл. 94); власник покретне или непокретне ствари има право да је држи, ужива и са њом располаже у најпотпунијем смислу, уз услов да тиме туђа права не вријеђа или закон не преступи (чл. 93). Што год ко посједује и вољан је да га посједује, закон му такав посјед штити, брзо и ефикасно, против сваког (чл. 18. и 20). Послужја, право укорије-

⁽³³⁾ Судска пракса држала се прописа члана 62. ОИЗ-а: пресудом Окр. суда у Никшићу пл. 24/40. од 17. V 1940. обавезана је имовинска заједница села Б. да тужитељу Кући С. Б. призна удиоништво у комунским добрима јер „... по чл. 61 и 62 ОИЗ-а да би другосељанин или другоплеменик постао удионичарем у комунским добрима ... потребно је да законито купи или стече цијело добро на коме је уступилац живио, да узме на себе све јавне терете. Није потребно и да се насели другосељанин мјесто свога претходника” (арх. Центар Никшић 19119—41 Окр. суд. СХХЈа, 20—34). Практика је конституисала двострука комунска права и по основу остављања непродатог дијела имовине у ранијем пребивалишту: кад се неко исели из свога пребивалишта и не прода сву имовину задржава комунско право у ранијем пребивалишту, без обзира што је то право стекао у другом мјесту (Правни зборник, Подгорица 7—8/1940, 49, 50).

њено у туђој ствари и корелат грађанске својине, идентификују повласно и послужно добро и врше се по правилу да је корисник послужја дужан да се стара да „...намирујући потребу своју... што мање стеже власничку слободу сусједа“ (чл. 142) ⁽³⁴⁾. Својина и уживање су јасно одређени: ко има право да ужива туђу ствар властан је све плодове и дохотке од ње примати и са њом се најпотпуније користити, с тим да суштину ствари оптерећену правом ужитка одржи у цјелини (чл. 156).

Стицање права својине на непокретној имовини по основу одржаја, фактичким вршењем тога права током одређеног вријемена, уређено је на „европски“ начин: ко држи као власник какво непокретно добро, а неки узрок спречава да влаштина на њега пређе, постаће прави власник ако га за 10 година непрекидно држи у својој власти уз услов да је незломислен (тј. да према приликама мисли да ствар законито држи) и да је држину стекао на законитоме темељу (чл. 45). Изванредним одржајем тј. држањем непокретног добра непрекидно за 30 година стиче се право влаштине иако се не може доказати на којем је законитом темељу добро стечено (чл. 46).

Изузетно од општег правила о неформалности уговора (за уговор „...не треба никакве особите вањске одјеће или облика да би имао закониту снагу“ — чл. 498), код стицања влаштине на непокретној имовини по основу купопродаје, услов за прелазак својине на купца јесте да уговор буде у суду потврђен (чл. 26). С обзиром на општу неписменост, примјена овога прописа, који хоће да уведе „ред“ и прогресиван је у поређењу са племенском „анархијом“ у промету некретнинама, наилазила је на озбиљне тешкоће у пракси и била је повод за стваралачку активност судова у тумачењу установа Имовинског законика ⁽³⁵⁾.

(34) Занимљиво је да судска пракса конституише право послужја и на комуницама иако је субјекат својинских оваљаштења на њима колектив а не појединац. Тако се у пресуди Окружног суда у Никшићу бр. 376. од 26. IV 1937. год. која је потврђена пресудом Великог суда у Подгорици бр. 1300—IV. 1937. 16. од 30. IX 1937. године каже: „Оваквим служењем у паши, гори и води од стране туженог могло би бити говора само о стицању права службености путем одржаја а не комунских права“ (арх. Центар Никшић, 1941/41, Окр. суд 30—31, СХХIIа, 30). Сличан став изложен је у пресуди Окружног суда у Подгорици бр. 551—IV 1930 — 1170 (Правни зборник Подгорица 4/1933, 194).

(35) У већ поменутом писму Мин. правде од 14. II 1898. год. члан Великог суда Р. Поповић тражи објашњење у вези са примјеном члана 26. и 27. ОИЗ-а и пита да ли се купац који није сачинио и потврдио уговор о купопродаји некретнина може користити одржајем из чл. 45. ОИЗ-а. Извјештава министарство да скоро два дијела купопродајних уговора, закључених послје ступања на снагу ОИЗ-а, нијесу саображени члану 26. и 27. ИЗ. Под притиском емиграната из Америке који доносе новац, продавци сада хоће да ниште уговоре и да врате раније продана добра, купци се противе уништењу уговора и истичу да су постали власници и по основу одржаја из чл. 45. ОИЗ-а. Неки судови усвајају овакве приговоре продавца а други (међу њима и Велики суд) не, јер налазе да купац није незломислен с обзиром да „... несрећен и непотврђен уговор баш од његове воље зависи“. На писмо Поповића издато је тумачење по основу којег: „... купац неког добра самим закљученим уговором, био он потпуно извршен или дјелимично, стиче лично право (дуговинско) према продавцу на основу кога има право тражити да му овај пренесе стварно право тј. да му даде таксирани уговор (ЛИИ, исписи из БАЧ. кореспонденца — Поповић Р. — XV/9).

У облигационом праву Богишић је пренио у ОИЗ опште правне установе (које су база француског и аустриског грађанског законика) с тим што је претходно испитао да ли ове установе имају ослонац у народном животу и потребама трговине. Имовински законик садржи установе типичне за друштво увучено у вртлог дужничко-повјерљачких односа, зеленашења и убрзаног раслојавања: купопродаја (чл. 222), јемство (чл. 457), солидарна одговорност или самокупност (чл. 556), појам извршења уговора (чл. 524) и последице његовог неизвршења (чл. 540), обавезе из недопуштених дјела (чл. 570). Објашњен је општи појам уговора и уговорника (чл. 494—501), појам незваног вршења туђих послова (чл. 587), пренос (чл. 609) и пребијање — компензација дуга (чл. 615), последице немогућности извршења уговора (чл. 623) и недостатка у вољи уговорника (чл. 518), утврђена је законска добит од 10% годишње (чл. 262). У члану 580. и 581. одређијењен је појам стварне и неимовинске штете и услови за накнаду ове штете⁽³⁸⁾. Одредбе члана 780. антиципирају модерне узансе у трговачком промету и подстицајно утичу на развитак тога промета: кад је реч о послу „...за који има посебних обичаја у кругу људи који се по занату или иначе редовно баве таквом врстом послова (трговци, занатлије итд.) треба се владати по обичајима тога особитога круга, ако нијесу у опреци са „...законом или са благонрављем”.

Једнако као што неко право може настати његовим фактичким вршењем (одржај) оно се може угасити и невршењем (застара). Застарелост тражбине као имовинско-правна установа, позната у римском и рецепирана у европском праву, настала је као израз потреба правног промета и гарант сигурности тога промета. За црногорско друштво, изашло из стагнације и спорог репродуковања, скоро истовјетних, друштвених односа, доношење прописа о застарелости значило је прогресивну и радикалну новину.

Имовински законик је у својим основним начелима узаконио застарелост тражбина („Ко право своје запушта нек себе криви ако га изгуби” — чл. 1031), одредио која су права подложна застари а која не застаријевају (чл. 625), утврдио опште и посебне рокове застаре (чл. 626—630), услове за застару (чл. 630—632), прекид течаја застаре (чл. 632—634). У одредбама члана 635. унијето је модерно правило да суд о застари одлучује не по службеној дужности већ по приговору туженога („суд ни у какву случају није властан да се сам по себи на застару озбире док то не иште страна којој је стало до тога”).

Кућна заједница као економска јединица отежава и успорава промет, кочница је преласка са колективне на индивидуалну одговорност. Колективна својина и колективна производња у њој основица су заједничких права и заједничке одговорности. Појединац се заклања иза одговорности колектива. С обзиром да се неопређијељеним дијелом у кући

(38) Накнаде неимовинске штете настале због „злога гласа” о нечијем поштењу, пословима и њметку, иако тековина образовних народа и напредна установа, превазилазила је прилике у Црној Гори и задржала је више декларативно значење. Није се дало замислити да би неко због увреде или клевете затражио од кривца новчану накнаду.

не би могао располагати, појединац би био инсолвентан и не би се могао обавезивати. Кућа а не њен члан имала би улогу повјериоца или дужника. Будући је био свјестан ове противуречности између колективног својства куће и потребе све јачег робног новчаног саобраћаја, редактор ОИЗ-а је уредио кућне односе са спољним свијетом тзв. екстерна на начин који штити трговину, подстиче на диобу задруге и значи њен распад. За дугове појединих кућана, учињене без овласти куће, сем ако су учињени у невољи, одговара сам кућанин — дужник (чл. 196. и 697). Овакви дугови подмириће се од његове особине — посебне имовине ако је има а потом од његовог дијела имовине у кући (чл. 703). Одбије ли кућа да одијели тога члана — дужника она прима на себе да намири његов дуг (чл. 703). Уколико особина и дио задругара не дотекну за намиру дуга суд може одредити да тај недотек намири кућа из скупног домаћег иметка (чл. 702). Кад би се који од кућана бавио трговином а дамоћин куће то знао и не противио се томе, за његове обавезе, гдеје не би дотакла његова особина и дио у кући, одговара кућа скупном домаћом имовином (чл. 698). Задругари, приликом диобе, узимају на себе сразмјерни дио дуга у договору са повјериоцима; ако таквог договора нема сви ће дијељеници солидарно одговарати за све дугове (чл. 706).

Однос према жени је европски, што утиче на њену еманципацију, и јачање њеног пословног субјективитета. За разлику од параг. 920. СГЗ-а који удату жену, у погледу пословне способности, уподобљава малољетницима, распикућама и „лишеним ума” жена је, као имаоник, формално изједначена са мушкарцем (чл. 13). Женска чељад, једнако као и мушка, стичу пунољество са навршеном 21 годином (чл. 636). Непотпуна еманципација у малољетника који се баве трговином, дјелује за женско као и за мушко (чл. 508. у вези са чл. 650). Жена је слободна, била она удата или неудата (сем ако женидбени уговор другачије не одређује ⁽³⁷⁾), да несметано располаже својом посебном имовином — особином (чл. 690). Побољшан је њен положај у старатељским пословима. Обичајно право и специјални прописи искључивали су жену из старатељства. Старатељство над имовином малољетника без оца било је установљено и против саме мајке дјетета. Старатељ бива рођак дјетета по очиној лози и његова је дужност да имовину стараника заштити од штете „... које би они (малољетници — ПС) из недостатка њихова разума и њихових мајака учинили...” ⁽³⁸⁾. Имовински законик је одредио да је мајка — удова, по самој закону, старатељица својој малољетној дјечи с тим да се уз њу може поставити пуномоћник — старатељ (чл. 644).

Противно својој основној замисли да породицу и наслеђство уреди посебном законом, Богишић се у ОИЗ-у доста бави старатељством које је дио породичног права и нормира га на модерним основама. У условима племенске организације друштва заштита малољетника и лица неспособ-

(37) Женидбени уговор унијети су у ОИЗ из западноевропског законодавства и нијесу имали основац у друштвеној стварности. Жена је, по правилу, била искључена из наследства, није имала посебну имовину нити имовину која би имала режим мираза па је њен субјективитет у уговарању са мужем био објективно ограничен. Стога су ови уговори незапажени у пракси.

(38) Наредба Великог суда у Цетињу бр. 608. од 27. III 1884 (Зборник судских закона, наредба... II, Цетиње 1912, 135, 136).

них да се о себе страју била је обавеза али и право породице и ширих друштвених група (братства, племена). Имовински законик подигао је старатељске односе на степен правом заштићених односа, узаконио старатељство као организовану установу, уређену јавноправним прописима. У основи ових прописа је тежња за еманциповањем личности од друштвених колектива, што је њихово основно напредно обележеје: надстаратељска власт, у договору са нижом родбином штићеника, поставља овоме старатеља и она врши надзор у вишу управу у старатељским пословима (чл. 647). Старатељ је дужан да управља имовинским пословима штићеника савјесно и брижљиво као сваки уредан домаћин (чл. 646). За све диспозитивне акте — послове који прелазе круг послова обичне управе (продаја, давање у закуп) над имовином малољетниковом старатељу треба одобрење надстаратељске власти (чл. 648). Старатељству подлежу малољетници, људи нездрава ума и расипници (чл. 653).

Послије Берлинског конгреса, Црна Гора се као равноправни субјекат укључила у међународни промет, дошла у додир са културним земљама и ступила у интензивне пословне односе са свијетом развијених робно-новчаних односа и слободне иницијативе. Односи са елементом иностраности постали су свакодневна појава. Одговарајући насущним потребама да се ти односи уреде међународним приватним правом Имовински законик их је, по ријечима његовог редактора, уредио на начин и „...у таквоме обиму каква нема у никакву до сада издану грађанском закону...”⁽³⁹⁾.

Норме међународног приватног права садржане су у чл. 5—9 и чл. 786—800. Основно начело којима су ове норме мотивисане јесте реципроцитет у имовинским односима домаћих и иностранца: Црногорски закони владају у цијелој црногорској држави и вриједе не само за имовинске послове Црногораца већ и иностранца (чл. 5); кад би каква држава у имовинским пословима чинила разлику између својих држављана и Црногораца једнака разлика ће се правити и у Црној Гори, држављанима те државе на штету (чл. 9). Изузетак од принципа да црногорски закони вриједе у Црној Гори и за послове иностранца наметнула је трговина и саобраћај са иностраним свијетом, па бива да „...црногорски закони уступају иноземнима у самој Црној Гори, као што има кад закони црногорски и у другим државама мјерилом служе” (чл. 5. и 6). Граница примјене иностраних закона је савремена установа јавног поретка: ови закони неће се примијенити ако су противни јавном реду и сигурности, благонрављу (правила љуцкоће и правичности којих се народна свијест држи) или ако би повлађивали какву нечовјечну установу (чл. 8, у вези са чл. 785). Основна начела међусобног приватног права која су у врху Законика ближе су објашњена и конкретизована у одредбама чл. 786—800: тако је у чл. 790. унијето класично правило *lex rei sitae* — властита не-

(39) В. Богишић, *Метод и систем кодификације Имовинског права у Црној Гори*, Београд 1967, 92. Не само СГЗ већ и европски грађански законници (француски, аустријски, италијански) у погледу мјеста и система међународног приватног права и напредне оријентације његових прописа, заостају иза Имовинског законика.

покретних добара и стварна права на њима подложна су правилима мјеста гдје се та добра налазе; чл. 798. садржи правило *locus regit actum*: што се тиче облика у којем треба да се уреди вањска страна каквог имовинског посла „...треба се владати по законима мјеста гдје се тај посао уређује”. Пропис члана 796. предвидио је услове под којима се у Црној Гори неће признати пресуде иностраних судова: ако је у парници против Црногорца овоме била ускраћена могућност одбране, ако се инострани суд није обазирао на његову својевласт и ако је црногорски држављанин обавезан на чинидбу која се по црногорским законима не може извршити.

Међународно приватно право Имовинског законика одговара потребама модерне државе. Оно је било прикладан правни основ да се преодоли јаз између развијених земаља и заостале Црне Горе, да се убрза распад родовско племенских форми живота у њој. Чињеница да су апстрактна правила тога права у самоме Законику изузетно вјешто преведена на живи народни говор олакшала је њихову примјену у пракси ⁽⁴⁰⁾.

*
* *

Противуречност одредаба Општег имовинског законика привидна је. Та противуречност је израз противуречних прилика у вријеме његовог доношења, противуречности, међусобног прожимања и сукоба између још живих установа родовско-племенске организације друштва које вуку прошлост и оних који су производ развијених приватно својинских односа. И једне и друге установе су, у Законику као цјелини, нашле мјесто сразмјерно њиховом значењу у друштвеном животу. Основна порука овога модерног грађанско-правног кодекса је у дијалектичком превазилажењу „старог” од стране „новог”.

Узроке за дуже задржавање „архаичних” облика живота у Црној Гори не треба тражити у назадном Законику већ у примитивним друштвеним условима. Имовински законик би био одбачен као „страно тијело у народном организму” ако би занемарио све услове и искуства развијених земаља некритички пресадио на заосталу црногорску средину.

Др Петар Стојановић

(40) Принцип реципроцитета стигао је своју правну физиономију у свакодневну праксу и често је примењиван код уређивања имовинских односа између бивших поданика Турске и Црне Горе у пограничним крајевима. За став суда код конкретног решења питања узајамности карактеристична је пресуда Великог суда у Подгорици бр. 738—IV 1933—17. која је расправила спор у вези са риболовом између сељана села М. и села Г. и Б. на граници између бивше Црне Горе и Турске: „Према чл. 9. ОИЗ а по принципу реципроцитета она непокретна добра становника који су при разграничењу (са турском — П. С.) постали држављани Црне Горе нијесу могла постати властита окупацијом и одржајем људи који су ова добра посјели и обрађивали, која су добра остала на територији Турске, окупацијом зато што ова добра нијесу била ничија а одржајем стога што треба правни основ прибављања и свијест да се дотично добро незломислено држи’ — за онолико колико закон одређује — чл. 845, 154 и 861 ОИЗ-а” (Правни зборник, Подгорица 3/1933, 193, 195).

Кажущиеся противоречия положений Общего кодекса об имущественных отношениях

— РЕЗЮМЕ —

Общий кодекс об имущественных отношениях, принятый в эпоху крупных европейских кодификаций и под их влиянием, явился выражением значительных, радикальных перемен в территориальной и общественно-экономической жизни Черногории после войн 1876—1878 гг. Эта вершина нашей правовой культуры, практическое значение которой и в наши дни огромно, своей долголетней прогрессивной ориентацией, согласованным построением своих положений, законодательным мастерством и правовой мудростью является не только значительным явлением для Черногории, но и выше классических текстов закона. Кодекс об имущественных отношениях выводит Черногорию из правового „примитивизма“ и представляет ее как современное для того времени государство в международных отношениях. Его нормы являются сокровищницей высоких этических начал (солидарности и взаимности) и содержат не только повеления, но и поучения. Народный язык и повествовательный стиль изложения облегчают его применение на практике.

Общий кодекс об имущественных отношениях исходил от отставшей черногорской среды, в которой обычное право являлось всемогущим регулятором имущественных правовых отношений. Элементы гражданского права развиваются здесь не на основах феодального общества и не путем ломки основ данного общества, а в ходе процесса распада родо-племенного общества. Кодекс является правовым выражением указанного процесса и представляет собой единственный пример умелого применения начал современной европейской правовой доктрины и практике в сложной действительности Черногории.

Недостаточно изученный, в науке часто ошибочно и поверхностно представленный как поборник старинных положений и обычаев (в силу чего некоторые выводы новейшей исторической науки о черногорской державе середины XIX века являются чересчур упрощенными). Общий кодекс об имущественных отношениях в целом, диалектически согласовано и соотносительно его действительному значению в общественной жизни, ввел установления, являющиеся продуктом родо-племенного строя (дом, племя, преимущественное право) и выражением развитых частно-собственнических отношений. Его положения кажутся противоречивыми, так как являются выражением противоречивой обстановки того времени. Основой Кодекса являются установления, свойственные развитому гражданскому обществу. Большое место в нем занимают положения классического вещного, обязательственного, международного и частного прав, основная тенденция которых заключается в изживании старых и стимулировании новых, прогрессивных отношений в черногорском обществе.

SUMMARY

*Economic contradictions of regulations in General proprietary code
(Supplement to the study)*

Brought about in the era of great european codifications and under their influence, General proprietary code expresses great, radical changes in territorial and social-economic life of Monte Negro after the wars from 1876 till 1878. This summit of our juridical culture, the practical importance of which is still great, for its long-run progressive orientation, well proportioned composition of its ordinances, legislative skill and juridical prudence, by

far surpasses not only the borders of Monte Negro but also the frames of classical legislative text. Proprietary code brings Monte Negro out of juridical »primitivism« and identifies it as a modern state in international relations: its norms contain supreme ethical principles (solidarity and reciprocity) and consist not only of orders but also of instructions: popular language and narrative stile of speech facilitate its application in practice.

General proprietary code emerges from a backward environment of Monte Negro where customary law was the omnipotent regulator of propriety juridical relations. Elements of civil society do not develop here from the basis of feudal society and from the destruction of fundaments of such society, but from the process of disintegration of gender-tribal society. The code is a real manifestation of this process and it is a unique from of skilful application of the principles of modern european legislative doctrene and practice to the complex reality of Monte Negro.

Insufficiently analysed, very often in science incorrectly and superficially understood as conservator of ancient regulations and customs (owing to that, some recent historical researches on Monte Negro in the middle of the 19th century seem too simplified) General proprietary code as a totality is dialectically harmonious and in proportion to its actual meaning in social life, it expressed institutions which are a product of gender-tribal order in society (house, tribe) and of these which are expressions of developed private-property relations. Its regulations seem contradictory only at first sight, as they express contradictory situations of the time. Fundaments of the code are juridical institutions characteristic for developed civil society, leading role have regulations of classical actual, law of treaty, international private law, and general message is to overcome the old and to stimulate new, progressive relations in the Monte Negro society.

RESUME

Les contradictions apparentes des dispositions du code civil général (Contribution à son étude)

Promulgué à l'époque des grandes codifications européennes, et sous leur influence, le Code civil général a exprimé les changements considérables, d'une importance radicale, dans la vie territoriale et socio-économique, après les guerres de 1876—1878. Ce sommet de notre culture juridique dont la signification pratique est même aujourd'hui très grande, d'après son orientation progressive de longue durée, son habileté législative et sa sagesse juridique, dépasse largement non seulement les cardes du Monténégro, mais aussi les cadres d'un texte législatif classique. Le Code civil général fait sortir le Monténégro du »primitivisme« juridique et le légitime en tant qu'Etat moderne dans les rapports internationaux; ses normes sont un trésor de principes éthiques très élevés (de la solidarité et de la mutualité) et contiennent non seulement le commandement mais aussi la morale; le langage populaire et le style narratif de l'exposé facilitent son application dans la pratique.

La base du Code civil général est le milieu arriéré dans lequel le droit coutumier est le régulateur tout puissant des rapports de propriété et juridiques. Les éléments de la société civile ne se développent pas ici sur les fondements de la société féodale et la destruction des bases de cette société, mais sur le pocessus de la désagrégation de la Société de famille-tribale. Le Code est la manifestation juridique de ce processus et il est un modèle unique de l'application habile des principes de la doctrine juridique européenne moderne et de la pratique à la réalité complexe du Monténégro.

Insuffisamment étudié à fond, et bien souvent conçu de façon erronée et superficiellement dans la science en tant que conservateur des coutumes et

des règlements anciens (à cause de quoi certaines conclusions de la science historique la plus récente sur l'Etat monténégrin moderne vers le milieu du XIXe siècle paraissent trop simplifiées) le Code civil général, en tant qu'un tout, a exprimé dialectiquement de façon harmonieuse et en proportion avec leur signification réelle dans la vie sociale, les institutions qui sont le produit de l'organisation de famille-tribale de la société (masion, tribu, droit de préemption) et celles qui sont l'expression des rapports de propriété privée plus développés. Ses dispositions sont apparemment contradictoires, car elles expriment les circonstances contradictoires de leur époque. Le fondement du Code sont les institutions juridiques propres à la société civile développée, la place dirigeante dans celle-ci ont les prescriptions du droit classique réel, du droit des obligations, du droit international privé dont la mission principale consiste dans le dépassement des rapports anciens et dans la stimulation des rapports, plus progresifs, nouveaux dans la société monténégrine.

ЗАКОНОДАВСТВО О БРАКУ И ПОРОДИЦИ У СССР*)

У Совјетском Савезу су 27. јуна 1968. године донесени Основи законодавства Савеза ССР и савезних република о браку и породици, који садрже најважније поставке о уређењу брачно-породичних односа ⁽¹⁾. Основи су ступили на снагу 1. октобра 1968. године. У времену од 1969. до 1970. године сагласно Основима донесени су законици о браку и породици у савезним републикама. У законикима су развијене, конкретизоване и допуњене поставке Основа. Ови законици уређују брачно-породичне односе с обзиром на традиције, националне и месне особености које су се формирале у републикама.

У породичном законодавству остварени су принципи социјалистичког друштва, који су изражени у уставу, — основном закону совјетске државе. У уређивању брачно-породичних односа совјетско законодавство полази од потпуне равноправности мушкарца и жене у личним и имовинским правима у породици, што одговара и њиховој потпуној равноправности у друштву. У чл. 3. Законика о браку и породици РСФСР речено је да једнакост права у породици почива на Уставом СССР и Уставом РСФСР утврђеним једнаким правима жене са мушкарцем у свим областима државног, друштвено-политичког, привредног и културног живота земље ⁽²⁾. Овај принцип долази до изражаја приликом остварења личног права избора презимена. Према чл. 18. Законика приликом закључења брака супрузи бирају по својој жељи као њихово заједничко презиме презиме једног од супружника или сваки од њих задржава своје презиме. Искуство показује да најчешће жена узима презиме мужа. Но, исто тако и муж може да узме презиме жене. По законодавству СССР сваки од супружника је слободан у избору занимања, професије и места становања. Сходно принципу равноправности супружници заједнички решавају питања васпитавања деце и друга питања живота породице (чл. 19. Законика).

Једнакост имовинских права супружника изражена је у постојању јединственог режима заједнице имовине стечене у браку и у једнакости

*) Предавање одржано студентима Правног факултета Универзитета у Београду 24. априла 1974.

(1) У даљем тексту скраћено: Основи.

(2) У предавању се наводе чланови Законика о браку и породици РСФСР с тим што се имају на уму и одговарајући чланови законика о браку и породици других савезних република.

права на ову имовину. Супружници имају подједнака права на имовини и у случају ако један од њих није имао самосталан приход због вођења домаћинства, старања о деци или других оправданих разлога (чл. 20. Законика).

Отац и мајка имају једнака права и дужности у погледу деце. Совјетски закон не садржи прописе који би давали преимнућство оцу или мајци у вршењу родитељских права и дужности.

Код закључења брака начелна поставка је слобода и добровољност (чл. 1. и 10. Основа и чл. 1. и 15. Законика). У складу са овим принципом, који је заснован на социјалистичкој демократији и предодређен моралним захтевима, грађани СССР слободно ступају у брак. Један од задатака законодавства о браку и породици у социјалистичком друштву је изградња породичних односа на темељу добровољног брачног споразума мушкарца и жене, на осећањима узајамне љубави, пријатељства и поштовања, који су ослобођени материјалне рачунице (чл. 1. Основа и чл. 1. Законика). Држава пружа заштиту лицу према коме је примењена принуда приликом ступања у брак, дајући му право да се обрати суду са захтевом да се такав брак прогласи неважећим (чл. 43. Законика).

Совјетско законодавство о браку и породици зановано је на начелу равноправности грађана у породичним односима, независно од њихове националности, расе и односа према религији. Према закону није допуштено никакво непосредно или посредно ограничавање права, наиме пружање непосредних или посредних преимнућстава приликом склапања брака и у породичним односима у вези са националном или расном припадношћу или с обзиром на однос према религији (чл. 4. Основа и чл. 4. Законика). Совјетско законодавство не познаје никакве сметње ни ограничења код закључивања брака између лица различитих националности или раса. Овај принцип је такође примењен и у прописима Основа и Законика о примени совјетског законодавства о браку и породици на странце и лица без држављанства. Бракови совјетских грађана са странцима, као и бракови између странаца склапају се у СССР на темељу општих поставки (чл. 31. Основа). Совјетски закон не предвиђа било какву дискриминацију у вези са расом или националношћу.

Правно регулисање брачних и породичних односа у СССР врши само држава. Црква је одвојена од државе, те према томе она не учествује у уређивању ових односа. У Совјетском савезу признаје се само брак који је закључен пред државним органима надлежним за питање грађанског стања (скраћено ЗАГС). Религиозни обред закључења брака, као и други религиозни обреди, нема правну вредност (чл. 6. Основа и чл. 6. Законика). Изузетак је дозвољен само у погледу обреда који су обављени до образовања или поновног успостављања совјетских органа надлежних за питања грађанског стања и добијања од њих оверених докумената о рођењу, склапању брака, разводу брака и смрти (чл. 6. Основа и чл. 6. Законика). Декретом ВЦИК и СНК РСФСР од 18. децембра 1917. године „О грађанском браку, деци и вођењу књига о грађанском стању“ (СУ РСФСР 1917. г. № 11, ст. 160) са 20. децембром 1917. године био је уместо религио-

злог уведен грађански брак. Према гоме чувају своју ваљаност бракови који су по верским обредима закључени до овог датума, односно у местима заузетим од непријатеља до образовања совјетских органа ЗАГС-а наине до њиховог поновног успостављања.

Совјетско породично право признаје само моногамни брак. Није дозвољено склапање брака између лица од којих је ма и једно већ у другом браку. Повреда овог правила представља не само одступање од норми права већ и од норми морала. Повреда овог принципа повлачи за собом правну санкцију у виду проглашења брака неважећим (чл. 10. Основа и чл. 43. Законика).

У основи норми које регулишу права и дужности родитеља и других васпитача деце налази се принцип њиховог комунистичког васпитања. Према чл. 18. Основа родитељи су дужни да васпитавају своју децу у духу моралног кодекса грађитеља комунизма и да се брину за њихов физички развој, обуку и припремање за друштвено користан рад. Родитељи су дужни да штите права и интересе малолетне деце. Васпитавање деце је истовремено право и дужност родитеља. Ради остварења права васпитавања деце родитељи имају право да захтевају враћање детета од сваког лица које га не држи по законском основу или по судској одлуци (чл. 18. Основа). Васпитни утицај породице повезује се у СССР с друштвеним васпитањем деце. Држава преузима на себе значајан део старања за васпитавање деце. У Смерницама 24. конгреса КПСС о петогодишњем плану развоја народне привреде СССР за време од 1971. до 1975. године посебно је предвиђено битно побољшање ваншколског рада с децом, проширење мреже домова пионира, станица младих техничара и природњака, дечијих и омладинских спортских школа, као и других дечијих установа повезаних са васпитавањем подмлатка ⁽³⁾. Према закону родитељска права се не могу вршити противно интересима деце (чл. 52. и 113. Законика). У случају да се ово догоди родитељи могу бити лишени родитељских права (чл. 59. Законика). До лишења родитељских права долази само у судском поступку.

Један од принципа породичног права у СССР је и заштита и подстицање материнства. Брига о здрављу бремените жене и жене — мајке доприноси стварању услова да породица испуни једну од њених најважнијих функција, наиме настављање врсте. Према чл. 5. Основа заштита интереса мајке и детета обезбеђује се широком мрежом породилишта, дечијих јасли и вртића, школа-интерната и других дечијих установа, давањем одсуства трудници и породици, установљавањем олакшица за труднице и мајке, заштитом на раду, давањем државних новчаних помоћи мајкама са једним и више деце, као и другом државном и друштвеном помоћи породици. Законодавство о браку и породици садржи низ правних мера које обезбеђују заштиту здравља и интереса труднице и мајке. За време трудноће и у току од године дана после рођења детета жена има право да у судском поступку оствари примање алиментације од мужа ако јој он добровољно не пружа материјалну помоћ. Ово право остаје на

(3) Материјали 24. Конгреса КПСС. Политиздат. Москва, 1971, стр. 277.

снази и после развода брака под условом да је бременитост наступила пре развода. Муж нема права да без сагласности жене покрене поступак за развод брака за време њене трудноће као и за време од године дана после рођења детета (чл. 14. бр. 5. Основа).

Принципијелна поставка је морална и материјална помоћ учесника породичних односа и њихова узајамна брига једно о другом. Овај принцип је предодређен целокупним уређењем породичних односа у совјетској држави и обухваћен задатком изградње породичних односа на осећањима узајамне љубави, пријатељства и поштовања свих чланова породице, који су ослобођени материјалних рачуница (чл. 1. Основа). Он се огледа у нормама које прописују обавезе о узајамном алиментирању деде, бабе и унука, очуха, маћехе, пасторака и пасторки, фактичких васпитача, браће и сестара (чл. 80, 81, 82, 83, 84, 85. и 86. Законика). У сагласности са овим принципом законом су установљене и дужности пунолетне деце о њиховом старању за родитеље (чл. 77. Законика).

Совјетско породично законодавство проглашава и слободу развода брака под контролом државе. Развод брака, иако лична ствар супружника, погађа у исто време и друштвени интерес. Због тога држава одређује поступак и услове за развод брака, како би отклонила непромишљена решења, која су штетна како за саме супружнике тако и за малолетну децу. У совјетском законодавству о браку и породици нису предвиђени конкретни разлози за развод брака. Брак се разводи, ако суд утврди да су даљи заједнички живот супружника и одржавање породице постали немогући (чл. 14. Основа и чл. 33. Законика). Суд разводи брак само ако постоје озбиљни разлози за то. У одлуци пленума Врховног суда СССР од 4. децембра 1969. године „О примени Основа законодавства Савеза ССР и савезних република о браку и породици“ објашњено је да се не могу сматрати као довољан основ за развод брака привремене несугласице у породици и сукоби међу супружницима, који су изазвани случајним узроцима, као и одсуство воље једног или оба супружника да наставе брак, уколико ово није поткрепљено озбиљним разлозима.

Закон предвиђа две врсте поступка за развод брака и то: пред органима надлежним за питања грађанског стања и пред судом (чл. 14. Основа и чл. 38. и 39. Законика). До развода брака пред органима надлежним за питања грађанског стања долази у случају узајамне сагласности за развод брака супружника који немају малолетну децу и на захтев једног супружника, ако је други супружник у законском поступку оглашен за нестали или за правно неспособног услед душевне болести односно слабоумности или ако је овај због кривичног дела осуђен на казну лишења слободе у трајању не мање од три године. Дакле, пред органима надлежним за питања грађанског стања долази до развода брака у неспорним случајевима. У случају спора међу супружницима, на пример о подели имовине, о алиментацији и др., развод брака се остварује путем суда.

Развој законодавства о браку и породици условљен је низом фактора, међу којима значајну улогу имају и наука и пракса. Тако су многи предлози за иновацију и усавршавање законодавства, који су се послед-

њих двадесет година појавили у научним радовима професора В. А. Рјасенцева, О. С. Јофе, А. И. Пергамента, В. С. Тадевосјана, Г. М. Свердлове, Н. М. Ершове, Е. М. Ворожејкина, Н. В. Орлове и других, нашли место у Основима и републичким законима о браку и породици. У ове треба убројати предлоге о увођењу добровољног и судског утврђивања очинства у погледу ванбрачне деце; о увођењу напореда са судским поступком и поступка пред ЗСГС-ом за развод брака; и о смањењу висине алиментације коју плаћају родитељи у корист малолетне деце. Закон је дозволио смањење висине алиментације у три случаја: ако се код родитеља обавезног на плаћање алиментације налазе и друга малолетна деца која би плаћањем алиментације у законом одређеној висини била у мањој мери материјално обезбеђења од деце која добијају алиментацију, као и у случајевима кад је родитељ од кога се тражи алиментација инвалид прве или друге групе и ако деца раде и имају довољну зараду. Ново законодавство је такође прихватило и предлоге о законском регулисању тајне усиновљења, и о законском разграничењу поништаја усиновљења и проглашења усиновљења неважећим. Према закону усиновљење се може прогласити неважећим када суд утврди да је извршено на основу лажних исправа, затим ако је усвојитељ лице које је лишено родитељских права или је у законском поступку оглашено за правно неспособно, као и у случају фиктивности усиновљења. До поништаја усиновљења долази ако то изискују интереси детета, као и ако су приликом усиновљења повређени законом утврђени услови.

У науци су била разрађена и питања о застарелости захтева у породичном праву, што је омогућило да се у законике о браку и породици унесе одговарајући одељци. Резултат научне разраде су и законски прописи о добровољном начину исплаћивања алиментације било лично било административним путем према месту запослења обвезника, односно месту где прима пензију или стипендију.

У литератури је било предложено да се у законодавство унесе и одредба о праву деде и бабе на додир и везу са унуцима и унукама, ако им родитељи ускрате ову могућност. Имајући у виду предлоге садржане у литератури, законодавство о браку и породици повело је рачуна о понашању супружника ако му алиментацију плаћа други супружник, као и приликом одређивања дела заједничке имовине супружника код њене деобе. Према чл. 27. Законика суд може, узимајући у обзир краткоћу времена проведеног у браку или недолично понашање супружника коме треба плаћати алиментацију, да ослободи другог супружника ове обавезе или да ову његову обавезу ограничи одређеним роком. Код поделе заједничке имовине суд може да умањи део супружника који је избегавао друштвено користан рад или је трошењем заједничке имовине штетио интересима породице (чл. 21. Законика).

Законодавство о браку и породици прихватило је и многа схватања изграђена у пракси. Тако према чл. 20. Законика супружници имају једнака права на имовину и у случају ако један од њих заузет вођењем домаћинства, старањем о деци или из других оправданих разлога није могао

да ради. Ово је правило и раније било примењивано у пракси. Раду супружника на васпитању деце и на вођењу домаћинства придаје се друштвени значај.

У пракси је настало и правило о успостављању родитељских права. Усвајајући ово правило, Основи и законици дозвољавају успостављање родитељских права, ако то изискују интереси деце и у случају да деца нису била усвојена.

У законодавству о браку и породици нашао је своје место и став праксе, према коме се сматра да је брак престао са даном регистрације развода у књиге грађанског стања (чл. 40. Законика). Ова као и низ других одредаба закона усмерене су на очување породице, јер супружници имају могућности да се помире и после одлуке суда о разводу брака.

У закону су садржана и правила о изједначавању у правима деце из неважећег брака с децом из важећег брака, као и правила о учествовању родитеља, који плаћају алиментацију за малолетну децу, у допунским трошковима, који су настали услед изузетних околности, нпр. тешке болести, телесне повреде детета и сл. Ове поставке су такође биле изграбене у пракси и ново законодавство о браку и породици их је прихватило.

Пракса примене законодавства открива ефикасност једних и недовољну ефикасност других норми. Несумњиво да ће и убудуће у развоју законодавства велику улогу играти наука и пракса. Наука породичног права у своме раду користи податке социологије, генетике, демографије и др.

Наука совјетског породичног права данас живо разрађује проблеме породичног правног односа (Е. М. Вопожејкин, М. Т. Оридорога) и проблеме одговорности у породичном праву (Е. М. Ворожејкин, Н. С. Маленин, В. С. Тадевосјан и др.). Несумњиво да ће питања покренута од науке у одређеном тренутку њихове разраде наћи свој израз у законодавству.

Ана Михајловна Белакова

(Превео с руског
Д. В. Димитријевић)

Законодательство о браке и семье в СССР

— РЕЗЮМЕ —

Автор дает весьма сжатое изложение нового законодательства о браке и семье в СССР, подчеркивая основные принципы, которые лежат в его основе. В первую очередь это — равноправие мужчины с женщиной во всех отношениях, связанных с браком и принадлежностью к семье, их добровольное и свободное вступление в брак, равноправие всех граждан независимо от их расы, религии и национальности. Регулирование брачных и семейных отношений находится в компетенции государства, а брак построен на строгом проведении принципа единобрачия. Семья играет видную роль в воспитании детей в духе коммунистической морали, а родители свои права и обязанности осуществляют в интересах детей. Одним из основных принципов является защита и поощрение материнства.

Советское семейное право признает свободу развода брака под контролем государства. Закон не устанавливает перечня конкретных причин, являющихся основанием к разводу. Брак считается расторгнутым, когда суд устанавливает, что дальнейшая совместная жизнь супругов и сохранение семьи являются невозможными. Закон предусматривает два вида судебного производства о расторжении брака: предварительное рассмотрение дела о разводе органами ЗАГСа, и в суде, рассматривающем дело по существу.

Автор особо излагает факторы, обусловившие развитие законодательства о браке и семье, в числе которых видную роль играют наука и практика. Приводится ряд вопросов из области семейного права, о которых дискутировалось в юридической литературе.

SUMMARY

Legislation on matrimony and family in USSR

The author, very concisely exposes new legislation on matrimony and family in USSR, stressing fundamental principles on which it is based. Primary, it is equality of man and women in all relations of marriage and of family, voluntary and free contraction of matrimony, equality of all citizens regardless of their race, religion or national appertenance. Juridical regulation of marriage and of family is under competence of the state, marriage is based on the principle of monogamy. The family has an important role in educating children within the spirit of communist morale, parents fulfil their rights and duties in the interests of children. One of cardinal principles is protection and encouragement of maternity.

Soviet family law proclaims freedom of divorce within the control of the state. Concrete causes of divorce are not anticipated. Marriage is divorced if the court establishes that further life in common of man and wife and the maintenance of the family has become impossible. Law foresees two procedures for divorce: in front of bodies competent for questions of civil order in direct cases, and in front of the court if there is a dispute between man and wife.

The author particularly states factors which conditioned the development of legislation of matrimony and family, among which science and experience played an important role. Author also quotes a series of questions discussed in the juridical literature in the field of family law.

RÉSUMÉ

La législation relative au Mariage et à la famille en U.R.S.S.

L'auteur expose succinctement la nouvelle législation relative au mariage et à la famille en U.R.S.S., en soulignant les principes fondamentaux sur lesquels elle repose. En premier lieu c'est l'égalité des droits de l'homme et de la femme dans tous les rapports du mariage et de la famille, des libertés et de l'acquiescement de plein gré de conclure le mariage, égalité des droits de tous les citoyens sans égard à l'appartenance raciale, religieuse ou natio-

nale. L'organisation juridique du mariage et de la famille se trouve dans la compétence de l'Etat, et le mariage est fondé sur le principe de la monogamie. La famille joue un rôle important dans l'éducation des enfants dans l'esprit de la morale communiste, et les parents exercent leurs droits et leurs obligations dans l'intérêt des enfants. l'un des principes fondamentaux est la protection et la stimulation de la maternité.

Le droit familial soviétique proclame la liberté de la dissolution du mariage sous le contrôle de l'Etat. Les causes du divorce concrètes ne sont pas prévues. Le mariage est dissous si le tribunal constate que la continuation de la vie en commun des époux et le maintien de la famille sont devenus impossibles. La loi prévoit deux sortes de procédures pour le divorce: devant les organes compétents pour les questions de l'état civil dans les cas incontestés, et devant le tribunal s'il y a une contestation entre les époux.

L'auteur a exposé en particulier les facteurs qui ont conditionné le développement de la législation relative au mariage et à la famille, parmi lesquels la science et la pratique jouent un rôle importants. Il a mentionné une série de questions traitées dans la bibliographie juridique du domaine du droit familial.

О ЕКОНОМСКИМ АСПЕКТИМА ДРУШТВЕНОГ ДОГОВАРАЊА И САМОУПРАВНОГ СПОРАЗУМЕВАЊА

У социјалистичкој критици капиталистичких производних односа једна од централних тачака односи се на смањивање економске рационалности тог привредног система због растуће немогућности усклађивања појединачних, микро-интереса субјеката привредног одлучивања са онима који представљају опште интересе. Чак и сами грађански економисти, уочавајући немогућност премошћавања овог јаза, уз претпоставку задржавања у основи идентичног типа производних односа, то имплицитно признају делећи економију на микро и макро науку. У свим рационалним покушајима синтетизовања два подсистема ⁽¹⁾ у случајевима конфликтних интереса приоритет се даје онима који су дефинисани на макро нивоу. Институционализовани елементи система друштвеног одлучивања, најчешће везани за функције државног апарата, усвајају се као објективне детерминанте понашања основних привредних субјеката. Смер утицаја одозго наниже у процесу доношења одлука све је израженији и важнији. Читав систем свесног усклађивања производних односа постаје, у крајњој линији, еманација носилаца политичког одлучивања, иако се и даље инсистира на преживелој догми везаној за постојање слободне конкуренције.

Насупрот држави, у капитализму постоји други, раније доминантан економски чинилац који је израз данас преживелог својинског монопола, психологије профита ⁽²⁾. Ова околност онемогућава иницијативу у координацији која би полазила, у условима капиталистичке робне производње, од нивоа основних привредних субјеката, а истовремено задовољавала два битна услова: да буде и техно-економски и социо-економски рационална.

Систем усклађивања привредних делатности у оквирима социјалистичке робне производње полази од управо супротних теоријских претпоставки: ниво основних привредних субјеката, ниво на којем се решава питање друштвене организације рада и основних класних односа, не може да буде категорија изведена из класног монопола него амбијент за утврђивање најширег друштвеног интереса, примарна раван анализе. Такав

(1) На пример, П. Самуелсон: Економија, Савремена администрација, Београд, 1969. г.

(2) У капитализму, ипак, долази и до промена на нивоу основних субјеката, али су оне, још увек, претежно везане за индивидуално програмирање развоја великих корпорација. Уп. Ј. К. Galbraith: Нова индустријска држава, Стварност, Загреб, 1970. г., као и низ других дела.

став никако не подразумева одсуство инструмената усклађивања на макро плану, већ напротив, недвосмислено захтева њихову даљу афирмацију ⁽³⁾ јер се само на тај начин може обезбедити пропорционалност у задовољавању економских интереса ужих друштвених група.

Из таквог правца развоја производних односа извлачимо један врло значајан закључак за даљи развој политичке економије социјализма: такозвана микро-економија, као један од њених подсистема, мора да добије одговарајући значај у систему политичке економије социјализма. Ово, пре свега, стога што се правац еволуције производних односа, на чији ми нормативни аспект у овом раду указујемо, састоји у порасту значаја основних привредних субјеката, а пре свега, у новом друштвеном дефинисању њихових веза у оквиру робних односа.

Стога, дакле, у социјалистичкој робној производњи уочавамо два плана усклађивања друштвених интереса путем свесне акције субјективних чинилаца: један, који је израз јединствености друштвених интереса, други, који обезбеђује селекцију аутентичних класних интереса на микро нивоу. Два се нивоа у животу прожимају кроз многобројне прелазне облике ⁽⁴⁾ али оно што даје посебно обележје овом процесу јесте тенденција постепеног нестајања битне различитости интереса који одређују суштину одлука на два нивоа.

У нашем позитивноправном систему се нивои релативно адекватно могу уочити у постојању система друштвених договора, с једне, и самоуправних споразума насталих као пут свесног повезивања основних организација удруженог рада, с друге стране.

Друштвени договори. — Један од најочитијих недостатака полицен-тричних економија у томе је што се у њима изузетно тешко и *ex post* успоставља склад између природне структуре друштвеног производа и наменске расподеле дохотка. Класично деловање закона вредности ову сразмеру обезбеђује на тај начин што ефективно смањује обим производње оне гране или делатности чија је укупна производња у своме природном изразу већа од друштвено потребне, која се изражава ефективном тражњом — дакле, функцију расподеле дохотка.

Социјалистичка друштва су до сада покушавала да друштвену нерационалност закона вредности у условима монопола приватног присвајања средстава за производњу замене системом у којем би се макро криве понуде и тражње секле у тачки техничког максимума понуде, што се постизало детаљним усклађивањем појединачних парова кривих понуде и тражње путем централизованог система планирања. Претпоставка успешног спровођења у живот ове концепције састоји се у потпунијој контроли над целокупним фондом друштвеног рада, с једне, и свих облика потрошње, с друге стране. План је, у овом случају, вршио корекције путем накнадног прилагођавања тражње стварној понуди (дакле, обратно од онога што имамо на тржишту), али би у следећем периоду почетна основа усклађивања била поново у друштвено потребним количинама. про-

(3) Устав СФРЈ, Сл. лист 9/74, чл. 69.

(4) Р. Стојановић: Велики економски системи, ст. 22, Институт за економска истраживања, Београд, 1970.

извода. Сукцесивним усклађивањима са понућеним количинама, тражња се административним методима на крају периода поново доводи у склад са понудом.

Самоуправно социјалистичко друштво стоји пред истом дилемом. Закон вредности, који у суштини одређује природу производних односа, и даље је у стању да аутоматски обезбеђује склад између друштвене производње и потрошње, али при томе онемогућује испуњење тежњи свесног субјективног фактора. С друге стране, самоуправним организацијама припада овлашћење самосталног одлучивања ⁽⁵⁾ о производњи, односно тражњи репродукционих материјала. Из таквих премиса је могуће развити два модела свесног, самоуправног усклађивања — усклађивање обима и материјалне структуре понуде путем склапања споразума о производњи одређених роба, чиме би се директно обезбедила сразмерност расподеле укупног друштвеног фонда рада, као и систем договора о усклађивању тражње. Пошто још увек на основу постојеће материјално-производне основе немамо услова за јединствено дефинисање понуде, друштвени уговори теже таквом регулisaњу тражње. Они то постижу путем друштвеног усмеравања наменске расподеле дохотка радних организација, које у свом збиру дају укупну или глобалну тражњу привреде у целини ⁽⁶⁾.

Субјекти друштвених договора су представници комплексних привредних субјеката (односно непривредних субјеката у другом типу договора) и државних органа — извршних већа република и покрајина ⁽⁷⁾. Њихово је учешће, у нашим условима, нужно за спровођење договора у живот, пошто оно супституише још увек недовољно изражену свест о аутономној обавезаности оваквих уговора за све субјекте, а радне организације још немају ефикасних економских начина да обезбеде поштовање уговорних обавеза. Стога се о спровођењу и поштовању параметара из договора и даље стара специјализована служба контроле законитости коришћења друштвених средстава — Служба друштвеног књиговодства ⁽⁸⁾.

Општи критерији политике наменске расподеле дохотка, која је изражена у до сада склопљеним договорима, јесу следећи ⁽⁹⁾:

1. Усвојени принципи одражавају објективно постојеће тежње у привреди (свесно се тежи уношењу објективних елемената у сферу нормативног).

2. Пропорције наменске расподеле доходака основних привредних субјеката се везују за пропорције расподеле дохотка у привреди као целини.

3. Распони личних доходака радника истих квалификација ужи су од распона остварених доходака (због ниске еластичности личних доходака према променама дохотка).

⁽⁵⁾ Устав СФРЈ, чл. 35 ст. 1.

⁽⁶⁾ Колектив аутора: Самоуправна политика дохотка у области наменске расподеле, Гад, Београд, 1972. г., ст. 21.

⁽⁷⁾ Устав СФРЈ, чл. 124 ст. 1.

⁽⁸⁾ Устав СФРЈ, чл. 77 ст. 1.

⁽⁹⁾ Самоуправна политика дохотка у области наменске расподеле, ст. 47.

Садржај друштвених договора је различито дефинисан, али нам се чини да је најпрецизније дат у члану 1. Друштвеног договора о основама и мјерилима расподеле доходака у основним организацијама удруженог рада привредних дјелатности СР Босне и Херцеговине ⁽¹⁰⁾ где се изричито наводи да Договор утврђује мерила:

„а) расподеле дохотка на средства за задовољавање личних и заједничких потреба и подизање радне способности радника и на средства за проширивање материјалне основе удруженог рада;

б) расподеле средстава за задовољавање личних и заједничких потреба радника, и

в) за исплаћивање личних доходака”.

Прописи о друштвеном договарању и у осталим републикама и покрајинама предвиђају регулisaње истих питања. Договорима се, такође, утврђују и прецизни критерији — квантифицирани показатељи — величине дохотка, упоредног дохотка, личних доходака и фондова. Прихваћено је ново решење за квантификацију живог рада путем утврђивања броја условних неквалификованих радника, условне, натуралне јединице за хомогенизацију живог рада. Ово решење је надахнуто ставом теорије да се квалификовани рад јавља као прост умножак неквалификованог, а исти принцип је од значаја и за успостављање свесно утврђених критерија за висину личних доходака у оквирима утврђених лимита. Тако се у сферу расподеле текућег рада уноси једна одгaнизована вантржишна димензија, којом се дефинитивно превазилазе како остаци тржишне, тако и административне расподеле радне снаге.

Друштвени договори су до сада закључени само у неколико области, а нарочито у материји наменске расподеле дохотка радних организација, и то на такав начин да се пропорције микро расподеле директно квантитативно повезују са макро пропорцијама. С правом се може очекивати да ће се подручје примене друштвеног договарања и даље ширити, све док не постане јединствени и свеобухватни израз самоуправног при вредног система. Оно, по својој суштини, елиминише волунтаристичке утицаје етатистичких и технократских снага, али у својем развоју може лако да се претвори у преображени облик државне привредне регулативе. Те опасности привреда мора бити свесна већ данас, пошто, иако у начелу договор обавезује само оне организације које су га прихватиле, „друштвено-политичке заједнице, у оквиру својих права и дужности, могу законом или другим општим актом утврдити да је друштвени договор општи обавезан” ⁽¹¹⁾. Чини нам се да се оваквим решењем омогућавало замаглавање односа: уколико друштвено-политичка заједница својим општим актом прогласи неки договор обавезним, онда је то одговарајући правни акт државе — норма која обавезује радне организације, а не друштвени договор, јер је овај у претходном консумиран. У таквом случају не бисмо могли да говоримо о непосредном самоорганизовању привреде, већ о таквом систему веза који има хибридную природу. Нови уставни текст ⁽¹²⁾

⁽¹⁰⁾ Службени лист СР БИХ 3/72. Уп. Л. Маликовић: Друштвени договори у расподели дохотка и личних доходака, Export-press, Београд, 1972. г. ст. 43.

⁽¹¹⁾ Уставни амандман XXIII, т. 2.

⁽¹²⁾ Устав СФРЈ, чл. 126.

изједначава у погледу питања обавезности друштвене договоре и самоуправне споразуме — и једни и други су обавезни само за организације које су га склопиле или му прибу, док је улога друштвено-политичких заједница сада дефинисана на нови начин: оне подстичу процес друштвеног договарања, захтевају обавезно постојање друштвеног договора или споразума и слично (13).

Основне организације удруженог рада и самоуправни споразуми. — Други елемент новог комплекса самоуправне свесне координације, поред оног аспекта који се односи на различите облике и путеве организације тржишних веза и њиховог претварања у контролисане токове, тиче се унутрашње суштине и карактера основних привредних субјеката, учесника у том процесу. Другим речима, паралелно са самоуправним карактеристикама микро нивоа производних односа (које схватамо као везе између појединачних субјеката), долази и до промена у макро-производним односима као класним односима. Ове се промене манифестују у измењеном месту широких друштвених група у процесима управљања и односима расподеле. Следећи ову логику, пут анализе нам је привидно парадоксалан: микро односе смо склони да истражујемо на плану великих интеграција, а макро односе, као тип односа, у оквирима микро-економских субјеката. Парадокс је, ипак, само привидан, јер истраживање производних односа у елементима апстрактног, типског односа који се могу наћи унутар многих субјеката, захтева виши ниво апстракције и већ обављену индуктивну фазу истраживања. Стога се унутрашња организација у привредним субјектима, као и њихови организациони облици на основном нивоу, дедуцирају из социолошке замисли улоге радничке класе у прелазном периоду. У том смислу се она јавља као функција класне природе социјалистичког друштва с једне, а као функција репродукције производних односа и уједно њихова детерминанта, с друге стране.

Предузеће представља комплекс друштвених и техничких односа који настаје под примарним утицајем закона вредности у друштву са развијеном материјално-производном основом. То га чини оптималним привредним субјектом са техничког, организационог становишта, али та чињеница још увек ништа не говори о могућностима друштвеног оптимизирања (14) процеса одлучивања и расподеле у његовим оквирима, а у складу са принципима одређеним на основу премиса које се могу извести из општих ставова научног социјализма. Предузеће је, наиме, организација која почива на унутрашњој, техничкој подели рада и функција, која у самом појму садржи специјализацију друштвених група на радне и управне функције. Аутори који уочавају да „у предузећу лежи кључ за превазилажење друштвених противречности социјализма“ (15) имају право

(13) Исто, чл. 125.

(14) Идеја да економија обухвата друштвене односе паралелно са техничко-организационим се дугује неокласичним ауторима: на пример, L. Robbins: *An Essay on the Nature and Significance of Economic Science*; у нашој литератури слично Ф. Черне: *Нормални донос, нормална цена и друштвена интервенција у нашем господарству*, Економска ревија, 1/72, ст. 5.

(15) Љ. Марковић: *Предузеће — законитост у економском систему социјализма*, Маркс и савременост, 1967, IV, ст. 488.

само утолико што је предузеће заиста кључ за разумевање противречности у социјалистичкој друштвеној организацији рада. Њихово превазилажење, реинтеграција рада, могуће је, стога, једино ван и преко оквира које ствара предузеће ⁽¹⁶⁾. У сваком од њих, а нарочито под утицајем физичког раста и организационог ширења основних привредних субјеката, долази до даље специјализације и одвајања управљања од извршења путем све посреднијег система одлучивања. Либерално тржишни карактер веза између предузећа и одсуство дугорочније свесне координације на макро нивоу, објективно је у таквим условима рабао и јачао поларизацију субјеката — носилаца функције управљања и оних који су обављали извршне послове, рабао је технократију као нови стратум.

Пред економисту се поставља задатак да, не преиспитујући спољне политичке детерминанте друштвеног система — јер су оне ствар заједничког трајног опредељења — изведе теоријски модел и припреми његову сукцесивну имплементацију, руководећи се при томе са неколико принципа ⁽¹⁷⁾:

а) процес одлучивања мора да буде отворен свим учесницима радног процеса,

б) систем расподеле почива на одсуству монопола, односно једино на критерију радног доприноса,

в) карактер веза између појединих релативно осамостаљених група изражава њихово испољавање као самосталних центара одлучивања. Они се, инспирисани дохотком, повезују у шире организационе облике, и

г) атомизирана структура је отворена утицајима субјективног фактора који изражава друштвену рационалност, а који се јавља као дијалектички израз самих основних субјеката.

Из ових претпоставки је развијен систем основних организација удруженог рада који је нашао своју правну потврду у Уставним амандманима из 1971. г., а нарочито у Закону о конституисању и упису у судски регистар организација удруженог рада ⁽¹⁸⁾. У новом Уставу основна орга-

(16) Иако је нереална категорична тврдња „да се организација производње и пословања не могу решити у оквиру класичног предузећа“ јер увек остаје питање терминолошког спора шта је класично предузеће, објективно су присутне тенденције тражења нових путева и озбиљне промене у организацији чак и у оквиру капиталистичког предузећа. Уп. дискусија о основним организацијама удруженог рада у нашем друштвено-економском систему, Гледишта 5—6/73, ст. 578. У истој дискусији Б. Јушић (на страни 572) каже: „У савременој поједили рада главнина радника остаје без изворних социјалних мотива (подвукао аутор) на којима се оснива кооперација, јер се њихови контакти у оквиру радног места своде на врло оскудне формалне везе или се искључују било какви контакти. Цјелина кооперативне заједнице постаје зато несагледива и апстрактна. Због тога интегративни фактор, фактор кохезије губи мотивативну вриједност. Одазимањем координативне и контролне функције већини људи и додјељивањем те функције мањини, пада код већине социјални статус, пада осјећај јединства и међусобне зависности у постизању личних циљева, а с тиме пада и могућност за друштвену самоактуализацију“.

(17) До готово идентичног става долази и М. Даутовић у већ наведеној дискусији о ООУР-има, где наводи следеће мотиве увођења система ООУР-а 1) приближавање раднику функције управљања; 2) стимулсање процеса интеграције; 3) расподеле према раду, 4) повећање степена одговорности за пословање и ризике. Гледишта 5—6/73. ст. 578—581.

(18) Сл. лист. 22/73.

низација удруженог рада постаје универзална категорија и појавни облик удруженог рада без обзира на делатност (19).

Полазна категорија у замисли јесте солидарни, удружени рад (дакле, не појединац који са својом робом или радном снагом излази на тржиште, као у досадашњим моделима робне привреде), чији се радни допринос јединствено валоризује у одређеној величини дохотка. Унутрашња, суштинска разлика између организационог облика предузећа и основне организације удруженог рада се састоји у смањивању вертикалног растојања између управљачких и извршних функција, што је један од почетних корака у процесу негирања поделе на умни и физички рад. Овај се процес негирања заснива на објективном нивоу развијености производних снага, те се у том смислу јавља као законитост социјализма, а не као волунтаризам.

а) Непосредни облици самоуправљања су у ООУР-има широко спроведени (20) јер су организације мање, хомогеније, степен унутрашњих веза виши, а оне комплексније него у сложеној структури великих предузећа. Оперативно руковођење радом организације је и даље поверено иноконним или колегијалним органима, али је веза између носилаца такве функције и осталих чланова колектива директна, што подразумева многобројне облике контроле и јавности рада. Тиме се истовремено постиже неколико допунских циљева, а пре свега, један основни, класни: спречава се сукоб интереса унутар колектива, који нужно настаје у предузећу у функцији његове величине. Чланови ООУР се међусобно односе много одговорније, јер су сви заједно мотивисани једним истим и заједничким интересом.

Одлучивање у ООУР-има, иако привидно нерационално у погледу брзине, може да буде ефикасније него у класичној организацији предузећа (21). Наиме, пошто су одлуке које се тичу унутрашњих односа засноване на таквом познавању чињеница које је далеко потпуније од оног које могу да обезбеде и најпотпунији информациони системи (пошто полази од интегралних личности а не од парцијалних информација), одлука је, иако уз изванредан губитак брзине, садржајно целовитија и друштвено адекватнија.

Што се тиче одлука које за објект имају односе са другим организацијама, могуће је да краткорочни интереси привремено потисну дугорочне, те да понашање једне ООУР буде мање рационално него у систему предузећа. С друге стране, у ООУР-има је врло присутна свест о нужности задржавања техничких и производних веза са другим организацијама, јер свака од њих, ипак, производи само делимичан производ. У предузећима су, с друге стране, читаве целине биле незаинтересоване за спољне везе,

(19) Устав СФРЈ, Основна начела, III, ст. 8.

(20) Исто, чл. 98—109.

(21) Велике концентрације и више нивоа одлучивања, недовољна информисаност и концентрација средстава, могу удаљити раднике од управљања и управљачкој групи препустити власт над великом економском снагом и друштвеним утицајем". Д. Горупић: Проблеми остваривања уставне концепције основне организације удруженог рада у њеном садашњем окружењу, Економски преглед, 3—4/73, ст. 88.

јер је њихово одржавање било у надлежности других одељења. Све то има свог одраза и на начин одржавања, интензитет и облик веза, којима се у ООУР-има прилази одговорније. То долази до изражаја чак и у правној обавези склапања уговора о удруживању (22).

Терћи вид комплекса одлучивања се односи на санкцију као елемент норме. Иако појмовно супротстављена диспозицији, санкција по своме карактеру нужно изражава идентичну друштвену природу, тако да, на пример, диспозицији која се састоји у субординирању једног субјекта другоме, одговара санкција у виду административног притиска којим се субординирање прати. Диспозицији норме донете на самоуправни начин, упркос сукоба у фази доношења, ипак одговара свест о самообавезности усвојене норме, а тек након тога спољна санкција. Стога су друштвени трошкови спровођења одлука (под претпоставком постојања стварних демократских, а не формално демократских односа) нужно мањи него у било ком другом систему обавезивања. Та чињеница механизмом повратне спреге делује на саму фазу доношења одлуке, коју чини рационалнијом од идентичног процеса у условима оперативне доминације једне друштвене групе. Тако читав комплекс одлучивања показује неке супериорне карактеристике, иако отвара и нове дилеме које се никако не могу занемарити.

б) Систем расподеле у овом комплексу посматрамо претежно са аспекта унутрашње расподеле, а долазе до изражаја и извесне промене у односима наменске расподеле. Очитљиво је да су односи примарне и секундарне расподеле такође упливисани структурно-организационим променама до којих долази услед увођења основних организација удруженог рада, но ми на њима, за сада, не инсистирамо.

Промене у производним односима надахнуте су потребом адекватнијег система расподеле личких доходака од онога који постоји у великом предузећу, у ком случају се читав доходак формира на нивоу крупних организација, са више хиљада запослених. Овде индивидуални допринос (23) сваког произвођача нестаје у збирним показатељима производног ефекта радних јединица или погона, уколико их уопште има. Велики систем нужно тежи објективизацији критерија учешћа у унутрашњој подели, а таква објективизација се своди на инсистирање на формалним мерилима — школској спреми, положају на којем се радник налази, прецизно утврђеној подели радних места или права, инсистира се на категорији дезинтегрисаног, отуђеног рада. Једну од могућих перспектива увођења новог система треба видети у хуманијем процењивању радних доприноса као критерију који би био допунски до сада постојећем формалном принципу. Такве „хуманије“ процене рада се интегрисају у објек-

(22) Устав СФРЈ, чл. 36, ст. 1.

(23) Треба приметити да индивидуални радни допринос у нашим условима и не може да буде критериј интерне расподеле, јер социјалистичка робна производња није проста, па према томе ни закон вредности у њој не делује у теоријски процишћеном моделу. Било би правилније рећи да је критериј лични допринос у маси друштвено валоризованог рада, без обзира да ли је валоризација извршена *ex post*, или у оквирима претежно унапред планираних односа.

тивни економски систем валоризације, који долази до изражаја у јединственом дохотку основне организације удруженог рада.

Било би врло неправедно дати негативну оцену досадашњем систему унутрашње расподеле. И раније се тежило његовом усавршавању, тако да су недовољно критична очекивања да ће систем одлучивања и расподеле кроз ООУР-е остварити нека радикална побољшања. Ипак, треба очекивати да са ширим укључивањем радника у процес одлучивања нестаје и превеликих распона у величини личних доходака, а нарочито разних облика провизија, накнада за услуге учињене у радном времену, фиктивних путних рачуна и других давања која су постојала управо захваљујући одсуству принципа јавности рада и других елемената демократског доношења привредних одлука. Пошто је у таквим случајевима била реч о злоупотребама права, а не о дискриминацији коју систем успоставља, нови тип производних односа не захтева замену система награђивања, јер је систем и до сада почивао једино на раду ⁽²⁴⁾, већ његову даљу разраду, развој и употпуњавање, а нарочито уједначавање услова спровођења.

в) Иако у једном смислу развој ООУР-а представља друштвено кретање у правцу дезинтеграције организационих облика у којима друштво обавља своје економске функције, он у себи садржи, већ на основу саме дијалектичке нужности сопственог негирања, елементе за нову, самоуправну интеграцију основних организација у материјално-производне системе као што су предузећа, па и веће од њих.

Производ радног процеса у ООУР-има има, са становишта крајње сврхе производње — потрошње — обично делимичан карактер, упркос чињеници што се друштвено валоризује као самосталан производ или маса услуга. Стога је ступање у организационе везе са другим основним организацијама претпоставка и услов репродукције процеса рада у њој. Везе другим организацијама су такође и претпоставка самосталности саме радне организације.

Различит је степен и облик интеграције поједине ООУР и њеног окружења, али ипак два типа веза преовладавају: тржишне везе, које су и суштина субјективитета основне организације (пошто су они облици удруженог рада чији се производи не могу квалифицирати на тржишту, спољном или унутрашњом, не могу уобличи у основне организације удруженог рада), и свесно, организоване везе. Путем ових веза се успоставља основна материјално-производна структура земље и врши техничка оптимизација специјализованих процеса производње и услуга. Ова подела

(24) У већ цитираном чланку Ф. Чернеа „Нормални донос, нормална цена и друштвена интервенција в нашем господарству“, каже се да иако још наш привредни систем „радна економија“, и у том смислу супротстављен „економији односа капитала“, у пракси долази до постепеног јачања ове друге и „лотискивања радне економије у подручје лепог, али нестварног идеологизма“. Стога се уводе нове норме о друштвеном договарању... као коректив „ненормалне“ праксе (уп. ст. 7).

На први поглед се оваком схватању не може ништа замерити, али пажљивом читаоцу не мож да промакне чињеница да се „договори и други корективи праксе“ у ствари одвајају од „радне економије“. По нашем мишљењу друштвени договори нису средство реаговања на „ненормалну праксу“, већ сама суштина социјалистичке робне производње. Без њих економија и није радна, јер тај атрибут управо добија захваљујући спајању свих обележја рада — производног рада и одлучивања, управљања, па и путем договора.

на стихијне и организоване везе је само привидно тако јасна и изражена, јер су у стварности прве основ за успостављање других. Реч је, дакле, о процесу постепеног замењивања стихијних тржишних веза свесним, организованим тржишним везама, а у оквиру ових административних различитим облицима самоуправних веза.

Основни мотив привредног понашања економског субјекта — у овом смислу и ООУР-а — јесте доходак, као израз друштвене валоризације читавог текућег и минулог рада који је организација уложила у одређеном временском периоду. Уколико би механизми усклађивања у социјалистичкој робној производњи били идентични онима у простој, дарвинистичка борба за опстанак у условима либерално-тржишних односа би објективно искључивала све друге друштвене интресе. Пошто је задовољавање макро интереса услов репродукције не само у проширеном већ и у неизмењеном обиму и квалитету, ООУР-и су објективно упућени да свесно организују везе са другим јединицама и стварају сложеније субјекте у којима владајући мотив неће бити краткорочно, већ дугорочно повећавање дохотка. Кроз такве везе, које добијају свој нормативни израз у самоуправним споразумима, ООУР-и објективно стварају основ за процес преображаја мотива из оних које имају основни привредни субјекти, у оне који су заједнички за цео привредни систем. Интерес за микро дохотком се, самоуправно афирмисан, јавља као интерес за пропорционалним растом, развојем, планирањем међусобних односа, порастом националног дохотка и подизањем квалитета живота. Класна дефинисаност система управљања у ООУР-има обезбеђује да се они у својој укупности појаве као потпуно нова, солидарна и јединствена организациона основа која обезбеђује увођење таквих економских инструмената који у највећој мери одговарају објективним односима. Најбитнија црта система је у чињеници да се модел доследно изводи из премиса које су усвојене као демократски правац развоја нашег друштва, као његово дугорочно, програмско опредељење. Ове ванекономске премисе у систему самоуправних основних организација налазе своје реално постојање, и задатак је економске науке да их аналитички операционализује путем давања елемената за усмеравање развоја производних односа.

г) Превазилажење противречности између индивидуалних (или заједничких) и општих интереса се у новој концепцији основних привредних субјеката решава на следећи начин: основна организација удруженог рада, и поред начелног критерија да даје јединствени производ који се друштвено може валоризовати као вредност ⁽²⁵⁾, дакле њен доходак, ипак није најбољи организациони облик са становишта робне производње. Тек је предузеће она организациона форма која због своје димензије и обухватности производних и друштвених процеса може да иступа на савременом тржишту као потпуни продавац или купац производа. То је нарочито уочљиво уколико се посматра нормативни вид производних односа, по коме предузеће, извесно, још није превазиђена категорија ⁽²⁶⁾.

(25) Устав СФРЈ, чл. 36 ст. 1 у вези чл. 17.

(26) Дискусија у Гледаништима 5—6/73, В. Јовановић, ст. 593, а такође и Закон о конституисању и упису у судски регистар организација удруженог рада, чл. 3 ст. 3.

Иако је развој самоуправних односа дефинисао ООУР-е као организациони амбијент за интензивирање процеса отуђења рада, он није могао да негира потребу интегрисања ООУР-а на основу директних друштвених и технолошких веза у форме које познају све савремене привреде. У промењеним условима предузеће је функција ООУР-а, те тако и формално и садржајно мења своју природу. Већ помињани Закон о конституисању и упису у судски регистар организација удруженог рада, следећи Устав из 1963. г., а нарочито Уставне амандмане из 1971. г., усваја и замисао радне организације као примарне интеграционе форме основних организација, која, како се то пажљивом анализом може показати, садржи сва појавна, иако не и суштинска обележја предузећа. ООУР-и се удружују у радне организације у којима колективно изражавају поједине видове својих субјективитета. Самоуправним споразумима ⁽²⁷⁾, које том приликом закључују, ООУР-и одређују обележја организације удруженог рада и на начин који недвосмислено показује изведену природу овог субјекта у односу на пуни економски (а од доношења поменутог закона и правни) субјективитет ООУР-а. Закон ⁽²⁸⁾ не инсистира на радној организацији као на јединственој материјално-производној целини, јер она то и није, али недољно истиче њен карактер привредног субјекта који истовремено има елементе и основних и сложених привредних јединица. У њему долази до примарног усклађивања друштвених интереса путем координације процеса рада и развоја, чиме се успостављају самоуправни, организовани вантржишни односи у самој основи хијерархије интеграционих облика. Виши облици интеграције имају квантитативно све шире димензије, али је обим права која удружени произвођачи кроз њих остварују све ужи ⁽²⁹⁾: Што су интеграције сложеније, оне су специјализованије. Тако, на пример, ООУР-и кроз радне организације врше непосредну координацију свог рада, али те прерогативе не дају сложеним организацијама удруженог рада, чија се надлежност састоји у усклађивању развоја, широј подели рада и одговарајућем друштвено-економском представљању удружених произвођача ⁽³⁰⁾. Суштинска питања економског субјективитета: управљање и расподела дохотка ⁽³¹⁾, остају ООУР-има и само изузетно и у ограниченом обиму се ова права могу самоуправним споразумом пренети на асоцијације.

Потврђујући принцип да се два основна елемента микро производних односа потпуно остварују у оквирима ООУР-а, а у вишим интеграцијама само на основу аутономног делегирања овлашћења одлучивања у питањима која подразумевају координацију неколико ООУР-а, као што је то случај нарочито са односима проширене репродукције и развоја, дозвољава се могућност да се самоуправним споразумима то прецизније регулише. Што се тиче дохотка радних организација, ова категорија има у потпуности изведен карактер, пошто је једини доходак кога систем

(27) Устав СФРЈ, чл. 105.

(28) Закон о конституисању ... чл. 52.

(29) Исто, чл. 42.

(30) Устав, чл. 105, ст. 1.

(31) Исто, чл. 98 и чл. 17.

познаје онај који остварују основне организације. Уколико се у пракси део дохотка везује за друге нивое: заједницу ООУР-а (у саставу радне организације ⁽³²⁾), радну организацију или сложену организацију удруженог рада, он не губи своје основно својство — да је то удружени део дохотка основних организација.

Самоуправни споразуми одговарају једној суштинској потреби социјалистичке робне производње. Остављајући широке могућности за развој индивидуалног мотивационог система, самоуправних производних и демократских политичких односа унутар ООУР-а, они обезбеђују да се основне организације не претворе у деконцентрисана предузећа. Начин на који се то постиже је релативно једноставан: предузећа се задржавају, а тиме испуњавају и организационе претпоставке за даље вршење њихових специјализованих и објективно нужних функција.

Чини нам се врло логичким закључак да је замисао основних организација и њиховог удруживања путем самоуправног споразумевања само формални израз суштинских економских законитости друштва прелазног периода. Закон вредности који делује кроз либерално тржиште или његов други облик који постоји у монополистички организованим тржишним везама су још у капитализму престали да буду најбољи облици усклађивања. Већ су тада развијена широка унутрашња тржишта, паралелно са високим степеном организованости „слободних” робно-новчаних односа. Социјалистичка друштва могу да прихвате ове методе као техничка решења, али се не може пренебрећи чињеница да су она настала у друшћиним друштвено-економским приликама. Стога се таквим методама, упркос формалног преношења, даје нова друштвена суштина. У том смислу се самоуправни споразуми јављају као нормативна компонента у процесу свесног усклађивања токова друштвене репродукције, као претпоставка даљег ширења сфере самоуправног, свесног и планског ⁽³³⁾. За разлику од идентично мотивисаних покушаја у административном систему управљања, сада се план и друштвени рацио афирмишу у обиму који могућности објективно захтевају, односно унутар амбијента којег ствара робна привреда. Деловање закона вредности се стога не спутава, него модификује у складу са сазнатим могућностима побољшања економске структуре друштва. То има директног утицаја на формулисање инструментација свесног интервенисања, који мора да буде прилагођен самоуправним производним односима. Планирање у социјалистичкој робној производњи добија своју ширику, демократску основу. Пошто обухвата и мотивациони апарат робне производње, овакав систем планирања може да стекне низ супериорних атрибута у односу на централно планиране привредне системе. Механизам свесне координације израста у сукцесивним усклађивањима на различитим нивоима у јединствен и доследан систем, са привидно дихотомним детерминантама на микро и макро плану, али у суштини интегралан и непротивречан. Самоуправни споразуми имају функцију обезбеђивања ефикасног решења проблема прерастања микро интереса у макро

(32) Закон о конституисању... чл. 49.

(33) Устав СФРЈ, Основна начела, III, ст. 9.

мотиве, али уз истовремено негирање монополских односа. Сви досадашњи привредни системи су такво јединство обезбеђивали дугорочном универзализацијом интереса титулара и корисника друштвених монопола, а самоуправна привреда је први пут у ситуацији да монополе дијалектички превазиђе (најпре својинске, а касније, можда, чак и неке природне). Она стога тежи таквом усклађивању економских активности у којима се не изражавају антагонистичке друштвене супротности. Самоуправни споразуми, извесно, нису пут којим се може постићи неко идеално решење, јер таквих и нема, али без сумње представљају логичку и историјску развојну фазу у процесу даље афирмације самоуправних производних односа.

С. Табороши

ПОВРАТАК КЛАСИЧНОЈ ЕКОНОМИЈИ

Превирање у савременој грађанској теорији могли бисмо означити као сукоб „нео-праваца“ економских школа. После снажног утицаја Кејнса (Кејнес-а) у тридесетим годинама, нео-кејнзијанска школа није обезбедила себи примат у теоријској економији али је, у познатој детаби о „повратној техници“, приказала противречност и неодрживост нео-класичне школе. Означена као владајућа од времена „маргиналистичке револуције“, нео-класична школа је била принуђена да изврши помицање у свом теоријском ставу; родила се нео-нео-класична теорија. Готово истовремено на теоријској сцени се појављује и нео-рикардијанска школа. Заплет је потпун и указује на оно што су марксисти увек тврдили: ограниченост грађанске теорије да објасни природу и функционисање капиталистичког система.

Појава нео-рикардијанске школе — која је везана за објављивање књиге Пјера Срафе (Piero Sraffa) »Production of Commodities by Means of Commodities« 1960. године — претенциозно је означена као догађај који ће изменити историју економске мисли. У чему лежи извор овом самопоуздању и шта је разлог који је навео грађанску теорију на пут повратка класичној економији?

Противно уобичајеном уверењу, нео-класична школа није представљала само реакцију на Марков теоријски систем, посебну његову теорију радне вредности и експлоатације, него се уједно потпуно одвојила и од основних начела класичне економије. Њена неспособност да понуди економску теорију која би одговарала економским проблемима XX века побудила је Срафу да свој узор тражи у Рикарду (Ricardu). Дајући значајан теоријски допринос Рикардовом систему Срафа је елегантно приказао логику функционисања капиталистичког система. Његово виђење је међутим, ограничено грађанским оквирима, тако да је нормално изостало теоријско објашњење природе капитализма а тиме и његова критика. То је био повратак Рикарду али не и Марксу.

За марксистичку економску мисао Срафин систем није без интереса. Њиме грађанска теорија на посредан начин рехабилитује све оне теоријске и методолошке поставке које је Маркс преузео од Рикарда и даље их развијао а које су биле низ година под оштром критиком нео-класичне школе. С друге стране, марксисти на Западу су склони да тврде да је Срафа омогућио изналажење решења за извесна отворена питања Марксовог система, као што су преображајни проблем и непромењива мера вредности.

У наредним поглављима размотрићемо критику нео-класичне теорије, основне контуре Срафиног система и његов однос према Марксу.

II

Срафин текст носи поднаслов „Увод у критику економске теорије”, где се под економском теоријом подразумева њен нео-класични изданак. Сама критика је присутна у једном прећутном виду као понуда основних премиса за изградњу система потпуно различитог од нео-класичног. Да би уочили разлику у тим полазним позицијама скицираћемо модел, једног од оснивача нео-класичне школе, Леона Валраса (Léon-a Walras-a).

Његов модел, посматран са стране потрошње или потражње, претпоставља друштво у којем сваки појединац поседује природне ресурсе или способности. Њихове предности као потрошача представљене су одговарајућом функцијом корисности чији је први извод позитиван а други негативан, што подразумева закон опадајуће корисности. Потрошачи купују финална добра максимизирајући корисност под принудом њихових доходака; с друге стране, продају услуге фактора с којима располажу уравнотежавајући некорисност која одатле потиче са очекиваним приносима. На страни производње јављају се произвођачи од којих сваки производи одговарајући производ или врши услуге. Техничке могућности произвођача изражава производна функција са првим позитивним а другим негативним изводом, што имплицира закон опадајућих приноса. Произвођачи купују услуге производних фактора уравнотежавајући њихову продуктивност с трошковима и продају крајње производе одређујући њихове количине према ценама на принципу максимизирања профита. Конкурентција изједначава понуду и тражњу на свим тржиштима. Маргинална корисност и маргинални трошкови одређују равнотежу на тржишту финалних производа, док маргинална некорисност и маргинална продуктивност то чине на тржишту фактора производње (8, с. 198). „Мада је тачно, каже Валрас, да се услуге фактора производње купују и продају на њиховим посебним тржиштима, ипак су цене ових услуга одређене тржиштем финалних производа” (10, с. 422). У тачци равнотеже тржишно формиране цене производних фактора одговарају њиховој маргиналној продуктивности. Рад и капитал су замениви фактори производње, који се могу хомогенизовати независно од расподеле друштвеног производа. Расподела зависи од тржишта.

Ако би посматрали нео-класични систем са становишта Рикардове теорије, могли би уочити следеће основне разлике. За Валраса је примарно

тржиште и у том смислу он наглашава међузависност сепаратних тржишта; за Рикарда то је производња с нагласком на технолошку међузависност производних грана. Плаћање услуга производних фактора (најамнина и профит) одређено је стањем понуде и тражње, по Валрасу, те профит настаје као резултат тржишних односа. Капитал се посматра као физичка величина која се може мерити и хомогенизовати без познавања стопе профита. За Рикарда капитал је опредмећени рад а профит се формира само у области производње. Расподела нето производа (без ренте) на профит и најамнине је дата ван економије. Укупна маса профита се, пак, расподељује путем цена, које морају да обезбеде једнаку стопу профита и репродукцију у производним гранама. Крајња тражња не игра никакву улогу у формирању цена. Једном речју, класична школа наглашава услове производње и у том оквиру трошење рада, док нео-класична теорија то чини с условима потражње који представљају корисност потрошача. У првих, теорија расподеле и цена је дата на основу техничких услова производње; у других теорија расподеле се уводи у сферу тржишних односа.

У позадини Рикардове теорије налази се дато техничко стање производње и одребене друштвене околности које имплицирају сукоб око расподеле националног дохотка између капиталиста и радника. Због методолошког индивидуализма који друштвене појаве своди на ниво појединачних понашања, у Валрасовом систему фигурира тежња потрошача за максимизацијом корисности и индивидуалних произвођача за максимизацијом профита.

Нео-класична школа је била једина у историји економске мисли која је покушала да третира капиталистичку расподелу на чисто економски начин — и у томе није успела. Основни проблем политичке економије капитализма је и даље остао исти: како економски изразити расподелу када је подела нето производа на масу профита и масу најамнина одређена изван економије. Створити систем у којем ће бити решен овај проблем био је и Срафин основни циљ.

Иначе, друштвена одређеност расподеле код Маркса је јасно изражена. У његовом систему дата је количина робе неопходна за репродукцију радне снаге која и сама у капитализму има карактер робе, и дата је стопа експлоатације чија висина зависи од односа класних снага. На тим основним друштвеним поставкама Маркс је економски изразио расподелу путем цена производње.

III

Срафа наставља традицију класичне школе после прекида дужег од једног века. Други куриозитет јесте да је његова књига писана пуних 40 година и то у беспримерно концизном стилу.

„Рикардо у новом рүху“, како је Срафу назвао М. Блауг, већ у самом уводу чини важну напомену да његов економски систем не претпоставља промене у размерама производње нити у пропорцијама произ-

водних средстава која се користе у производним гранама. То значи да се у његовом систему не појављују ни маргинални производ нити маргинални трошкови, одн. да је искључено поље примене нео-класичне маргиналне теорије продуктивности и трошкова. Та поставка у потпуности одговара класичном моделу у којем су приноси у свим гранама стални а пропорције производних средстава употребљених по гранама технолошки фиксирани. Производња се обнавља из дана у дан, из године у годину потпуно у истим пропорцијама, што омогућава истраживање трајнијих својстава економског система.

Почетни модел је крајње једноставан. То је производња без вишка, тако да укупни производ отпада на добра неопходна за живот радника и за обнављање средстава за производњу. У таквој економији скуп прометних вредности обезбеђује стално обнављање производње и оригиналну расподелу средстава за производњу између грана. Аналогија с Марксовом простом робном производњом је очигледна. Рад је једини фактор који присваја доходак и којем припада укупна производња, тако да релативни односи цена зависе од одговарајућих утрошака рада. Технолошки услови производње директно одређују релативне цене.

Када се у анализу капиталистичког система уведе класа капиталиста која учествује у расподели националног дохотка упореде с класом најамних радника, класични економисти и Маркс су били принуђени да развијају почетни модел система. На исти начин поступио је и Срафа. Његов развијени модел односи се на производњу која у себи садржи и вишик. Питање расподеле је поново покренуто.

Централна тачка око које се креће Срафин напор јесте како наћи систем релативних цена преко којег би се вршила расподела укупне масе профита између капиталиста уз поштовање одређених услова. Одређивање релативних цена мора задовољити два захтева: обезбеђивање нормалног обнављања производње и формирање јединствене опште стопе профита.

Наиме, када се појављује и профит на сцени анализе, класична и Марксова поставка о нормалној или просечној стопи профита једнакој за целу економију (а то значи и јединственој стопи најамнина) добија своју актуелност, те систем цена мора бити тако подешен да би могао обезбедити њено остварење. Да би стопа профита била јединствена у свим гранама и вишак био расподељен пропорционално предујмљеним средствима за производњу неопходно је (вредносно) хомогенизовати физички разноврсна средства за производњу. То је могуће постићи само ако су познате цене. На другој страни, цене се не могу одредити без претходног познавања опште стопе профита. Срафа излази из овог проблема, који је представљао зачарани круг за нео-класичну теорију с обзиром на њено схватање капитала и маргиналне продуктивности, једноставним решењем да ће се цене и стопа профита једновремено и упоређо одредити.

У Срафином систему постоји скуп од k различитих добара и k грана, пошто је свако добро произведено у сепаратној грани. За сваку грану је дата по једна производна једначина у ценовном облику, те је систем тереминисан ако постоји исти број независних јединица колико и непо-

знатих. У систему постоји k независних једначина цена, а непознате су величине: k цена и стопа профита ⁽¹⁾. Да би систем био одређен неопходно је елиминисати једну непознату. То је учињено у области једначина цена где је Срафа, на класичној традицији, узео једно добро као стандард вредности, те је његова релативна цена нумерички једнака јединици.

Срафа је сматрао да је систем цена исти у моделу без вишка и у моделу с вишком. Аналитички концепт цена је исти, економски, међутим, није. У моделу без вишка релативне цене су техничке категорије, које су одређене техничким условима производње. Употребне вредности одређују прометне вредности. Прометне вредности су само средство да се расподеле употребне вредности у зависности од техничких услова производње. Тек у моделу с вишком релативне цене као променте вредности постају чисте, економске категорије. Цене не служе само за расподелу употребних вредности на поједине гране него и за расподелу профита између капиталиста. А то је основна улога прометних вредности у капитализму.

Следећа етапа у развоју модела водила је анализи природе најамнина, у чему се Срафа битно разликује од класичне школе или Маркса. Он дели најамнине на два дела: на егзистенцијални минимум (који је утврђен) и на удео најамнина у вишку производа (који је променљив). Добра која образују фонд егзистенцијалних најамнина третирају се на исти начин као и средства за производњу, те се не исказују експлицитно у систему једначина. Међутим, променљив део најамнина захтева да се количина рада примењена у свакој грани експлицитно изрази у систему једначина цена ⁽²⁾. Стога као последица настаје такво стање у моделу да се јавља једна непозната више него што има независних једначина. Систем се креће с једним степеном слободе. Потрено је на егзогени начин дати или стопу најамнина или стопу профита да би се цене могле симултано одредити. У почетку анализе Срафа је унео претпоставку о датој стопи најамнина, да би касније тако третирао стопу профита остављајући отворено питање начина њене детерминисаности.

(1) Нека су добра 'a', 'b', ... 'k' произведена у сепаратним индустријама. А је количина годишње произведеног добра 'a', В добра 'b', итд. $A_a, B_a, \dots K_a$ су количине добара 'a', 'b', ... 'k' годишње утрошене у индустрији која производи А, док су $A_b, B_b, \dots K_b$ одговарајуће количине утрошене за производњу В, итд. То су познате величине. Непознате су величине цене $p_a, p_b, \dots p_k$ и стопа профита r . Производне једначине у ценовном изразу су:

$$(A_a p_a + B_a p_b + \dots + K_a p_k) \cdot (1 + r) = A p_a$$

$$(A_b p_a + B_b p_b + \dots + K_b p_k) \cdot (1 + r) = B p_b$$

$$(A_k p_a + B_k p_b + \dots + K_k p_k) \cdot (1 + r) = K p_k$$

(2) Сада систем производних једначина у ценовном изразу има облик:

$$(A_a p_a + B_a p_b + \dots + K_a p_k) \cdot (1 + r) + L_a w = A p_a$$

$$(A_b p_a + B_b p_b + \dots + K_b p_k) \cdot (1 + r) + L_b w = B p_b$$

$$(A_k p_a + B_k p_b + \dots + K_k p_k) \cdot (1 + r) + L_k w = K p_k$$

Где је w најамнина по запоселом, а $L_a, \dots L_b, L_k$ годишње количине запоселеног рада у индустријама које производе А, В, ... К. Те количине су технолошки одређене и познате величине, док је непозната величина w .

У Рикардовом теоријском систему капиталисти унапред предујмљују један део својих средстава за најамнине, које се плаћају пре почетка процеса производње. Међутим, у Срафе то плаћање настаје *post factum*, пошто се вишак производа распада на најамнину и профит⁽³⁾. При дефинисању егзистенцијалног нивоа најамнина Марк узима у обзир друштвене и историјске услове живота радничке класе, док је он у Срафиној верзији технолошка величина. Као таква она је у данашње време незнатне висине, па се овај део најамнине занемарује у даљој анализи. Ако се сада под најамнинама подразумева само њихов променљиви део који се дели из вишка тј. нето производа, тада се логично намеће закључак да је најамнина само категорија расподеле и није део производње. Наиме, рад се не посматра као фактор производње.

Срафа нема теорију вредности. У области теорије расподеле за њега је подела нето производа на масу профита и масу најамнина дата ван економије и њега не занима питање детерминације у тој области. Њега занима проблем расподеле укупне масе профита међу капиталистима, и у том смислу он жели да докаже да се промене у расподели нето производа одражавају на цене (које су у ствари „нормалне цене” или „цене производње”) и да у њиховом кретању нема места утицају понуде и тражње нити промена у размерама производње. Зато Срафа поставља класично питање шта ће се догодити с ценама и профитима када се при преласку с једноставног на развијен модел јавља класа капиталиста као учесник у расподели нето производа. Он исправља тај проблем посматрањем тока стопа најамнина од јединице до нуле.

Ако је стопа најамнина једнака јединици то значи да цео нето производ одлази на најамнине. Профита нема па су односи релативних цена различитих производа сразмерни количинама директног или индиректног рада опредмењеног у тим производима.

У другом екстремном случају, када је стопа најамнине једнака нули, укупан нето производ припада капиталистима. То не укида логику система ако имамо у виду да су добра за егзистенцијалне најамнине укључена у средства за производњу.

Типичан случај капиталистичког система јесте, међутим, онај када се стопа најамнина налази између јединице и нуле, одн. у расподели нето производа учествују и капиталисти и радници. У односу на првобитни крајњи случај, ово је она модификација закона радне вредности у цене производње о којој Маркс говори. Јер ако је стопа профита било која позитивна величина, немодифицирана теорија радне вредности не може више да објасни кретање релативних цена (изузев у специфичном случају када је органски састав капитала једнак у свим гранама). Њихово кретање одређено је неједнакошћу пропорција између рада и средстава за производњу примењених у различитим гранама, као и од тог односа у производњи самих средстава за производњу која су ангажована за добијање тих производа, итд. Гране у којима је тај однос нижи биће дефицитарне у односу на гране у којима је тај однос виши, које ће постати суфицитарне. Последица је да се међу њима јављају разлике у стопама

(3) Вишак производа се тако имплицитно дефинише као разлика између бруто производа и апсолутних потреба производне потрошње.

профита. Управо зато промене у ценама и имају задатак да изједначе стопу профита између суфицитарних и дефицитарних грана.

Претпоставимо да постоји једна привредна грана која би чинила граничну линију између суфицитарних и дефицитарних грана. Она би имала такав однос између рада и средстава, и исти тај однос у ранијој производњи средстава које она тренутно користи, који би управо омогућавао плаћање профита у његовом просечном износу. Услови производње одређује да вредност њеног производа остаје непроменљива при промени стопе најамнина, нити се вредност њеног производа у односу на применена средства за производњу мења. Ова грана поседује „критичне пропорције уравнотежења“, које Срафа изражава преко „стопе равнотеже“. Стопа равнотеже се, пак, дефинише као однос између вредности нето производа граничне гране и вредности њених средстава за производњу (4).

Међутим, у стварној економији ни једна грана не располаже захтеваним својствима граничне гране. То је Срафу побудило на стварање тзв. стандардног система, избором појединих грана или делова грана из стварног економског система, који би поседовао тражену особину непроменљивости „стопе равнотеже“. Тиме је он већ дубоко зашао у напоре за стварање апсолутне мере вредности, чиме је потпуно заокружио теоријски систем класичне школе политичке економије.

У стандардном систему однос између вредности нето производа и средстава за производњу остаје непромењен без обзира на кретање стопе најамнина. Услов је да се добра, која чине стандардни систем, производе у међусобно истим пропорцијама у којима и улазе у производњу. Другим речима, стандардни систем се добија ако се свака производна једначина стварног система помножи јединственим, позитивним мултипликаторима, тако да добра изведеног стандардног система улазе у производњу и производе се у истим пропорцијама.

Стандардни систем чине стандардна добра која представљају непроменљиву меру вредности. Без такве мере вредности немогуће је рећи да ли цене флукутирају због особености производа чија се цена мери или због особености добра којим се мери вредност других производа. Из тог разлога ваља свако добро упоредити с непроменљивом мером, која би била недоступна свим оним утицајима којима су подложне остале робе, тј. њихове цене. Другим речима, стандард вредности је једна роба (или њихов скуп) чија је цена независна од промена у расподели и чији услови производње одређују општу просечну стопу профита.

Најзначајнији Срафин допринос Рикардовој теорији се налази у области мерења вредности. Конструкцијом стандардног система он је теоријски решио проблем непроменљиве мере вредности с којим се Рикардо безуспешно бавио све до своје смрти (5).

(4) При стопи најамнина једнакој нули „стопа равнотеже“ је иста за све гране и одговара максималној стопи профита R.

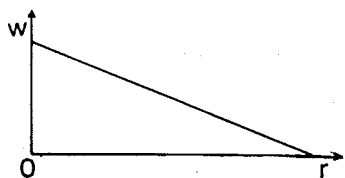
(5) У „Принципима“ Рикардо заступа тезу да се само оно добро које је произведено у периоду производње просечном за економију као целину може схватити као независна мера вредности — стандарда независан од промена у расподели производа на профит и најамнине. Он арбитрарно одлучује да је злато она роба чије су особине најближе захтеваном

За стандардни систем и детерминисање цена значајна је подела производа на „базична“ и „не-базична“ добра. Не-базична добра не играју активну улогу у одређивању цена и стопе профита. Њихове цене само одражавају стопу профита и цене средстава за производњу путем којих су произведена. Насупрот њима, базична добра имају активан утицај на образовање цена пошто она улазе директно или индиректно у производњу свих осталих добара. Промене њихових цена директно изазивају промене у релативним односима цена целог система. Стандардни систем се, нормално, састоји само од базичких добара.

Срафин систем има својство саморепродуковања у оквиру једног стационарног стања. Зато би било нормално очекивати да су сви фактори репродукцибилни у том систему. Међутим, то није случај са радом и земљом. Ако Срафа не би правило разлику између базичних и не-базичних добара, сврставајући рад и земљу у ова потоња, његов систем цена би био нарушен. При датом стању расподеле, релативне цене су тако одређене производном структуром базичних добара, која се производе искључиво средствима за производњу. С друге стране, проблем релативних цена је тесно повезан с апсолутном вредношћу и изналажењем њеног непроменљивог стандарда мере. Све док се тај стандард мере тражио уз помоћ примарног фактора производње постајала је могућност да се психолошки елементи уносе у појам вредности преко категорије потражње (7, с. 189). Срафа је то елегантно избегао. То је још једна од прећутних основних критика нео-класичне теорије вредности.

Остало нам је сада да размотримо још један кључни однос у Срафином систему, а то је кретање стопе профита под утицајем промена у стопи најамнина. Ако је w удео нето производа који отпада на најамнине, а R максимална стопа профита, тада ће стварна стопа профита бити одређена једначином: $r = R(1 - w)$. То је позната основна граница најамнине и профита, која је у Срафиној верзији представљена правом линијом ⁽⁶⁾. Другим речима, стопа профита је у инверзном праволинијском

стандарду и да је просечан период производње злата 12 месеци. Међутим, у последњем спом раду »Essay on the Influence of a Low Price of Corn on the Profits of Stock« Рикардо сматра да профит маргиналног земљишта у пољопривреди регулише профит свих осталих грана. У његовом „моделу жита“ у пољопривредној производњи жито се јавља и као производ и као средство за производњу из њега се састоје и реалне најамнине. Однос између производа и средстава за производњу је независан од цена и расподеле нето производа, те је постојање опште профитне стопе у привреди записливо само на нивоу услова производње жита. Жито је тада непроменљиви стандард вредности. Противречност у Рикардовом схватању је очигледна: стандард вредности би морао истовремено бити и жито и злато.

(6) Праволинијски однос између w и r означава да је у стандардном систему однос u/k (између вредности нето производа и средстава за производњу) увек исти независно од промена у расподели, тј. у величинама w и r . То је неопходна особина стоп равнотеже од које зависи кретање цена и формирање опште просечне профитне стопе.

односу према стопи најамнина. Овај суштински однос није само ограничен на имагинарни систем стандардне економије него се може протегнути и на стварну економију. Стварни економски систем састоји се из истих произведених једначина као и стандардни систем, само с различитим пропорцијама. То значи, ако је дата најамнина изражена у стандардним добрима, иста стопа профита појављиваће се и у стандардном и у стварном систему. Једина разлика јесте да је у првом то прост однос између количина производа а у потоњем однос између агрегираних вредности. Тиме је још једном показано својство стандардног система да мери величину вредности добара из стварне економије.

Срафин теоријски систем није исцрпен досадашњим разматрањима. Основна идеја овога текста била је да укаже на класичну подлогу и допринос Срафе Рикардовом теоријском систему. А то су, да резимирамо, 1. Дефинисање стандарда вредности независног од потражње и промена у расподели, 2. Одсуство супституције фактора и промена у размерама производње, 3. Подела добара на базична и не-базична, од којих само прва утичу на релативне цене, 4. Нагласак на стандарном добру као мери вредности, 5. Доказивање да релативне цене зависе једино од техничких услова производње стандардног добра (9, с. 143).

IV

Марксиста на Западу дочекали су појаву Срафине књиге са симпатијама. С једне стране, то је била изврсна критика нео-класичне теорије под чијим су се притиском годинама налазили, а с друге стране, реафирмација основних поставки класичне школе од којих је неке и сам Маркс преузео и даље развијао.

Са становишта односа према Срафином систему можемо уочити два става. Један је, да је са Срафом завршена буржоаска теорија цена чији је основни задатак да реши проблем расподеле дате масе профита али-квотно према уложеном капиталу. Питање порекла профита и величине масе профита остаје изван теоријског интересовања. А то је поље примене Марксове теорије радне вредности и експлоатације. Срафа је изврсно приказао функционисање капиталистичког система али није теоријски објаснио његову природу.

Други круг маркиста покушава да нађе везу Срафе с Марксом. Тако је, на пример, Р. Мек (R. Meek) изнео тврдњу да Срафин систем рехабилитује класичну теорију радне вредности на начин веома близак Марксовом (3, с. 175). Наиме, у оној грани где је органиски састав капитала једнак друштвено просечном однос вишка вредности према средствима за производњу одговара његовом друштвено просечном износу. Зато се може закључити да се просечна стопа профита може исказати односом вишка вредности према средствима за производњу у грани која изражава дру-

штвено просечне услове производње. Одатле следи да је Срафина верзија стопе профита веома блиска Марксовој (7).

Код срафе је генератор промена стопе профита однос вредности нето производа стандардне индустрије и њених средстава за производњу, који је *de facto* једнак односу опредмењеног рада у нето производу стандардне индустрије према опредмењеном раду у њеним средствима за производњу. Према речима Мека, Срафа је постулирао исти однос између стопе профита и услова производње у стандардној индустрији као што је то Маркс учинио са стопом профита и условима производње у индустрији која поседује друштвено просечни органски састав капитала. Под претпоставком да су дате стопе најамнина, и један и други су покушали да покажу да је просечна стопа профита одређена односом директног према индиректном раду примењеном у индустрији, чији су услови производње друштвено просечни (3. с. 177).

Мекова анализа чини, по нашем мишљењу, супротан ефекат од оног које је очекиван. Уместо да приближи Срафу Марксу, Мек је учинио обрнуто. Третирање најамнина и стопе профита у Маркса учињено је на Срафин начин. У модификованој стопи профита из имениоца је извучен варијабилни капитал, те је она сада дефинисана као однос вишка вредности према средствима за производњу, тј. само константном капиталу. То је резултат схватања најамнина — не више као унапред предујмљеног капитала за куповину радне снаге радника физички специфицираног у најамничким добрима, као удела у нето производу плаћеном *post factum*. Зато се Марксов систем цена мења (8), а најамнине постају чиста категорија расподеле која се може заменити било чим, на пример порезом. То је сада једно плаћање по завршетку процеса производње које капиталиста може да врши било радницима било држави или неком трећем. Најамнина губи смисао који јој је дао Маркс.

Сличан однос према Марксу има и А. Медео (6). Он је пред себе поставио задатак да реши преображајни проблем без коришћења рестриктивних претпоставки, чија је употреба до сада била уобичајена. У том циљу он је потпуно усвојио Срафину идеју стандардног система и нешто модификовану поделу добара на базичка и не-базична добра. Истовремено је користио исти аналитички поступак за транспоновање вредности у цене, који је Срафа употребио за претварање стварног економског система у његов стандардни облик.

Однос између Срафиног и Марксовог теоријског система је вредан пажње и даљег истраживања. Оно што се овог тренутка може закључити јесте да Срафа није ништа ближе Марксу него што је то Рикардо.

Мирољуб Лабус

(7) У терминима вредности Мек изражава Марксову просечну стопу профита:

Опредмењени рад у нето производу гране В

$$\frac{\text{Опредмењени рад у њеним средствима за производњу}}{\text{изводу гране В}} \cdot (1 - \text{Удео најамнина у нето про-})$$

 где грана В репрезентује друштвено просечне услове производње. Сличност са Срафином стопом профита $r = R(1-w)$ је очигледна.

(8) Марксова цена производње $(1 + \pi) \cdot \sum_j (k_{ij} + l_i v_j) \cdot p_j = \lambda_i p_i$ претвара се у Срафину цену $(1 + \pi) \cdot (\sum_j k_{ij} p_j) + w l_i = \lambda_i p_i$. Детаљније о томе в. б. с. 330—342.

ГРАБАНСКОПРАВНА ЗАШТИТА ЧОВЕКОВОГ ИДЕНТИТЕТА (АУТЕНТИЧНОСТИ)*

Вероватно не постоји грана права која у толикој мери као грабанско право окружује човека у његовој свакодневници ⁽¹⁾. од рођења до смрти, а и после тога. Стога и оно одређује профил његове егзистенције ⁽²⁾, те се њиме утире пут оваквом или онаквом начину живљења.

Али и изостанак потребног реглемана у стању је да не мање утиче на живот људи. Пред нама је управо такво подручје, где одсуство грабанскоправне заштите може имати негативне последице по квалитет човековог живота.

1. ТОПИЧКИ ПРИСТУП

При том мислим на један вид личности, који за сада у нас не ужива потпуну заштиту, а и у другим се правима тек уобличава свест о његовој самосвојности, довољној индивидуализованости и различитости од осталих већ штићених личних добара, но и то углавном само у теорији, док

(*) Овај текст је унеколико измењен семинарски рад, брањен на последипломском студiju Правог факултета у Београду пред проф. Б. Т. Благојевићем и проф. С. Перовићем.

Дела и часописе које помињем у више наврата цитираћу скраћено. Скраћенице означавају, *H. Giger*: Informationsbetrug = Massenmedien, Informationsbetrug und Persönlichkeitsschutz als privatrechtliches Problem (Neue Aspekte im Bereich des privatrechtlichen Persönlichkeitsschutzes); *Zeitschrift für Schweizerisches Recht*, I, 1, 1970; *E. Helle*: Schutz = Der Schutz der Persönlichkeit, der Ehre und des pirtschaftlichen Rufes im Privatrecht, Tübingen, 1969; *H. Hubmann*: Persönlichkeitsrecht = Das Persönlichkeitsrecht, Münster—Köln, 1953; *H. Hubmann*. Identität = Das Recht auf Identität, u: Aktuelle Fragen aus modernem Recht und Rechtsgeschichte (Gedächtnisschrift für Rudolf Schmidt), Berlin, 1966; *R. Kamlah*: Privancy = Right of Privacy (Das allgemeine Persönlichkeitsrecht in amerikanischer Sicht und Berücksichtigung neuer technologischer Entwicklungen), Köln—Berlin—Bonn—München, 1969; *MPI: Gutachten* = Der zivilrechtliche Persönlichkeits — und Ehrenschutz, in Frankreich, der Schweiz, England und den Vereinigten Staaten von Amerika (Gutachten des Max-Planck-Institute für ausländisches und internationales Privatrecht), Tübingen, 1960; *L. Enneccerus* — *H. S. Nipperdey*: Allgemeiner Teil des Bürgerlichen Rechts, I. Halbband, Tübingen, 1959; *W. L. Prosser*: Torts = Handbook of the Law of Torts, St. Paul, Minn., 1st Ed, 1941, 2nd Ed, 1955, 3rd Ed, 1964; *W. L. Prosser*: Privatsphäre = Das Recht auf die Privatsphäre in Amerika, *Zeitschrift für ausländisches und internationales Privatrecht*, 3—4, 1956; *F. Riklin*: Eingriffen = Der Schutz der Persönlichkeit gegenüber Eingriffen durch Radio und Fernsehen nach schweizerischem Privatrecht, Freiburg i. S., 1968; *R. Schumacher*: Presseäußerung = Die Presseäußerung als Verletzung der persönlichen Verhältnisse (Insbesondere ihre Widerrechtlichkeit), Freiburg i.S., 1960; BGHZ = Entscheidungen des Bundesgerichtshofes in Zivilsachen; GRUP = Gewerblicher Rechtsschutz und Urheberrecht; JZ = Juristenzeitung; NJW = Neue Juristische Wochenschrift; UFITA = Archiv für Urheber-Film-Funk—und Theaterrecht.

(1) Ништа не мења ствари што се може и не бити свестан тог окружења. Уосталом, примаран човеков однос према свету и није контемлативан, него практичан у најобичнијем смислу те речи. А да успостављање моста између предтеоретског знања и теоријског става није лако, илуструје то што су нпр. многи пали на питању дефиниције уговора, мада иза себе имају огромну, свакодневну успешну уговорачку праксу.

(2) Каже се, не без икаквог основа, да је цивилни кодекс „грабанскоправни устав“ човеков. (*K. Larenz*: *Lehrbuch des Schuldrechts*, Bd. II, Besonderer Teil. München—Berlin, 1964. S. 389 *ni fine.*) Не треба, међутим, заборавити да он може бити и „повеља неједнакости“.

пракса, ако му и пружа заштиту, чини то под окриљем различитих личних грађанских права, под чију заштиту у суштини не би требало да спада ⁽³⁾.

Да би ту доиста могло бити речи о једном засебном подручју заштите личности, о самосталном личном праву, оснажује то што се из свих случајева које наводим може, упркос њиховој различитости, издвојити нешто што је свима заједничко. Посвуда је, наиме, реч о нетачном, неаутентичном, искривљеном приказивању лица. Ти случајеви (потичу, иначе, из праксе судова САД, Швајцарске, Немачке, Италије, Француске) чињенично и по правној оцени коју су добили, изгледају укратко приказани овако:

1) У свом пропагандном материјалу осигуравајуће је друштво употребило фотографију и име тужитеља, објављујући уз то наводно његову а у ствари измишљену изјаву, којом он, тобоже, препоручује услуге те компаније. Суд је пружио заштиту сматрајући да постоји повреда *right of privacy* ⁽⁴⁾.

2) Неки потписници су опозвали своје потписе, но петиција је и даље ширена с њиховим именима, остављајући тиме нетачан утисак као да и они стоје иза њеног садржаја. Оцењено је да је тако повређено *right of privacy* ⁽⁵⁾.

3) У позоришној представи једног берлинског театра у многим аспектима није верно приказан карактер бившег немачког владара, стварајући тако погрешну представу о његовој личности. По мишљењу суда по среди је повреда права на сопствену слику ⁽⁶⁾.

4) Тужени је под именом тужитеља сачинио и послао протестни телеграм гувернеру, приписујући тако тужитељу мишљење садржано у њему и изазивајући неправилан утисак да га је он саставио. У томе се видела повреда *right of privacy* ⁽⁷⁾.

5) Власник биоскопа послао је неочеђеним мушкарцима око 1 000 писама потписаних именом једне глумице, предлажући им састанак у том биоскопу, те је на тај начин пробудио погрешан утисак да позив потиче од глумице, док она с тим није имала никакве везе. Реч би била о повреди *right of privacy* ⁽⁸⁾.

(3) Што се тиче случајева које наводим, та оцена не важи у потпуности једино за оне из америчке судске праксе, јер се ту, за разлику од континенталних права, користи другачији категоријални апарат (о чему још допније). Те случајеве ипак наводим јер, с једне стране, у чињеничном погледу управо одговарају овде обрађиваном подручју заштите, служећи тако као информација о могућим облицима његовог испољавања и доприносећи тиме, с друге стране, његовом потпунијем и пластичнијем профилсању.

(4) *Pavesich v. New England Life Insurance Co.*, 122 Ga. 190, 50 S.E. 68 (1904. г.), приказан код *W. L. Prosser: Torts*, 1th Ed, p. 1056, 3rd Ed, p. 837, *R. Kamla: Privacy*, p. 59.

(5) *Schwartz v. Edrington*, 133 La. 235, 62 So. 660 (1913. г.), наведен код *W. L. Prosser: Torts*, 1 th Ed. p. 1057, a nd Ed, p. 638. 3rd Ed, p. 837—838, *исти: Privatsphäre*, S. 405.

(6) *Wilhelm II. Hohenzollern* (познат и као *Piscatorbühne* — случај, објављен у *Juristische Wochenschrift*, 1928, S. 363ff а укратко описан код *E. Ulmer: Urheber — und Verlagsrecht*, Berlin—Göttingen—Heidelberg, 1960, S. 41.

(7) *Hinish v. Meier & Frank Co., Inc*, 166 Op. 482, 113 П. 2д 439 (1941. г.), наведен код *W. L. Prosser: Torts* 2nd Ed, p. 638, 3rd Ed, p. 838, *исти: Privatsphäre*, S. 405, *R. Kamla: Privacy*, S. 144.

(8) *Kerby v. Hal Roach Studios*, 127 P. 2d 577, наведен код *W. L., Prosser: Torts*, 2 nd Ed, p. 638, *W. J. Wagner: Le «Droit a l'intimité» aux Etats-Unis*, *Revue internationale de droit compris*, 2, 1965, p. 374.

6) Међу фотографијама других жена објављен је без дозволе и фотос тужитељице уз пропратни текст: коју бисте одабрали?, што је читалаштво схватило као њену брачну понуду. Случај је третиран као повреда части и права на тајну сферу ⁽⁹⁾.

7) Снимак на којем је приказано дете повређено без своје кривице у саобраћајној несрећи, употребљен је за илустровање чланка о неопрезном понашању деце као узроку саобраћајних незгода, те је тако изгледало да је и оно својом кривицом изазвало удес. Повређеним је сматрано right of privacy ⁽¹⁰⁾.

8) Особа на коју се односио напис послала је новини захтев за штампање исправке, али га је ова објавила, не као исправку, већ у рубрици писама читалаца и то непотпуног, те је тако искривљено приказана њена реакција на чланак. Став је суда да је тиме почињена повреда права на тајну сферу ⁽¹¹⁾.

9) У серији написа о глумици Марлен Дитрих (Marlene Dietrich), »France Dimanche« је објавио и чланак, тако конципиран, стилизован и насловљен да је изгледало као да су по среди њени мемоари, што, међутим није био случај. Спор је разматран са становишта права на интимни живот ⁽¹²⁾.

10) Произвођач моторних возила је без допуштења употребио у пропагандне сврхе фотос глумца, снимљеног на возилу, уз текст: „Чувени човек на чувеном возилу“, побуђујући у публике нетачну мисао да је гумац за новчану противвредност уступио своју фотографију. Како суд мисли, повређено је право на сопствену слику ⁽¹³⁾.

11) Фармацеутска фирма пропагирала је продају средстава за јачање сексуалне потенције путем новинског огласа, на којем је био приказан тужитељ снимљен на коњу за време коњичког турнира, при чему је читалаштво стекло утисак као да је он за новчану накнаду пристао на такво коришћење његовог снимка. Сматра се да је повређено лично право на самоодлучивање у вези са правом на сопствену слику ⁽¹⁴⁾.

12) Сцена из филма, у којој се појављује тужитељица, искоришћена је без њеног пристанка за економску пропаганду произвођача алкохолних пића, што је било пропраћено утиском да је она то одобрила уз новчану накнаду. Предмет је пресуђен као повреда права на сопствену слику ⁽¹⁵⁾.

(9) Објављен у *Blätter für Zürcherische Rechtsprechung*, 43, 1944, Nr. 46, *Schweizerische Juristenzeitung*, 1944, S. 331, и у основним цртама описан код *R. Schummacher: Presseäusserung*, S. 144, *MPI: Gutachten*, S. 18f, *F. Riklin: Eingriffen*, S. 282.

(10) *Leverton v. Curtis Publishing Co.*, 192 F. 2d 974 3. Cir. (1951. г.), саопштен код *W. L. Prosser: Torts*, 2 nd Ed., p. 638, 3rd Ed, p. 838, *исти: Privatsphäre*, S. 405.

(11) *Dr Schacht & Co.* = случај (познат и као *Leserbrieft* = пресуда), објављен у *BGHZ* 13, S. 334 (1954. г.), *JZ* 22, 1954, S. 698ff, *ГРУР* 1955, S. 197ff.

(12) Пресуда *Cour d'Apell de Paris* од 16. 3. 1955, наведена у *Revue internationale du Droit d'Auteur*, 1956, p. 11, *L. Martin: Le secret de la vie privée*, *Revue trimestrielle de droit civil*, 1959, p. 227seq, *MPI: Gutachten*, S. 58.

(13) *Paul Dahlke* = случај, објављен у *BGHZ* 20, S. 345ff (1956. г.), *УФИТА* 22, 1956, S. 361ff.

(14) *Herrenreiter* = пресуда, објављена у *BGHZ* 26, S. 349f (1958. г.), *JZ* 1958, S. 558f, *NJW* 1958, S. 872f *GRUR* 1958, S. 408f, *E. Helle: Schutz*, S. 174, 241.

(15) Пресуда *Corte di Appello di Roma* од 22. 6., 1957, објављена у *GRUR*, *Ausland-und internationaler Teil*, 3—4, 1960, Nr. 715.

13) Пошто је филм снимљен, процесом накнадног уснимавања замењен је глас глумца без његовог знања туђим гласом. Суд такву радњу оцењује као повреду општег личног права ⁽¹⁸⁾.

14) У чланку о познатом гинекологу изнесене су појединости из његове лекарске праксе, али на начин да изгледа као да је он сам давао изјаву, иако није. Судска је заштита уследила позивом на повреду права на приватну сферу ⁽¹⁷⁾.

15) Часопис је објавио фотографију младенаца на страници с брачним огласима и пропагирањем посредовања при упознавању, чиме је остављен нетачан утисак да су се и они упознали на тај начин, да га препоручују, и да су одобрили употребу фотографије, евентуално и уз новчану награду. Постојала би, како суд мисли, повреда општег личног права ⁽¹⁸⁾.

16) Рекламирајући препарат за подизање сексуалне моћи и регулисање сметњи крвотока, фирма је погрешно навела за једног професора права да је један од најпознатијих истраживача бљатке из које се добија то средство, и да се, наводно, повосно изразио о његовој делотворности. Оцењено је да је тиме нанета повреда права на част и углед ⁽¹⁹⁾.

17) Обавештење о женидби једног лица навина је поново одштампала, годину дана касније, с измењеним датумом, и то баш у време када му се родило дете, тако да се чинило као да се тек сада оженио. Повређеним се сматра право на име ⁽²⁰⁾.

18) Часопис је донео нетачну вест да је угоститељска радња затворена због дугова и да је сума добијена продајом инвентара достајала тек за делимично намирење. Случај је испитиван с претпоставки повреде права на част и приватну сферу ⁽²¹⁾.

19) У чланку се говори о односима ех-царице Сораје с њеним негдашњим супругом, износе се детаљи из приватног живота и планови за будућност и то тако да изгледа као да је реч о ексклузивном интервјуу, док је у ствари по среди измишљени интервју. Прихваћено је да постоји повреда личног права са самоодлучивање ⁽²²⁾.

20) Фотографију глумца, снимљеног за време позоришне пробе како обавља телефонски разговор, употребио је произвођач телефонских апарата у пропагандне сврхе, створивши у читалаштву представу да је глумац за новчану награду пристао на такву употребу свога фотоса. Повређено право је квалификовано као право на сопствену слику ⁽²³⁾.

(18) Пресуда Oberlandesgericht München од 7. 8. 1958, наведена у NJW 1959, S. 388f.

(17) Frauenarzt dr R. = случај, пресуда Oberlandesgericht München од 26. 3. 1959, објављена у UFITA 29, 1959, S. 107f, GRUR 1960, S. 42f.

(18) Hochzeitsbild = случај, пресуда Bundesgerichtshof од 10. 11. 1961, наведена у GRUR 1962, S. 211f, K. Siebert: Fernsehrecht und Schutz der Einzelperson, NJW 1963, S. 1958.

(19) Ginseng-Wurzel = случај, наведен у BGHZ 35, S. 363 (1961. г.) UFITA 35, 1961, S. 364f, NJW 1962, S. 121, GRUR 1962, S. 105f.

(20) Пресуда Landgericht Freiburg, објављена у Betriebsberater, 1963, S. 329.

(21) Königs-Allee = случај, пресуда Landgericht Düsseldorf од 6. 5. 1964, објављена у NJW 1965, S. 696, E. Helle: Schutz, S. 205f.

(22) Exklusiv-Interview (познат и као Soraia-случај), пресуда Landgericht Mannheim, приказана у Betriebsberater, 1962, S. 1139, пресуда Bundesgerichtshof од 8. 12. 1964 објављена у Betriebsberater, 1965, S. 185, UFITA 43, 1964, S. 358ff, ERUR 1965, S. 254ff.

(23) Телефон = случај, пресуда Oberlandesgericht Frankfurt од 10. 6. 1965, објављена у NJW 1966, S. 254.

21) Одбегли осуђеници држали су као таоце чланове једне породице. Извештавајући о позоришном комаду који је само био надахнут тим догађајем, новина је нетачно тврдила да он приказује ту породицу, а према чему би њихово држање било описано са искупише хероизма. О спору је одлучивано полазећи од правила заштите *right of privacy* (24).

II. КА РЕИНТЕРПРЕТАЦИЈИ

Постоје ли и могу ли опстати правне квалификације наведених случајева? Мислим да не. Наиме, у свакоме се налази нешто што претиче, што излази из оквира знаних правних категорија под које их се подвело, нешто што се не да свести на позната и већ призната лична права, као што, с друге стране, у многима нема понечег од онога што је иначе њихов атрибут. Укратко: та се чињенична стања не дају без остатка или без недостатка субсумирати под оформљене одредбе већ оформљених личних права.

У случајевима 6) и 16) о основаности тужбеног тражења размишљало се у категоријама повреде права на част и углед. Њега вређају тврдње које нападају на лично осећање части и у очима других умањују углед лица (25). Када се, међутим, фотографија девојке објави тако да изазове нетачан утисак као да је она дала брачну понуду (26), нема такве повреде. Оглашавање ради упознавања нити је нечасно, нити је у стању да умањи углед онога ко на такав начин тражи животног сапутника. Утолико мање има повреде ако оглас и није дат, као овде. Исто важи и када се услед замене особе тврди за професора права да је један од најславнијих медицинских истраживача (27), пошто би му то пре могло прибавити повишени углед него његово унижење. Тим више што није по среди данајски дар заоденут у форму комплимента.

Ваљало би стога уместо части и угледа потражити лично добро, чију би повреду такви поступци стварно повлачили за собом.

Према мишљењу заступаном у случајевима 3), 10), 11), 12) и 20) присуствовали би повредама права на сопствену слику. Оно се вређа неовла-

(24) *Time, Inc. v. Hill*. 385 U.S. 374 (1967. г), описан код *R. Kamlah: Privacy*, S. 178. *E. v. Hippel: Persönlichkeitsschutz und Pressefreiheit in amerikanischen und deutschen Recht*, Zeitschrift für ausländisches und internationales Privatrecht, 2, 1969, S. 282.

(25) За наше право види *С. Цигој: Одшкоднинско право Југославије*, Лубљана, 1972, стр. 181 и д. Исто тако у швајцарском и немачком праву, одакле потичу наведени спорови. За швајцарско право упореди *K. Specker: Die Persönlichkeitsrechte mit besonderer Berücksichtigung des Rechts auf Ehre im schweizerischen Privatrecht*, Zürich, 1910. S. 81ff. *A. Brügger: Der Schutz der Ehre, Freiburg* и S. 1928. *K. Holz: Zum Problem der Abgrenzung des Persönlichkeitsschutzes nach Art. 28 ZGB*, Zürich, 1967, S. 91ff. За немачко *H. Hubmann: Persönlichkeitsrecht*, S. 225, *E. Helle: Schutz*, S. 6f, *passim*.

(26) Види случај 6).

(27) Види случај 16).

штеним објављивањем слике (понегде већ и самом изразом) ⁽²⁸⁾. Недопуштено коришћење фотографије лица за пропагирање (аутомобила ⁽²⁹⁾), фармацеутског средства ⁽³⁰⁾, алкохолних пића ⁽³¹⁾, телефонских пријемника ⁽³²⁾ овде је, међутим, праћено изазивањем нетачне представе да су те особе одобриле такву употребу свога лика, примивши за то новчану накнаду. А тај други део чињеничног стања остаје непокривен појмом заштите сопствене слике, и то у истом смислу као када је неовлаштено публиковање фотографије истовремено повреда права на приватну сферу ⁽³³⁾ или част и углед ⁽³⁴⁾. У таквим ситуацијама постоје, мислим, два различита основа одн. њихова конкуренција. А који је то други основ (пored права на сопствену слику), који би обухватио нетачно приказивање да је објављивање фотоса одобрено уз евентуалну накнаду, управо је питање на чијем смо трагу. Но, потпуно је неадекватно искривљену карактеризацију личности у драмском тексту ⁽³⁵⁾ сматрати повредом права на сопствену слику. Шта се тиче стварно повређеног личног добра, у сличном смо положају као и у следећим случајевима.

Суд је, наиме, у 11) и 19) случају образлагао усвајање тужбеног захтева огрешењем тужених о лично право на самоодлучивање, које се састоји у искључивом одлучивању субјекта хоће ли се и како појавити

(28) У погледу нашег права уп. С. Крнета: О неким аспектима грађанскоправне заштите личности (право на властиту слику), Годишњак Правног факултета у Сарајеву, 1967, стр. 181. и д., А. Финжгар: Варство особености по закону о авторски правци, Зборник знанствених разправа Правне факултете в Љубљани, 1970, стр. 127. и д. За италијанско и немачко право, из чије су судске праксе узети ти случајеви, види Закони о ауторском праву, изд. Института за упоредно право, Београд, 1958, А. de Cupis: I diritti della personalità, I parte, Milano, 1959, p. 261seq, H. Humbann: Persönlichkeitsrecht, S. 227ff, H. Nemmann-Dücsberg: Das Recht auf Anonimität in seiner Erscheinungsform als Recht am eigenen Bilde, Juristen-Jahrbuch, 7, 1966—1967, S. 138ff, G. Leinveber: Grundfragen des Rechts am eigenen Bild, GRUR 1967, S. 236ff.

(29) Види случај 10).

(30) Види случај 11).

(31) Види случај 12).

(32) Види случај 20).

(33) Нпр. публикована је фотографија двају политичара снимљених у купалим костимима на плажи (H. Hubmann: Der zivilrechtliche Schutz der Persönlichkeit gegen Indiskretion, JZ 1957, S. 527, K. Bussmann: Reichen die geltenden gesetzlichen Bestimmungen insbesondere im Hinblick auf die Entwicklung der modernen Nachrichtenmittel aus, um das Privatleben gegen Indiskretion zu schützen?, Gutachten für den 42. Deutschen Juristentag, Vorhandlungen des 42. Deutschen Juristentages 1975, Tübingen, 1957, S. 51); недопуштено објављивање снимка особе унакажене болешћу (W. L. Prosser: Torts, 1st Ed, p. 1055, 2nd Ed, p. 638, 3rd Ed, p. 834, исти: Privatsphäre, S. 405, 412); упркос забрани начињен је и објављен снимак сина познатог глумца док се налазио у болници (случај наведен у Recueil Daloz, 10, 1967, p. 181).

(34) Нпр. објављивање фотоса девојке међу сликама жена сумњивог морала (F. Riklin: Eingriffen, S. 282); и након што је ослобођено оптужбе, објављивана је фотографија лица у албуму криминалаца (W. L. Prosser: Torts, 1st Ed, p. 1055-1056, 2nd Ed, p. 39 3rd Ed, p. 838, исти: Privatsphäre S. 406).

(35) Види случај 3).

у јавности ⁽³⁶⁾. Но, кориштењем снимка особе за рекламирање производа уз пропратно пробудену нетачну представу да је плаћено за његову употребу ⁽³⁷⁾, или публиковањем измишљеног интервјуа, лажно приказаног као да је добијен од особе ⁽³⁸⁾, нису та лица спречена да сама иступе у јавности. Напротив, ни у једном од та два случаја она то нису уопште ни желала. И ту смо зато пред задатком да нађемо уистину повређено правно добро.

Исто је тако тешко сагласити се да је у 18) случају баш право на име то повређено лично право. Ако оно штити субјекта од неовлаштене употребе или оспоравања његовог имена ⁽³⁹⁾, повреде неће бити наведе ли се тачно име особе али се нешто нетачно изнесе о њој ⁽⁴⁰⁾, као када новина годину дана након стварног закључења брака поново штампа обавест о венчању с тачном назнаком имена лица али с измењеним датумом, па се изазове нетачан утисак као да је оно тек сада, када је добило дете ступило у брак ⁽⁴¹⁾. Зато је и ту под питањем понуђена правна квалификација.

Неретко се поближе не идентификује повређено лично добро, него се као у 13) и 15) случају само говори о повреди општег личног права ⁽⁴²⁾. Такве поступке ваља оспорити не само из теоријских разлога него и зато што су претпоставке пружања заштите појединим личним правима различите, па неизвесност које је лично право конкретно повређено ствара правну несигурност. Но, како и покушај да се према постојећем каталогу личних права одреди природа тих случајева остаје без успеха, упит о повређеном добру постоји и овде.

Случајеви 8), 9), 14) и 19) расправљени су полазећи од права на приватну сферу. Упркос различитим дефиницијама (а нарочито споровима о његовом опсегу ⁽⁴³⁾), извесно је бар да оно забрањује изношење пода-

(36) Посебним личним правом сматра га *E. Helle-Schutz*, S. 75, успостављајући следећи однос права на самоодлучивање с правом на сопствену слику: свако недопуштено објављивање слике вређало би уједно право на самоодлучивање (S. 91), те се правом на сопствену слику штити право на самоодлучивање (S. 174). *H. Hubmann*: *Identität*, S. 163) мисли, међутим, да се право на самоодлучивање не може статuirати као посебно лично право, јер би његов садржај био повезан с многим другим личним добрима, па оно утолико не би имало самосталну егзистенцију.

(37) Види случај 11).

(38) Види случај 19).

(39) Уп. литературу на коју упућује *L. Ennecerus* — *H. C. Nipperdey*: *Allgemeiner Teil*, S. 564 Fn. 1а од новије *U. Koebel*: *Namensnennung in Massenmedien*, JZ 1966, S. 389f, *R. Dünwald*: *Namensrecht und Massenmedien*, UFITA 49, 1967, S. 129ff.

(40) У немачкој судској пракси тај је став присутан још од одлуке у спору *Weberslied*, објављене у *Entscheidungen des Reichsgerichts, Zivilsachen* 91, S. 352. Види и *L. Ennecerus* — *H. C. Nipperdey*: *Allgemeiner Teil*, S. 566 Fn. 13, *H. Hulmann*: *Identität*, S. 165—164

(41) Види случај 17).

(42) *H. J. Mertens*: *(Persönlichkeitsrecht und Schadensersatz, Juristische Schulung*, 1962, S. 261ff, 265) један је од многих који су устали против такве праксе.

(43) О »sphère d'intimité«, »domine personnelle«, »secret de la vie privée« види *L. Martin*: *Le secret de la vie privée*, *Revue trimestrielle de droit civil*, 1959, p. 227seq, *L. J. Constantinesco*: *Die Persönlichkeitsrechte und ihr Schutz im französischen Recht*, *Archiv für die civilistische Praxis*, 3—4, 1960, S. 320ff, 333, *MPI*: *Gutachten*, S. 34ff, *P. Kayser*: *Le secret de la vie privée et la jurisprudence civile*, у: *Mélanges offerts à René Savatier*, 1964, p. 405seq. О »Privatsphäre«, »Intimsphäre«, »Geheimsphäre«, »Eigensphäre«, »Individualsphäre«, »Für-sich-Bereich« код *H. Hubmann*: *Persönlichkeitsrecht*, S. 217ff. *исти*: *Der zivilrechtliche Schutz der Persönlich-*

така приватног карактера, били ови тачни или не. Када, међутим, новини упућени захтев за штампање исправке, ова објави као писмо читаоца, уз то и измењено ⁽⁴⁴⁾, очигледно није по среди чињеница из тајне сфере. Исто вреди за нетачну вест да је због презадужености затворен јавни локал ⁽⁴⁵⁾; ни за тај податак није могуће изборити статус приватности. Али у мери у којој су у следећим случајевима стварно били у питању догађаји из приватног живота, може утолико опстати и квалификација да је повређена приватна сфера. Но њоме се не да објаснити онај други, не мање битан саставни елеменат чињеничног стања: то да је лажно приказано да ти приватни подаци потичу од лица на које се односе, тј. као да су по среди уступљени мемоари ⁽⁴⁶⁾ одн. дата изјава ⁽⁴⁷⁾. Већ и сам тај део чињеничног стања треба, међутим, нормативно покрити јер је могуће некога лажно приказати а да се при том не повреди ни приватна сфера, ни било које друго већ признато лично право ⁽⁴⁸⁾, па онда не би имали баш никакво упориште за пружање заштите.

Остају још right of privacy-случајеви (1, 2, 4, 5, 7 и 21). Упркос дивергентним одредбама установе right of privacy ⁽⁴⁹⁾, као посебан облик његове повреде призната је категорија „приказивања лица у лажном светлу“ кориштењем чињеница приватне природе ⁽⁵⁰⁾. У овим случајевима

keit gegen Indiskretion, JZ 1957, S. 524f, L. Enneccerus — H. C. Nipperdey: Allgemeiner Teil, S. 591—593, K. Larenz: Reichen die geltenden gesetzlichen Bestimmungen insbesondere im Hinblick auf die Entwicklung der modernen Nachrichtenmittel aus, um das Privatleben zu schützen? Verhandlungen des 42. Deutschen Juristentages 1957. Bd. 2. Tübingen, 1959. S. 25f, 39f, H. Evers: Privatsphäre und Ämter für Verfassungsschutz, Berlin, 1960. S. 39ff, G. Leinveber: Zum Begriff der Intimsphäre, GRUR, 1961, S. 274, Scholler: Person und Öffentlichkeit (Zum Spannungsverhältnis von Pressefreiheit und Persönlichkeitsschutz), München, 1967, S. 81ff, H. H. Maass: Information und Geheimnis im Zivilrecht, Stuttgart, 1970, S. 12ff. О статуирању тог права у нас, види Д. Стојановић: Заштита личности од индискреције, Правни живот, 1, 1959, стр. 30, А. Финцгар: Заштита личности у грађанском праву, Архив за правне и друштвене науке, 1—2, 1964, исти: Правила од осебнега живљења. Зборник знанствених разправ Правне факултете в Љубљани, 1966, стр. 103 и д., С. Крнета: Цивилноправна заштита приватног живота у европском праву, Годишњак Правног факултета у Сарајеву, 1970, стр. 87—88.

(44) Види случај 8).

(45) Види случај 18).

(46) Види случај 9).

(47) Види случај 14).

(48) Као када му се, нпр. нетачно припише ауторство неке награђене књиге.

(49) Види S. D. Warren — L. D. Brandeis: The Right of Privacy, Harvard Law Review, 4, 1890, p. 193 et seq, W. L. Prosser: Torts, 1th Ed, p. 1050 et seq, 2nd Ed, p. 635 et seq, 3rd Ed, p. 829 et seq, исти: Privatsphäre, S. 401ff, MPI: Gutachten, S. 257ff, W. J. Wagner: Le »Droit à l'intimité« aux Etats-Unis, Revue internationale de droit comparé, 2, 1965, p. 374seq, Yang: The Right of Privacy, The International and Comparative Law Quarterly, 15, 1966, p. 175 et seq, E. Schwenk: Das allgemeine Persönlichkeitsrecht in amerikanischer Sicht, у: Rechtsvergleichung und Rechtseinheitlichung. Heidelberg, 1967, S. 236ff, R. Kamlah: Privacy, S. 57ff, С. Крнета: Основне карактеристике цивилноправне заштите личности у англо-америчком праву, Годишњак Правног факултета у Сарајеву, 1972, стр. 87. и д.

(50) Види W. L. Prosser: Torts, 2nd Ed, p. 638 et seq, 3rd Ed, p. 832, 837 et seq, исти: Privatsphäre, S. 403, 405, R. Kamlah: Privacy, S. 143ff.

одиста су лица нетачно приказана, но може се двојити да ли је ту уопште реч о чињеницама приватног порекла ⁽⁵¹⁾. Дакле, насупрот свим раније изложеним групама случајева, овде понуђена квалификација покрива део чињеничног стања уз искривљено приказивање, док предстоји трагање за личним правом способним да уједно обухвати и онај други део, тј. да се ово нетачно приказивање не тиче приватне сфере.

Обавивши тако предрадње за реинтеграцију свих наведених случајева, утврђујемо, дакле, да они творе један домен који није под заштитом било ког већ постојећег личног права. Ниједно од њих нема, наиме, функцију да штити личност од оног нетачног приказивања, које нити је увредљиво, нити задире у приватну сферу.

ИСТИНА И ГРАЂАНСКА ПРАВА, ПОСЕБНО ЛИЧНА

За такво нетачно приказивање, показао сам, постојећа лична права са својом апаратуром Прокрустова су постела. Речено је тиме шта ови случајеви нису; но шта онда јесу или би могли бити?

Посвуда је реч о нетачном, неистинитом приказивању. Да ли је онда истина то тражено добро, и, можемо ли засновати једно лично право на истину? Треба зато претходно видети није ли нека грађанскоправна творевина већ узела истину под своје, јер изгледа, бар на први поглед, да су то учиниле многе: заблуда ⁽⁵²⁾, превара ⁽⁵³⁾, право на опозив ⁽⁵⁴⁾, погрешан савет ⁽⁵⁵⁾, право на исправку ⁽⁵⁶⁾, неистинита тврдња о пословној способности ⁽⁵⁷⁾, искривљавање ауторског дела ⁽⁵⁸⁾, итд.

Лако је, међутим, показати да у свим тим ситуацијама истина однеистина нема самосталну вредност. Грађанско право не пружа, наиме, санкцију истини истине ради. Једно опште право на истину не постоји ⁽⁵⁹⁾.

(51) Јер, мада стандард „приватне прилике које се никога не тичу“ живи различитим животом у различитим временима и просторима, велико је питање може ли се под њега подвести приступање петицији (случај 2), слање протестног телеграма гувернеру (случај 4), изазивање саобраћајне несреће (случај 7), бити таоцем гангстера (случај 21).

(52) §§ 871 (III нов.), 872, 783, 1385, 1431, 1487, ОИЗ-а, §§ 537, 858 СЦЗ-а, чл. 521, 911. ОИЗ-а.

(53) §§ 871 (III нов.), 874, 875 (III нов.) ОЦЗ-а, §§ 28, 272, 537, 747, 792, СГЗ-а, чл. 244, 372, 519, ОИЗ-а.

(54) § 1330 (III нов.) ОГЗ-а.

(55) § 1300, ОГЗ-а, § 803 СГЗ-а.

(56) Види нове републичке и покрајинске законе о јавном информисању и чл. 34. и д. Закона о штампи и другим видовима информисања (Службени лист ФНРЈ 45, 1960).

(57) § 866, § 917, СГЗ.

(58) Чл. 29, 97. и д. Закона о ауторском праву (Службени лист СФРЈ 30, 1968).

(59) A. Arndt: (Die Rolle der Massenmedien in der Demokratie, у: Schriftenreihe der Deutschen Studiengesellschaft für Publizistik, VI, München—Berlin, 1966, S. 12. цит. по H. Giger: Informationsbetrug, S. 40) примећује да би, ако статуирамо право на истину саму по себи и кажњавање лажи као таквих, морали уместо станова градити казнене заводе.

Штавише, и лаж може бити у складу с правом ⁽⁶⁰⁾. Многе су неистине за право неважне. А и оне које добијају правну релеванцију, не добијају је као неистине, већ само у инструменталном односу ⁽⁶¹⁾. Другим речима: утолико што се њима врши повреда неког правно заштићеног добра, имовинског (код заблуде, преваре, погрешног савета и сл.), или личног код опозива, исправке и сл.). Не штити се, дакле, истина од неистине, него се од ње штите други разни циљеви.

Такву судбину истина дели и у постојећих личних права. Нека се, додуше, по природи ствари не могу повредити нетачним приказивањем, па се то питање за њих и не поставља (нпр. право на слободу, телесни интегритет, здравље ⁽⁶²⁾ и сл.). Али у осталих идентичан је статус истине. Нпр., правом на приватну сферу штити се човек од (тачних и) нетачних података. Но, неистина се не санкционише у име истине, него зато што погађа интимност приватног живота. Или, правна реакција на неистините тврдње што унижавају углед уследиће, такође, угледа ради и тиме тек посредно заштитити истину.

Ствари тако стоје с већ постојећим личним правима, али се право на истину не би могло засновати ни као самостално лично право. И то не само зато што истина није нешто попут осталих личних добара (јер, на име, није ограничена као они него је предикат нашег сазнавања свеколике стварности ⁽⁶³⁾; јер није објекат права којим би лице могло располагати искључујући друге од односа према њој; јер се не може приватизовати, већ, пре свега, што би нас статистирање личног права на истину ставило пред тада нерешив проблем: зашто ће само неке, а не све неистине, бити правно релевантне, зашто неће све, већ тек одређене ствари субјективна права?! Јер, неке ће неистине увек бити за право неважне, док су релевантне само оне што вређају поједина лична добра. Неистина је, дакле, значајна искључиво као повреда личног права на тим личним добрима ⁽⁶⁴⁾, те не можемо формирати право на истину као лично право и њиме објаснити ситуацију која нас занима.

⁽⁶⁰⁾ Иако *R. Schumacher*: (Presseäußerung, S. 110) тврди како лаж увек остаје противправна, а *F. Riklin* (:Eingriffen, S. 170) да ниједан циљ, макако висок био, не може неистиниту изјаву учинити законитом, *H. Neumann-Duesberg* (:Fragebogen als Persönlichkeitsverletzung und Lüge als Notwehr, у: *Persönlichkeit und Technik im Lichte des Urheber-Film-Funk-und Fernsehrechts, Ehrengabe für E. E. Hirsch, Baden-Baden, 1963, S. 101ff, 113*) указује да, када упитник или тест садржи питања што представљају повреду личног права, нетачан одговор на њих одн. лаж није противправна радња, него је као облик нужне одбране законита.

⁽⁶¹⁾ Тако и *H. Giger*: Informationsbertug, S. 42—43.

⁽⁶²⁾ За ово лично право то не важи безусловно ако оно поред физичког обухвата и психичко здравље, јер би тада нпр. психичко злостављање непрестаним неистинитим изјавама чинио његову повреду. За посебно лично право на осећајни живот залажу се *H. Hubmann*: Persönlichkeitsrecht, S. 207ff, *L. Enneccerus* — *H. C. Nipperdey*: Allgemeiner Teil, S. 593—594, *H. C. Nipperdey*: Das allgemeine Persönlichkeitsrecht, UFITA 30, 1960, S. 19.

⁽⁶³⁾ Види нпр. *А. Шаф*: Неки проблеми марксистичке теорије истине, Београд, 1960, стр. 6, *passim*.

⁽⁶⁴⁾ *R. Schumacher* (:Presseäußerung) мисли, међутим, да је неистинита тврдња штампе штетна по особу које се тиче већ због своје неистинитости, те да је једини критеријум за оцену треба ли је санкционисати — неситина (S. 159). Но примери којима хоће то да илуструје (S. 160) показују, баш напротив, да нетачна информација вређа првенствено друге интересе лица, и да због њих, а не истине ради, треба пружити заштиту.

III. РАЗВОЈ ИДЕЈЕ О ЛИЧНОМ ПРАВУ НА ИДЕНТИТЕТ (АУТЕНТИЧНОСТ)

Ова идеја је, да потсетим: стварање погрешне представе о лицу, њено нетачно приказивање ⁽⁶⁵⁾, које није увредљиво и не задире у приватну сферу.

Мада нису баш тако, него шире или уже опредељивали поље заштите, многи су се бавили нетачним приказивањем лица, а њихови су напори да томе дају правну квалификацију пут којим је сазревала мисао да би требало засновати посебно лично право за такве ситуације.

Такав један вредан путоказ налази се још у Ф. Кицингера (F. Kitzinger), у његовој тврдњи да постоји лично право које обезбеђује лицу да буде уважавано онако какво јесте, да се о њему сме изнети само оно што је доживело и учинило, но ништа што није учинило или доживело ⁽⁶⁶⁾.

К. Спекер (K. Specker) је опет с правом на животну слику (Das Recht auf Lebensbild) смерао да спречи нетачно и уопште недопуштено описивање животног тока, карактера и навика особе ⁽⁶⁷⁾, а слично и Внерузовски (Wieruszowski) када пише о праву које у заштиту узима „целокупност животне судбине човекове“ (Das Recht auf Daseinsbild) ⁽⁶⁸⁾.

На заштиту од нетачног приказивања мисли и Х. Нусбаум (H. Nussbaum) пишући о праву на сопствена идентитетска обележја (име- изглед, рукопис и сл...) али то комплексно право штити, по њему, и од неовлашћеног публиковања истинитих чињеница ⁽⁶⁹⁾. „Праву на идентитет“ (diritto all'identità personale), као урођеном личном праву А де Купис (A. de Cupis) ће, опет, наменити заштиту лица од нетачног приказивања и замене с неким другим, али и заштиту имена ⁽⁷⁰⁾.

Из common law праксе и литературе Вејд, Просер (Wade, Prosser) долази, пак, појам „приказивања лица у погрешном светлу пред јавношћу“ (putting, placing the plaintiff in false light in public eye), које не мора

(65) Грађанскоправну заштиту свих адресата масовног медија од неистинитих информација уопште, обрађује Н. Гигер: Informationsbetrug, S. 33ff, нарочито S. 48ff. Предмет мора да, међутим, је заштита искључиво лица на кога се нетачна информација индивидуално односи.

(66) F. Kitzinger: Die Berichtigungspflicht der Presse und das Recht auf Berichtigung, Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft, 27, 1907, S. 883, *исти*: Das Reichsgesetz über die Presse, Tübingen, 1920, S. 67—68.

(67) K. Specker: Die Persönlichkeitsrechte mit besonderer Berücksichtigung des Rechts auf die Ehre im schweizerischem Privatrecht, Zürich, 1910, S. 73f, 162f, 267f. О праву на животну слику види Н. Хубманн: Persönlichkeitsrecht, S. 231ff, W. Landwehr: Das Recht am eigenen Bild, Zürich, 1955, S. 128 ff, С. Крнета: Цивилноправна заштита приватног живота у европском праву, Годишњак Правног факултета у Сарајеву, 1970. стр. 61, 65.

(68) Wieruszowski: Der heutige Stand der Lehre vom Persönlichkeitsrecht, Deutsche Richterzeitung, 1927, S. 225ff.

(69) H. Nussbaum: Der persönliche Schutz gegen Namensmißbrauch und unbefugte Darstellung, Freiburg, 1932, S. 3ff, 2ff, *цит.* по Н. Кёбл: Das presserechtliche Entgegnungsrecht und seine Verallgemeinerung, Berlin, 1966, S. 110.

(70) A. de Cupis: Il diritto all'identità personale, I. parte, Il diritto al nome, Milano, 1951, *исти*: I diritti della personalità, II. parte, Milano, 1961, p. 3seq.

бити увредљиво, али задира у његове приватне прилике и представља облик повреде right of privacy ⁽⁷¹⁾.

Р. Рајнхард (R. Reinhardt) предлаже посебно лично право на појавну слику (Das Recht am Erscheinungsbild) за заштиту од нетачног приказивања ⁽⁷²⁾. Одређеније ће се изразити Р. Шумахер (R. Schumacher): правно треба заштити интерес лица на истину, јер и нетачне информације штампе, које се односе на њега макар и не биле увредљиве и не погађале приватну сферу, шкоде другим његовим имовинским и личним добрима (имену, индивидуалности и сл.) ⁽⁷³⁾.

Испитујући судску праксу и литературу, Х. Кебл (H. Köbl) сматра да им (мада не под тим именом, ипак) није непознато једно лично право на идентитет (Das Recht auf Identität), које штити од неистинитих тврдњи ⁽⁷⁴⁾. За његово потпуније правнодогматско профилисање побринуће се Х. Хубман (H. Hubmann): нетачно приказивање ако није увредљиво, макар се односило и на чињенице приватног карактера, вређа, по њему, право на идентитет ⁽⁷⁵⁾.

ПРЕДЛОГ МОДЕЛА ПРАВА НА ИДЕНТИТЕТ (АУТЕНТИЧНОСТ) У НАС

(а) *Негативно дефинисање*. Реални централни проблем свих тих дефиниција јесте заштита лица од нетачног приказивања. Но, домен заштите према тим дефиницијама не подударе се с оним којег сам означаио. Или га постављају шире, па се тим правима лице штити и од нетачног приказивања које је увредљиво ⁽⁷⁶⁾, које задира у приватну сферу ⁽⁷⁷⁾ или уопште од сваког нетачног приказивања ⁽⁷⁸⁾, те би она штитила и лична добра на којима већ постоје посебна лична права (име ⁽⁷⁹⁾ част ⁽⁸⁰⁾, тајна сфера ⁽⁸¹⁾, или уже, те не штите од сваког нетачног приказивања, било од кога да потиче, него само нека (нпр. од штампе ⁽⁸²⁾). За разлику од тога лично право, чијем конструисању приступам, штитило би једино од оног нетачног приказивања (било од кога да потиче), које није увредљиво и не задира у приватну сферу, јер од увредљивог нетачног приказивања заштиту врши право на част и углед, а од нетачног приказивања што задира у приватну сферу, право на приватну сферу. Опредељивањем профила права на част и углед и права на приватну сферу одређује се,

(71) W. L. Prosser: Torts. 2nd Ed, p. 638 et seq, 3rd Ed, p. 832, 837 et seq, *исти*: Privatsphäre, S. 403, 405, R. Kamla: Privacy, S. 143ff.

(72) R. Reinhardt: Das Problem des allgemeinen Persönlichkeitsrechts, Archiv für die civilistische Praxis, 1954, S. 548ff, 558.

(73) R. Schumacher: Presseäußerung, S. 130, 159—160.

(74) H. Köbl: Das presserechtliche Entgegnungsrecht und seine Verallgemeinerung Berlin, 1966, S. 109ff.

(75) H. Hubmann: Identität, S. 161ff, нарочито S. 164, 165—166.

(76) Prosser.

(77) Prosser, Hubmann.

(78) Неиздиференцирано Kitzinger, а Nussbaum чак и од тачног приказивања.

(79) Nussbaum, De Cupis, Schumacher.

(80) Prosser.

(81) Specker, Prosser, Hubmann.

(82) Schumacher.

дакле, уједно границе овог новог личног права. При том није проблем утврдити које нетачно приказивање врећа част и углед, јер је дефиниција права на част и углед неспорна и устаљена ⁽⁸³⁾. Нејасно је, међутим, које нетачно приказивање напада приватну сферу ⁽⁸⁴⁾, јер у нас осим уставне гаранције неповредивости личног живота ⁽⁸⁵⁾ и кривичне кажњивости изношења личних и породичних прилика ⁽⁸⁶⁾, нема грађанскоправног прописа права на приватну сферу ⁽⁸⁷⁾. Чини ми се да би грађанскоправну заштиту приватног живота требало тако поставити да противправну радњу чини већ и само тематизовање интимних догађаја, без додатног услова (присутног у кривичном праву да изношење личних података шкоди угледу. Повреду би представљало изношење како истинитих интимних података, тако и неистинитих, осим оних неистинитих за које је речено да не одговарају стварности ⁽⁸⁸⁾). Према томе, новом личном праву остало би да штити лице од нетачног приказивања које не врећа ни право на приватну сферу (не задире у њу, ни право на част и углед није увредљиво) ⁽⁸⁹⁾.

(б) *Заштићено добро и дефиниција права на идентитет (аутентичност)*. А шта се то штити од нетачног приказивања на том подручју између одн. изван приватне сфере, с једне, и части и угледа, с друге стране? Понуђен је један (за сада једини) одговор. Било би то осећање себе као истог, одн. то да је сваки човек јединство идентично са самим собом или краће: његов идентитет. Свако има своју сопствену судбину, свој сопствени карактер, сопствене радње иза којих мора да стоји, те зато има и

(83) Види напомену 25).

(84) Чак би по *H. Hubmann* (:Identität, S. 164, 165) једино истинита саопштења о интимним догађајима врећала право на приватну сферу.

(85) Чл. 176. Устава СФРЈ из 1974. године.

(86) Чл. 171. Кривичног законика: Ко износи или проноси штогод из личног или породичног живота неког лица што може шкодити његовом угледу (...). Од литературе види *J. Жуженић*: Заштита особног и породичног живота (чл. 171. КЗ), *Наша законитост*, 7—8, 1958. *Н. Срзентић*: Заштита права личности у југословенском кривичном праву, Архив за правне и друштвене науке, 3, 1963, *А. Шелих*: Казненоправно варство правце до осебнега живљења, Ревизија за криминалистико ин криминологију, 1, 1973.

(87) Тезе основних и општих одредаба Закона о грађанскоправним односима (Грађанског законика) (Библиотека Савезне скупштине, коло VII, св. 9, Београд, 1970), предвиђају заштиту „приватности личног живота“ (стр. 64). И Скица за Законик о облигацијама и уговорима (*М. Константиновић*: Облигације и уговори, Београд, 1969) садржи регулисање заштите личних права (чл. 124, 126, 161). Критику решења Скице види код *С. Крнета*: Законодавно регулисање заштите личних права с освртом на Скицу за Законик о облигацијама и уговорима, *Правна мисао*, 1—2, 1970, стр. 36 и д.

(88) Нпр. биографско дело садржи и неку измишљену љубавну везу описиваног лица, али с упозорењем да је измишљена.

(89) Зар не би било боље, може се и тако мислити, успоставити један јединствени циљани деликт за нетачно приказивање лица, било оно увредљиво или не, односило се на чињенице приватног карактера или не? Но, поред различитих претпоставки заштите, прека томе је и одбрамбена функција туженог (поверљивога), различита код повреда појединих ових права. Нема, тако, повреде права на част и углед ако тужени докаже истинитост тврђењем; код повреде права на приватну сферу доказ да је тврђење истинито није лак ни дозвољен, а за случајеве повреде права на идентитет *H. Hubmann* (:Identität, S. 165) предлаже да тужитеља (повређеног) терети доказивање неистинитости онога што се тврдило о њему.

оправдани интерес да буде поштован у идентитету свога бића и радњи, у својеврсности свога човештва и различитости од осталих ⁽⁹⁰⁾.

Такво одређење заштићеног добра није без приговора. Јасно је, ми слим, да човек чини са собом идентично јединство у свим животним манифестацијама, према томе и у оним које не штити то ново право, него право на приватну сферу и право на част и углед. Када се, наиме, лицу припише нешто што није тачно, а то је увредљиво (нпр. да се одређеним поступцима неосновано обогатио), или интимно (нпр. да је у сталним свабама с робацима), исто се тако вређа његов идентитет као када нетачно приказивање нема те атрибуте (нпр. да је аутор неке књиге). Човеков је идентитет, дакле, знатно обухватнији од тог подручја што се пружило између приватне сфере и части и угледа.

Није осим тога извесно да ће асоцијације везане за помен термина „идентитет“ бити усмерен баш у предложеном правцу. Пре би се помислило на разна идентитетска обележја, попут имена, изгледа, слике и сл., која су, међутим, објекти других личних права. Но у потрази за бољим термином, не могу помоћи ни неки други из психологије узети појмови. Индивидуалност (сложена својстава којима се субјекат одваја од просечног) не одговара, јер заштиту од нетачног приказивања не ужива та самосвојност него наше манифестације, без обзира да ли нас карактеришу или нас ни по чему не дистанцирају од просечног. Животни стил (константност понашања у најразличитијим животним ситуацијама, потекла од неког агенса интегрисаности) такође није по среди, јер ће ово ново лично право штитити наше радње од нетачног приказивања, маколико њима управо одступили од животног стила.

Као што су ови појмови, тако је и наведено одређење идентитета у многоме психолошки обојено. Међутим, заштићено лично добро треба дефинисати психолошки неутрално, јер и правним лицима морамо признати право на њега. Зато вероватно више одговара појам „аутентичног“, јер он (и етимолошки) упућује да нешто доиста потиче од онога на кога се односи, а то би се баш и штитило.

Било да га, у недостатку адекватног појма, назовемо идентитетом или аутентичношћу, заштићено лично добро чине наши поступци, својства, резултати наших делања, наше животне прилике и још много тога за шта нам не полази за руком да нађемо заједнички именилац, уз неизбежну ограду да не спадају у приватну сферу и да нису приказани на увредљив начин. Иако људски категоријални апарат не располаже појмом који би захватио само то подручје заштите и ништа више и ништа мање, не треба окренути леђа тежњи да у тој безименој области заштитимо човека од нетачног приказивања. Важно је да и без таквог појма можемо довољно добро (па и законски) ⁽⁹¹⁾ дефинисати то право као лично право које штити лице (физичко и правно) онакво какво јесте од приказивања онаквим какво није, дакле, од нетачног приказивања, ако није увредљиво и не задира у приватну сферу.

(90) *H. Hubmann: Identität, S. 165—166.*

(91) Вероватно је, уосталом, да закон ни не би дефинисао појам „идентитета“ одн. „аутентичности“, као што то не чини ни с чашћу, угледом, приватношћу личног живота и сл.

(в) *Радња повреде*. Из природе заштићеног добра произлази да радњу повреду чини једино оно нетачно приказивање које није увредљиво и не задира у приватну сферу. Иако се мења схваћање о томе шта је увредљиво и шта носи карактер приватности, у конкретном тренутку и случају можемо ипак утврдити да ли нетачно приказивање има те атрибуте, чиме је обезбеђено и јасно разграничење радње повреде права на идентитет од радњи повреда права на част и углед⁽⁹²⁾ и радњи повреда права на приватну сферу⁽⁹³⁾.

Осим као језички (усмени или писмени) исказ, нетачно се приказивање може испољити и другачије. Нпр. техником фотомонтаже неко се прикаже као говорник на скупу; сечењем и брисањем појединх делова изјаве снимљене на магнетофонску траку прикаже се да је интервјуисани рекао нешто што није; комбинују се сликовне информације с текстуалним⁽⁹⁴⁾, итд. Највећи број повреда оствариће се ипак у форми изјаве. А како само неистинити исказ може повредити право на идентитет, у обзир долазе искључиво искази за које се може утврдити јесу ли истинити или не. Дакле, једино тзв. фактички суд и тзв. мешовит вредносни суд⁽⁹⁵⁾, док тзв. чист вредносни суд (нпр. „вештица“, „најнеспособнији човек“ и сл.) не долази у обзир јер не садржи чињеничну подлогу из које је изведен и у погледу чије тачности би могао бити проверен⁽⁹⁶⁾. За разлику од њега, фактички суд се односи на чињенице⁽⁹⁷⁾, тј. на оно што

(92) Тако, мада је свуда реч о нетачном приказивању, чиниће повреду права на идентитет нпр. приказивање образовног филма у коме тужитељ глуми алкохоличара, али није наведен међу глумцима те остаје нетачан утисак као да су то реалне сцене из његовог живота (случај објављен у Збирци судских одлука Врховног суда Југославије, 1966, 108, пресуда Рев. 123/66. од 1. 7. 1966), или излагање тужитељског лика у оном одељењу музеја Madame Tussaud, где се налазе фигуре озлоглашених убица, иако је ослобођен од оптужбе (случај из енглеске судске праксе, описан у *MPI: Gutachten*, S. 116), док би право на идентитет вређало нпр. неовлашћено објављивање фотоса девојке међу фотографијама других жена, уз текст: коју бисте одабрали?, што изазива нетачан утисак да она тако тражи брачног партнера (види случај 14).

(93) И свим следећим случајевима заједничко је нетачно приказивање, али ће право на приватну сферу вређати нпр. емитовање у тв-програму исечка из биографског филма, који приказује последње године познатог оперског уметника и садржи измишљену љубавну авантуру с ћерком неког генерала и тобожњи њихов заједнички живот на Азурној обали, а да није речено да су сцене измишљене (Jozef Schmidt — случај, приказан у *UFITA* 1960, S. 92ff, GRUR 1, 1960, S. 40), а повреду права на идентитет нпр. публиковање нетачне вести о разлозима затварања јавног локала (види случај 18) или да је особа својом крицом изазвала саобраћајну несрећу (види случај 7).

(94) Види случајеве 6), 7), 10), 11), 12, 15) и 20).

(95) Категорију мешовитог вредносног суда употребљава швајцарска литература, а прихватам је као корисно средство за нијансирање облика радњи повреда. Што се, пак, тиче уобичајене дводеобе на вредносни и чињенични суд, ретки су они што као *A. Baumbach — W. Hefermehl* (*Wettbewerbs- und Warenzeichensrecht*, Bd. 1, München—Berlin, 1964, Rdz. 3 уз § 11, Gesetz gegen den unlauteren Wettbewerb) негирају практичну употребљивост таквог разликовања.

(96) О чистом вредносном суду види *R. Schumacher: Presseäußerung*, S. 115f, 155, *F. Riklin: Eingriffen*, S. 135f, *E. Helle: Schutz*, S. 14f.

(97) О стварном суду уопште, види *A. Тановић: Вриједност и вредновање*, (Прилог проучавању аксиологије), Сарајево, 1972, стр. 27 и д. О стварном суду као радњи повреде личних права, уп. *R. Schumacher: Presseäußerung*, S. 3. 107ff, *F. Riklin: Eingriffen*, S. 134. 170 ff, *M. Löffler: Presserecht, Kommentar*, Bd. II, Landespressegesetze, München, 1968, Rdz. 81f уз § 11, *E. Helle: Schutz* S. 13f, *Wenzel: Tatsachenbehauptungen und Meinungsäußerungen*, NJW 1968, S. 2353ff.

је доказивано ⁽⁹⁸⁾, па ће радњу повреде чинити нпр. изјава да је неко предузеће закључило низ послова, а није, да је неки функционер дао оставку, што није, да једна трговинска организација продаје производе по знатно вишој цени од неке друге, а то није тачно, итд. Мешовит вредносни суд, опет, садржи чињенице и њихово оцењивање, вредновање ⁽⁹⁹⁾, а проверив је као тачан или нетачан увек, бар у погледу чињеничке основе, понекад, међутим, и у погледу вредновања. Повреду права на идентитет чиниће тако нпр. нетачна тврдња да конструкцији неког апарата фирме недостају нека опште усвојена решења, па није функционалан, или нпр. нетачна тврдња да је неки писац објавио свој првенац, који није наишао на пријем публике и који не представља праву уметност. У првом примеру могуће је утврдити тачност или нетачност и чињеничне основе (да ли је таква конструкција по среди) и изведеног вредновања (је ли функционалан). У другом је могуће утврдити тачност или нетачност само чињеничне основе (ради ли се уопште о његовој књизи и како је примљена), па ће само тај део исказа, ако је неистинит, чинити радњу повреде права на идентитет (јер за вредновање: да то није права уметност, недостаје јединствен критеријум по коме би утврдили његову тачност или нетачност).

Била по среди изјава или друга која радња, нетачност приказивања се може различито манифестовати. Нпр. као претеривање, прида ли се саопштавањем значај којег нема, било похвално или не; када се таоцима гангстера припише сувише хероизма ⁽¹⁰⁰⁾; непотпуност, једностраност, изостави ли се нешто што је требало навести. Нпр. публикује се вест да неко предузеће није на сајму добило ниједну награду за квалитет производа, а не наведе се да на њему уопште и није учествовало. Заменом субјекта припише се једноме радња или својство другог. Нпр. за професора права тврди се да је медицински истраживач ⁽¹⁰¹⁾. Нешто што се особи само једном догодило, уопштавањем се прикаже као и иначе карактеристично за њу. Нпр. тврди се за некога ко је једном добио награду да је готово претплаћен на њих. Присвајањем туђих радњи или супонирање сопствених другоме. Нпр. слање телеграма у туђе име ⁽¹⁰²⁾. Импутирањем лицу чина који није извршио. Нпр. саопшти се да је глумац пружио креацију сезоне, док он због болести уопште није наступио. Итд. итд.

(г) *Границе права на идентитет (аутентичност)*. Мада само нетачно приказивање (када није увредљиво и не задире у приватну сферу) може повредити право на идентитет, свако такво нетачно приказивање није још радња повреде. Тако безначајна нетачност, и нетачност с периферном важности, ако је битан садржај тачно приказан ⁽¹⁰³⁾, не би представљала

⁽⁹⁸⁾ M. Löffler: Op. cit., Rdz. 95 уз § 11, E. Helle: Schutz, S. 13.

⁽⁹⁹⁾ R. Schumacher: Presseäusserung, S. 115, 155, F. Riklin: Eingriffen, S. 134, 173. Тако га не назива тако, већ говори о споју стварног и вредносног суда, E. Helle (:Schutz, S. 15f) мисли у суштини на исто.

⁽¹⁰⁰⁾ Види случај 21).

⁽¹⁰¹⁾ Види случај 16).

⁽¹⁰²⁾ Види случај 4).

⁽¹⁰³⁾ О томе у вези повреде права на част и углед види R. Schumacher: Presseäusserung, S. 110ff, F. Riklin: Eingriffen, S. 170ff, а у вези с повредом right of privacy W. L. Prosser: Torts, 3rd Ed, p. 838, R. Kamlah: Privacy, S. 160ff.

повреду права на идентитет (што је посебно важно код комплекса информација, нпр. биографског дела). Могу се, даље, износити о особи нетачности комбиноване истинитим догађајима, но само ако се то стави до знања ⁽¹⁰⁴⁾. (Међутим, када се у један измишљени оквир уносе поједини стварни догађаји, морају се истинито приказати) ⁽¹⁰⁵⁾. Ни нетачно приказивање лица из уског породичног круга, ако се не преноси даље, не би било санкционисано ⁽¹⁰⁶⁾. Повреде нема ни ако је описани пристао на нетачно приказивање ⁽¹⁰⁷⁾.

Упоређујући сукобљене интересе ⁽¹⁰⁸⁾, од којих је један увек интерес субјекта да буде адекватно приказан, у неким ће случајевима тзв. општи интерес (начелно, иначе, усмерен на истинито саопштавање) оправдати нетачно приказивање. Тако ће интерес уметности учинити на нпр. у хумору, сатири, уметничкој фотографији, карикатури садржано одступање од стварности није повреда права на идентитет, ако су испуњени даљи услови да је видљиво да је реч о тим облицима уметности ⁽¹⁰⁹⁾ и да није прекорачена допуштена уметничка слобода ⁽¹¹⁰⁾.

Повреда права на идентитет постојаће, даље, једино ако је могуће индивидуализовати особу на коју се односи нетачно приказивање. Није довољно да она себе препозна, него да су и други (просечни адресати или круг лица који је познаје) у стању утврдити да је реч о њој ⁽¹¹¹⁾. Како се нетачно приказивање мора индивидуално односити на лице, тзв. конструкти културе ⁽¹¹²⁾ не легитимишу њима обухваћене особе као повређене.

(А) *Перспективе права на идентитет (аутентичност)*. У свему осталом носило би право на идентитет карактеристике личних права уопште: апсолутног је дејства, незастариво, незаплењиво, није отуђиво, не може га се одрећи, ненаследиво је, стиче се рођењем, ужива постморталну заштиту, у случају повреде штити се грађанскоправним средствима ⁽¹¹³⁾.

Судбину тако профилисаног (или неког другог, различитог од оведе предложеног) модела права на идентитет определиће наше ново грађан-

⁽¹⁰⁴⁾ Тако у вези права на приватну сферу *H. Hubmann*: Der zivilrechtliche Schutz der Persönlichkeit gegen Indiskretion, JZ 1957, S. 526, *Исти*: Identität, S. 167.

⁽¹⁰⁵⁾ Тако *P. A. Lalive*: Le romancier et la protection des Intérêts personnels, Genève. *R. Schumacher*: Presseäußerung, S. 109.

⁽¹⁰⁶⁾ У истом смислу за друга лична права *E. Helle*: Schutz, S. 133f, а за право на идентитет *H. Hubmann*: Identität, S. 167.

⁽¹⁰⁷⁾ Тешко је замислити случајеве у којима би дошли до примене остали могући основи искључења противправности радње повреде, као стање нужде, нужна одбрана, службена радња.

⁽¹⁰⁸⁾ О том поступку уопште, види *H. Hubmann*: Grundsätze der Interessenabwägung, Archiv für die civilistische Praxis, 1956, S. 87ff, *P. Jäggi*: Fragen des privatrechtlichen Schutzes der Persönlichkeit, Zeitschrift für Schweizerisches Recht, 1960, S. 133a ff, 211a ff, *E. Helle*: Schutz, S. 20ff, 122f.

⁽¹⁰⁹⁾ Слично у вези повреде права на част и угледа *F. Riklin*: Eingriffen, S. 141.

⁽¹¹⁰⁾ Тако у погледу осталих личних права *B. Schaper*: Die Darstellung von Personen in Filmbilddarstellung und Spielfilm in zivilrechtlicher Sicht. Mainz, 1958, S. 43f. *G. Leinveber*: Grundfragen des Rechts am eigenen Bild, GRUR 1967, S. 240.

⁽¹¹¹⁾ Исто за повреду других личних права *E. Helle*: Schutz, S. 18.

⁽¹¹²⁾ Нпр. исказ „Дрнгогорици нису музикални“, „Шкотланђани су шкртни“. О конструкту културе види *G. Allport*: Склоп и развој личности, Београд, 1969, стр. 216.

⁽¹¹³⁾ Међу њима су у ту сврху посебно подесни право на опозив и право на исправку.

скоправно законодавство. Од Законика о блигацијама, буде ли се у материји личних права држао решења Скице за Законик о облигацијама и уговорима ⁽¹¹⁴⁾, не треба очекивати да било шта одређеније каже о овом личном праву (као што то не чини ни с осталима). Но, остаје могућност да се једним актом још општијег карактера ⁽¹¹⁵⁾ обезбеди за наше грађанско право генерална клаузула о недопустивости повреда личности и тиме постави основ и за увођење права на идентитет у наш правни живот. А да обезбеђењем такве заштите не бисмо захватили изнад стварности, нити створити мртву норму, гарантују у току рада навођени стварни и конструисани (али реално могући) случајеви неаутентичног приказивања лица. Ако их у пракси наших судова још нема, не значи да их ни данас-сутра неће бити, или да се већ и сада не догађају, само добијају епилог ван права. Пробитачније је, међутим, поверити грађанском праву да човеку покуша обезбедити живљење у аутентичности.

Владимир В. Водинелић

(114) Види напомену 87).

(115) Тај би садржај био налик ономе што је предлагано у Тезама основних и општих одредаба Закона о грађанскоправним односима (Грађанског законика) (Библиотека Савезне скупштине, коло VII, св. 9, Београд, 1970). У образложењу (стр. 64) је речено да ће друга лична права, која нису наведена у Тезама бити регулисана у неком од посебних делова Грађанског законика или у посебном законик. Сада, међутим, остаје отворено где их регулисати, јер би законодавни акт по садржају налик оном из Теза могао то учинити једино на уопштен начин а Законик о облигацијама неће то учинити не оде ли даље од решења Скице,

О МОГУЋНОСТИМА ПОБОЉШАЊА ДОСАДАШЊЕГ СИСТЕМА ОСИГУРАЊА МОТОРНИХ ВОЗИЛА У НАШОЈ ЗЕМЉИ

УВОДНА РАЗМАТРАЊА

Од свог настанка осигурање моторних возила у нашој земљи бележи велике губитке. Ти губици се веома негативно одражавају на читав систем осигурања имовине и лица у нашој земљи. Ово посебно због тога што су губици у осигурању моторних возила покривани из других врста осигурања, што се негативно одражавало на читаву економију осигурања.

Овај проблем данас, у време усвајања новог Устава, добија још више на значају с обзиром да је Уставом прописано да се у заједницама осигурања у којима се удружују средства ради осигурања од више различитих врста штета морају образовати посебне заједнице ризика за осигурање од истоврсних или сродних врста штета. То практично значи да се Уставом желе даље онемогућити стални губици у појединим врстама осигурања и преливање средстава осигурања.

У складу са уставним променама осигурање моторних возила налази се пред конституисањем у посебну заједницу ризика у оквиру заједнице осигурања односно пред конституисањем својих посебних фондова (почетне резерве сигурности осигурања, резерве сигурности осигурања и сл.) и својих посебних органа управљања и пред споразумом са другим заједницама ризика у оквиру заједнице осигурања којим ће се утврдити услови под којима се могу користити средства фондова по једној врсти осигурања (штета) за измирење обавеза по основу друге врсте штета. То подразумева улагање појачаних напора од стране осигуравајућих организација за постизање позитивних резултата и у овој врсти осигурања.

Актуелност проблема условила је и приступ дискусији. Наиме, у овом прилогу приказани су експанзија моторних возила у свету и у нас и њене последице, упоредни преглед спровођења осигурања моторних возила у свету (нормативни аспект), осигурање моторних возила у нашој земљи према позитивним прописима, резултати пословања у осигурању моторних возила у нашој земљи и учињен је покушај да се дају одређени предлози у циљу постизања бољих резултата у овој врсти осигурања.

У раду су коришћени подаци из завршних рачуна, подаци Удружења осигуравајућих завода Југославије и подаци које су доставили заводи за осигурање и реосигурање „Београд” и „Југославија”.

1. Експанзија моторних возила у свету и у нас и њене последице

Данашњи период, који карактерише нагли развој технике, пун је опасности за људски живот, његов интегритет и за његову имовину. У низу разних опасности посебан значај имају опасности од моторних возила (по броју људских жртава и материјалним штетама). У земљама света са великим аутомобилским и жељезничким саобраћајем смртоносне саобраћајне незгоде се међу узроцима смрти налазе на четвртм месту и то после болести срца, крвотока и рака. „Између 1950. и 1960. године је на 100.000 становника повећан број смртних случајева од аутомобилске незгоде у Јапану са 3,7 на 14,2 лица, у СР Немачкој са 14,9 на 25,6 лица, у Аустрији са 5,9 на 27,5 лица, у Холандији са 8,1 на 16,6 лица, у Енглеској са 9,7 на 14,5 лица итд.” (1).

И у Југославији је, услед брзог и динамичног развитка њене привреде, развоја туризма и пораста животног стандарда грађана, дошло до наглог и осетног повећања броја моторних возила и возача. Такав успон развоја друмског саобраћаја у Југославији илуструју следећи подаци (2).

Регистрована моторна возила 1966—1971. године:

	1966.	1967.	1968.	1969.	1970.	1971.
СФРЈ	444.432	664.005	983.575	1.506.842	1.253.006	1.431.725
Индекс	100	149,4	201,0	237,8	281,9	322,1

Регистровани возачи моторних возила 1966—1970. године:

	1966.	1967.	1968.	1969.	1970.
СФРЈ	854.830	1.138.831	1.399.439	1.551.704	1.778.257
Индекс	100	133,2	167,7	181,6	208,0

Настрадала лица у саобраћајним незгодама 1966—1971. године:

СФРЈ	1966.	1967.	1968.	1969.	1970.	1971.
укупно	33.803	35.946	41.527	46.272	53.651	38.936
индекс	100	106,3	122,6	136,9	158,7	115,2
погинула	2.145	2.195	2.703	3.059	3.684	3.769
индекс	100	102,3	126,0	142,6	171,7	175,7
повређена	31.658	33.751	38.724	43.213	49.967	35.167
индекс	100	106,6	122,3	136,5	157,8	111,7

(1) Бакач: Magyar Tudomány, 1964. 1. 32.

(2) Подаци Савезног секретаријата за унутрашње послове

Укупна материјална штета у 1970. години износила је 385,7 милиона динара, према процени штета од стране СУП-а приликом увиђаја на лицу места. Међутим, овај податак не одражава стварну висину штета (јер се она приликом увиђаја ретко може реално оценити, нити се примењују реална мерила), тако да је стварна штета увек знатно већа. Сем тога, органи СУП-а не излазе на увиђај за штете мање вредности, што значи да такве штете нису ни обухваћене исказаним износом, иако штете мање вредности (од 2.000—3.000 динара) учествују бар са 50% у укупном износу исплаћених штета.

2. Упореди преглед спровођења осигурања моторних возила у свету

„У индустријски развијеним земљама је грана осигурања моторних возила редовно најважнија грана, ако искључимо осигурање живота и социјално осигурање. Укупна премија ове гране процењена је 1968. године на 17,5 милијарди долара од чега је 73% отпало на САД и 21% на Европу.

Недавно су у САД испитивали добитке приватних осигуравајућих друштава и том приликом утврдили да осигурање моторних возила спада у гране индустрије које се најлошије рентирају... Упоредна испитивања у другим земљама... показују сличне, ако не и лошије резултате, с том разликом што су „лоше године“ у европском осигурању дошле с извесним закашњењем у односу на САД...

У СР Немачкој технички гүбитак из обавезног осигурања моторних возила 1970. године износио је 1 милијарду ДМ” (3).

У свету данас постоје различити системи спровођења осигурања моторних возила. Карактеристике тих система дате су у законским прописима и тарифама осигурања које су у примени. Решења су различита.

У Канади осигурање од одговорности у тесној је вези са системом социјалног осигурања. Свим оштећеним лицима, се, на име социјалног давања, даје одређена сума одштете, а за део одштете који прелази тај износ може се остварити накнада на основу добровољног осигурања од одговорности или по основу грађанскоправне одговорности штетника.

Слично је и са осигурањем у Пољској у којој обавезно осигурање у саобраћају представља комбинацију осигурања лица од незгоде и осигурања од одговорности а део одштете у осигурању од незгоде даје се оштећеном без утврђивања кривице.

У САД се улажу напори да се одштете у осигурању од одговорности утврђују у потпуности на принципима објективне одговорности.

У земљама са развијеном тржишном привредом улажу се напори да се савременом тарифном политиком у осигурању моторних возила постигну бољи ефекти у економији осигурања.

У СР Немачкој се тарифа заснива на следећим принципима:

— утврђују се зоне осигурања према броју становника и броју саобраћајних незгода,

(3) Dr W. Diehl, Zürich, Будућност осигурања моторних возила, Осигурање и привреда „Загреб 1972. 1—2, стр. 23”.

— утврђују се субјекти који имају посебне попусте код осигурања одређених врста возила,

— утврђују се премије за посебна возила код којих се врши доплата.

— врши се разврставање поједих возила у тзв. „Разреде без штета“ којима се даје попуст онима који не чине штете а прописују се посебне доплате за оне који су учинили више штета и др.

Француска тарифа се заснива на категорији возила (цене, карактеристика возила кад настане штета и сл.), особинама осигураника (године старости, брачно стање, возачки стаж и сл.) и зависи од услова под којима се користи возило (за обављање посла, за одлазак на посао и сл.) и карактеристикама саобраћајних зона у којима се користи возило (према учесталости и броју штета и густини саобраћаја).

Белгијска тарифа сачињена је на основу снаге моторног возила. уведено је обавезно индивидуализирање премије (bonus/malus) и уведена је индексација тарифе односно аутоматско усклађивање тарифе са трошковима живота и порастом цена.

У Аустрији се примењује и принцип самопридржаја (учешће осигураника у штети) итд.

3. Осигурање моторних возила у нашој земљи

Закон о обавезном осигурању у саобраћају. Према Закону о обавезном осигурању у саобраћају ⁽⁴⁾ прописано је обавезно осигурање корисника односно сопственика моторних возила од одговорности за штете причињене трећим лицима.

Основни принципи на којима се заснива осигурање јесу следећи:

— обавезно осигурање корисника односно сопственика моторних возила од одговорности и обавезно осигурање путника у јавном саобраћају од последица несрећног случаја међусобно се допуњују,

— осигурањем се обухвата целокупна штета коју је сопственик односно корисник моторног возила дужан да надокнади по прописима односно по правним правилима о одговорности,

— висина премије коју осигураник плаћа одређује се тарифом премија осигурања коју доноси осигуравајући завод сагласно одредбама Основног закона о осигурању и осигуравајућим организацијама ⁽⁵⁾,

— штету проузроковану од стране непознатог моторног возила као и од возила чији се корисник односно сопственик није осигурао од одговорности, дужан је надокнадити осигуравајући завод чије је седиште најближе месту настале штете и др.

Према Предлогу закона о обавезном осигурању у саобраћају, на основу досадашњих позитивних искустава у свету и у нас, у односу на

(4) „Службени лист СФРЈ“, бр. 11/68.

(5) „Службени лист СФРЈ“, бр. 7/67.

садашњи Закон о обавезном осигурању у саобраћају, предвиђене су следеће новине:

— предлаже се увођење обавезног осигурања и за страна лица — кориснике односно сопственике моторних возила који својим возилима долазе у нашу земљу,

— предлаже се повећање осигураних сума за обавезно осигурање од последица несрећног случаја и то за случај смрти од 8.000 на 20.000 динара, за случај трајног инвалидитета од 16.000 на 40.000 динара и за случај пролазне неспособности за рад од 4.000 на 10.000 динара.

— уместо покрића целокупне штете (материјалне и нематеријалне), како је прописано садашњим Законом (неограничено покриће), предлажу се најниже осигуране суме на које се има уговорити осигурање од одговорности (6).

— предлаже се могућност учешћа осигураника у штети (франшиза) а износ учешћа се препушта заједницама осигурања,

— предлажу се решења којима се побољшава експедитивност и економичност у поступку ликвидирања штета (обавезно вансудско поравнање пре подношења тужбе суду, посебан фонд за штете од непознатих возила и неосигураних лица, обавеза достављања потребних података од стране надлежних органа заједнице осигурања и сл.) и др.

Одобравање тарифа премија. — Премије обавезног осигурања корисника односно сопственика моторних возила од одговорности за штете причинене трећим лицима су у нас од 1969. године под непосредном друштвеном контролом цена.

Одлуком о задржавању цена односно тарифа обавезног осигурања корисника односно сопственика моторних возила на затеченом нивоу (7) цене у овом осигурању могле су се мењати путем споразума између осигуравајућих завода и обвезника тог осигурања уз примену одредаба чл. 27. до 34. Закона о образовању и друштвеној контроли цена.

(6) Предлагање увођења најнижих осигураних сума на које се има уговорити осигурање од одговорности учињено је из следећих разлога:

— национални бирои осигуравајућих друштава неких земаља (Аустрија, Западна Немачка) приговарају да неограничено покриће у нашој земљи захтева да њихови осигураници, када са моторним возилом кретају у Југославију, повећавају осигуране суме на које закључују осигурање у тим земаљама и за то плаћају допунску премију,

— неограничено покриће представља сметњу и за закључне билатералних споразума о укидању међународне зелене карте осигурања, што се препоручује од Економске комисије УН за Европу да би се поједноставила контрола постојања осигурања на граници а нпр. Биро осигуравача Зап. Немачке је одложио да такав споразум склопи са Бироом наших осигуравача док се не измени у нашем закону одредаба о неограниченом покрићу и уведу минимални осигурани износи.

— неограниченом покрићу приговарају и осигуравајући заводи у земљи сматрајући да с то даје подстрека оштећеним лицима и њиховим правним заступницима да подносе неспразмерне одштетне захтеве и настоје свим могућим средствима да их остваре, а судовима да досуђују све веће износе накнада.

(7) „Службени лист СФРЈ”, бр. 1/69.

Наредном о максимирању цена односно тарифа обавезног осигурања моторних возила ⁽⁸⁾ тарифе овог осигурања могле су да се повећају највише до 40% с тим да се остали услови не мењају односно не погоршавају.

Одлуком о начину образовања цена односно тарифа обавезног осигурања моторних возила ⁽⁹⁾ одобравање тарифа обавезног осигурања моторних возила пренето је у надлежност република односно покрајина. У смислу поменуће Одлуке републичка односно покрајинска извршна већа донела су одлуке о одређивању органа за давање сагласности на промене цена односно тарифа обавезног осигурања моторних возила.

Одлуком о максимирању цена свих производа и услуга ⁽¹⁰⁾ максимиране су, поред осталих цена производа и услуга, тарифе осигурања. Том Одлуком су први пут стављене под непосредну друштвену контролу тарифе добровољног („каско“) осигурања.

Одлуком о изменама и допунама Одлуке о максимирању цена свих производа и услуга ⁽¹¹⁾ тарифе добровољног и обавезног осигурања моторних возила остале су и даље под непосредном друштвеном контролом цена у надлежности република односно аутономних покрајина.

Ради даљег спровођења непосредне друштвене контроле цена у области осигурања моторних возила, републичка односно покрајинска извршна већа овластила су републичке односно покрајинске управе за цене или друге одговарајуће органе да дају сагласност на промену тарифа осигурања моторних возила.

Савезно извршно веће донело је Одлуку о максимирању цена за све производе и услуге од 15. 2. 1973. године у смислу које су премије осигурања моторних возила враћене на ниво од 31. 12. 1972. године, а то значи на ниво од 26. 11. 1971. године.

У току последње четири године, код обавезног осигурања само је у два маха извршено повећање тарифа и то: јуна 1969. године до 40% и јуна 1971. године од 55—190% зависно од врсте возила.

Тарифе премија осигурања моторних возила. — С обзиром да су тарифе осигурања моторних возила готово у свих завода у Југославији истоветне, изнећемо пример завода сада интегрисаних „Београд“ и „Југославија“ и указаћемо на разлике у односу на изнете примере других завода.

Тарифе премија за осигурање корисника односно сопственика моторних возила од одговорности одобрене јуна 1971. године за бивши завод „Београд“ и бивши завод „Југославија“ засноване су на истим принципима утврђивања основа за тарифирање. Тарифирање се врши с обзиром на врсту возила, снагу мотора у КС, радну запремину мотора, носивост у тонама, број регистрованих места и сл. Предвиђени су доплаци на премију из тарифе уколико се возило користи под посебним условима (спорт-

(8) „Службени лист СФРЈ“, бр. 28/69.

(9) „Службени лист СФРЈ“, бр. 17/71.

(10) „Службени лист СФРЈ“, бр. 53/71.

(11) „Службени лист СФРЈ“, бр. 31/72.

ска такмичења) или кад је реч о посебним врстама возила у којих је повећан ризик (такси возила, возила аутотранспортних предузећа, возила трговинских путника и заступника предузећа и сл.). Предвиђен је попуст у појединим врстама возила где је ризик смањен, предвиђена је „бонификација“ уколико осигураник у претходној години није имао штета.

„Каско“ тарифе два завода код путничких аутомобила донекле се разликују.

Код бившег завода „Београд“ као основ за израду тарифе за „каско“ осигурање путничких аутомобила је врста возила, цена новог возила и његових делова (10 категорија путничких аутомобила), а за „каско“ осигурање осталих врста моторних возила и за осигурање од одговорности висина премије зависи од снаге мотора у КС, радне запремине мотора у ссм односно носивости у тонама и од других критеријума како је то означено у појединим тарифним групама.

У зависности од тога као и у које сврхе користи возила и уз какве техничке резултате у протеклом периоду трајања осигурања прописују се одређени доплаци и то:

— за поједине врсте возила (такси возила, возила која служе за обуку, возила која се издају у најам, возила трговачких путника, возила која су произведена пре 10 година, возила аутотранспортних предузећа и сл.),

— за осигураника по чијем је осигурању у току протеклог трајања осигурања накнађено две или више штета (»malus«).

Предвиђени су и попусти осигураницима по чијим осигурањима није извршена накнада штете за протеклу годину или више година уназад („бонификација“).

Такође је предвиђено и учешће осигураника у штети („франшиза“).

У бившем заводу „Југославија“ тарифе за „каско“ осигурања путничких аутомобила је знатно разубењенија (у осталих моторних возила иста), а тарифирање се врши с обзиром на:

— зону и подзону ризика

— категорију односно класу возила и

— број употребе возила.

Распоред општина у зоне ризика извршен је на основу статистичких података о саобраћајним незгодама као и на основу података о густини саобраћаја.

Разврставање у категорије и класе возила извршено је на основу података о висини и учестаности штета код појединих марки и типова возила.

Величина „броја употребе возила“ зависи од тога ко, у које сврхе, у којој „подзони“ и под каквим условима користи возило.

Постојеће тарифе у области обавезног осигурања и других осигуравајућих организација на територији Југославије су јединствене у погледу елемената тарифирања односно система тарифирања и садрже исте принципе. Постоји разлика код тарифа завода „Сава“ и „Марибор“ у СР Сло-

венији и то код путничких аутомобила у основном елементу тарифирања, јер се уместо снаге мотора у КС за тарифирање узима запремина мотора возила изражена у смт.

4. Резултат пословања у осигурању моторних возила

У периоду од 1968. до 1972. године сви заводи у СФР Југославији остварили су губитке у осигурању моторних возила. Губици се крећу од износа од преко 600 милиона динара, а само у осигурању од одговорности износе 320 милиона динара.

Губици настали у осигурању моторних возила знатно су утицали на укупне пословне резултате југословенског осигурања јер је њихово покриће вршено из осталих врста осигурања.

Губици у осигурању моторних возила у периоду 1968—1972. године покривени су из других позитивних грана осигурања (индустрије, осигурање робе у транспорту и др.).

Почеци остваривања губитака у осигурању моторних возила поклапају се са наглим развојем саобраћаја у нашој земљи, односно са наглим порастом броја моторних возила, а на негативан резултат ове гране осигурања утицао је читав низ фактора који се међусобно условљавају и које можемо сврстати у објективне и субјективне факторе.

У објективне факторе који су утицали на негативан резултат ове гране осигурања спадају стање путева и регулисаности саобраћаја уопште, инфлаторне тенденције односно ниске тарифе осигурања које нису пратиле пораст цена и које су биле „замрзнуте“ у више махова и у дужем периоду и др.

Основни субјективни фактори су саобраћајно искуство и саобраћајна култура возача, понашање возача у саобраћају⁽¹²⁾, субјективне слабости осигуравајућих организација у спровођењу осигурања моторних возила, неуједначени критеријуми приликом ликвидације штета код ауто одговорности и сл.

Сматра се да највећи део ових слабости може да се отклони, између осталог, ефикаснијом пословном политиком осигуравајућих организација на спровођењу осигурања моторних возила и поштрљавањем санкција у прописима који регулишу безбедност саобраћаја.

Изнећемо карактеристичне узроке настанка губитака у заводу „Београд“ који су слични и у највећем броју других завода у нашој земљи.

На високе негативне резултате осигурања моторних возила завода „Београд“ посебан утицај имали су резултати који су остварени на подручју града Београда на коме ради филијала Београд. Ово је нарочито изражено у осигурању од одговорности. Филијала Београд учествује у укупној премији осигурања од одговорности са 72,4% а у укупним штемама чак са 80,2%, што значи да ова филијала чини нешто мање од 3/4

(12) Мада су са аспекта осигурача саобраћајно искуство, саобраћајна култура возача и понашање возача у саобраћају објективни фактори.

портфеља Завода а у штетама учествује са више од 3/4 укупних штета. Слично је и у „каска“ осигурању где филијала Београд учествује са 67,5% у премији Завода а са 62,9% у штетама. Београд је највеће ризично подручје не само по броју аутомобила већ и по броју возила која се крећу улицама главног града. У летњим месецима, поред возила становника Београда, огроман број страних туриста пролази или се задржава својим возилима извесно време у Београду (познато је да је Београд најпосећеније туристичко место у Југославији), тако да и стварно долази до већег броја и обима штете у Београду него на другим подручјима које обухвата завод „Београд“.

Поред тога на негативне резултате у осигурању моторних возила у заводу „Београд“ утицали су и:

- организационо-технолошке и субјективне слабости у спровођењу ове врсте осигурања укључујући и дуг процес ликвидације штета у административно-техничком и судском поступку,
- застареле тарифе премија осигурања,
- несређени односи са сервисно-ремотним организацијама,
- ниске премије осигурања моторних возила и др.

5. Закључна разматрања и предлози

Из свега изнетог произилази да је на негативне резултате у осигурању моторних возила утицао читав низ испоњених објективних и субјективних слабости са међу њима нарочито досадашња тарифна политика и слабости осигуравајућих организација у спровођењу осигурања моторних возила.

Да би се ове слабости отклониле потребно је предузети следеће мере:

1. Тарифе стално усавршавати односно увести нове — савременије тарифе које би у елементима тарифирања садржале нове елементе на основу којих се, у нашим условима, може постићи боља економија у осигурању моторних возила („зоне ризика“ на основу учестаности штета и густине саобраћаја, оцена величине ризика, са становишта на који начин, у које сврхе и у каквим породичним и другим условима осигураник користи возило и др.).

2. Омогућити, у складу са договором република и покрајина у спровођењу политике цена, да тарифе осигурања моторних возила буду усклађене са трендом пораста штета у зависности од пораста цена возила делова и услуга. У том смислу потребно је да управе за цене повремено одобравају нове тарифе у складу са порастом цена моторних возила и услуга.

3. Обезбедити већа права осигураника како би могли организовано остварити ефикаснији утицај на пословање осигуравајућих организација у овој грани осигурања.

4. Пооштрити санкције за повреду прописа безбедности како би се и тим путем утицало на побољшање понашања возача као на један од основних узрока настанка саобраћајних незгода.

5. Повећати напоре радних заједница осигуравајућих организација да се убрза процес ликвидације штета (у административном и судском поступку) и да се отклоне организационо-технолошке и субјективне слабости ради побољшања квалитета и остваривања веће продуктивности рада на овом послу.

6. Пооштрити критеријуме тако да се штете олако не процењују и ликвидирају што води губицима, али не увести ни претерану строгост и формализам у процени и ликвидирању штета који могу довести у питање сврху осигурања и права осигураника односно оштећеника.

7. Постићи самоуправни споразум између осигуравајућих организација и сервисно-ремонтних организација за поправку моторних возила, којим би се, између осталог, регулисали квалитет услуга, рок извршења услуга, начин одређивања цена за норма-час, нормативи утрошка времена за оправку возила по операцијама и сл.

Горчић Јован

DATENVERARBEITUNG. Herausgeber Bundeskriminalamt, Wiesbaden 1972.

Продор кибернетике у друштвене науке ставио је на дневни ред и питања примене електронске обраде података у борби против криминалитета. Посреди је веома сложена проблематика која се креће од појма кибернетике и њених могућности (1) до правосудне етике (2), кад је реч о откривању и гоњењу кривичних дела и њихових учинилаца, као и о осветљавању и решавању кривичних ствари. Није на одмет и примедба на самом почетку, да би и код нас ваљало да радимо више и систематски на овој проблематици.

Пред нама је једна књига која садржи 28 предавања и дискусију са симпозијума одржаног 1972. године у Савезној управи кривичне полиције (Bundeskriminalamt) Савезне Републике Немачке (3). Тематски реч је о електронској обради података у области полицијских активности откривања и гоњења кривичних дела и њихових учинилаца. За полицију се с правом истиче да она практично никада ништа друго и не ради него обрађује податке. Било како да посматрамо њен рад, он нас увек суочава са откривањем, регистровањем, упоређивањем, повезивањем или анализирањем факата (W. Heintz, с. 7). Но, пре него што бисмо се ближе осврнули на зналачки и савесно рабене студије и реферате са овог симпозијума—треба напоменути да је он био марљиво и систематски припремљен. Њему је претходила обрада три велике теме и то: кривична полиција и техника, истраживање основа и кривична полиција и најзад трагање. Свака од ових тема обрађена је методично и са пуно акрибије путем студија, реферата и дискусије (4). Тако смо научили да се у раду полиције срећемо са појмом технике у најширем смислу речи. Нису у питању само инструментаријум и методи криминалистичке технике, већ и фотографија, осматрање, електронска обрада података, дијагностика говора и гласа, савремена техника обавештавања и друга техничка достигнућа, као и индивидуална техника вршења кривичних дела (modus operandi) и одговарајућа техника реаговања кривичне полиције (B. Niggemeyer) (5). Још нешто, веома је јасно развијена концепција о научном истраживачком раду у интересу полициј-

(1) Prof. Dr. Georg Klaus: Wörterbuch der Kybernetik. Dietz Verlag. Берлин, 1968. С. 324—239.

(2) Г. Ф. Горский, А. Д. Кокорев и Д. П. Котов: Судебная этика. Изд. Воронежского Университета. Воронеж, 1973. С. 22. и сл.

(3) Gesetz über die Einrichtung eines Bundeskriminalpolizeiamtes (Bundeskriminalamt). Vom 8. März 1951. in der Fassung vom 29. Juni 1973.

(4) Kriminalpolizei und Technik. Herausgeber Bundeskriminalamt, Wiesbaden 1967. — Grundlagenforschung und Kriminalpolizei. Herausgeber Bundeskriminalamt, Wiesbaden 1969. — Fahndung. Herausgeber Bundeskriminalamt, Wiesbaden 1970.

(5) Dr. B. Niggemeyer: Kriminalpolizei und Technik — ein Ueberblick. S. 7 (u Kriminalpolizei und Technik).

ског сузбијања криминалитета ⁽⁶⁾ и сагледан допринос разних наука овој борби против криминалитета ⁽⁷⁾.

Прве речи приликом отварања симпозијума опомињу и скрећу пажњу на то да употреба електронске обраде података не сме да постане сама себи сврха, да се службеници кривичне полиције не смеју да преобрате у робове машина и да се иза нагомиланих података налазе лица и њихове судбине које компјутер не може никада исцрпно да опише (Dr. Rutschke, с. 11). Однос између човека и машине потпуно је јасан и одређен. Нешто касније у току симпозијума ово нам врло лепо казује и J. J. Daunt (Вашингтон, САД), цитирајући Хувера, бив. директора ФБИ, да приликом развијања електронских система за обраду података морамо стално да имамо на уму да је рачунско постројење само оруђе у рукама човека, а никако његова замена за одлуке које он мора сам да донесе. Успех система информација зависи од тога да ли нам је пошло за руком да га употребимо како ваља (сл. 245).

Студије и реферати са симпозијума могу се поделити на оне који нам износе циљеве увођења електронске обраде података, савремено стање ове службе у земљи домаћина и неким страним земљама, као и оне који се баве појединим питањима електронске обраде података и применом ове обраде.

Домаћин нам је у посебним рефератима изложио увођење и стање електронске обраде података у Савезној управи кривичне полиције и управљама кривичних полиција појединих земаља и градова (Баден-Виртемберг, Баварска, Хесен, Доња Саксонска, Северна Рајна — Вестфалија, Рајнска — Пфалц, Сарска и Шлесвих-Холштајн; Берлин, Бремен и Хамбург). За нас је овај децентрализовани систем полиције од интереса с обзиром на однос који имамо између савезних, републичких и покрајинских органа унутрашњих послова. Овај интерес захвата не само питања надлежности и опреме, већ у вези са електронском обрадом података и тематику каталога података, кодирања, даљинске обраде података, јединства, ефикасности и др.

Електронска обрада података уведена је за полицијске потребе у области трагања, где у првом реду долазе у обзир информације у вези са потрагом за лицима и моторним возилима. Но, ово је само груба анотација практичне примене електронских уређаја. За ближа сазнања морају се читати сами реферати и друга стручна литература. Многе могућности су тек у фази испитивања, а неке од њих се налазе у пробној примени.

На симпозијуму су поднесене и посебне студије о даљинској обради података, о могућностима електронске обраде у области дактилоскопије, о изградњи савезног централног регистра, о аутоматизацији централног регистра за странце, о изградњи система правних информација и др. Овде налазимо не само изобиље теоријских разматрања већ и многа практична решења.

Од страних гостију изложена је примена електронске обраде података код полиције њихових земаља, наиме у Аустрији, Шведској и Сједињеним Америчким Државама (Мичиган, Канзас Сити и Вашингтон).

Најзад пред нама је и студија о електронској обради података и криминолошком истраживању у светлу аспеката криминалне политике од Е. Стефана. Аутор је присталица корисности електронске обраде података и у полицијском раду и у криминолошком истраживању. Полицијске збирке података су погодне да допринесу актуелном сузбијању кримина-

(6) W. Heintl: Zur Situation der kriminalpolizeilich orientierten Forschung in der Bundesrepublik Deutschland. S. 9—12 (u Grundlagenforschung und Kriminalpolizei). — H. Gallus: Kriminalistisch-kriminologische Forschung im Bundeskriminalamt (u časopisu Kriminalistik, Heft 12/1972. S. 578—581).

(7) Prof. Dr. Friedrich Geerds: Verbrechen und Verbrecher als Gegenstand der Forschung. Über den Beitrag der Wissenschaften zur kriminalpolizeilichen Verbrechensbekämpfung in Vergangenheit, Gegenwart und Zukunft S. 13—39 (u Grundlagenforschung und Kriminalpolizei).

литета. Што се тиче криминолошког истраживања оне могу да користе криминалној феноменологији и у веома ограниченој мери истраживању и разјашњењу злочина. У области откривања неких карактеристика настанка криминалитета потребно је изналажење биографских података из психолошког и социјалног домена. За успешну сарадњу између полиције и криминолога потребно је стандардизовано школовање на екземпларним случајевима. У свему овом треба имати на уму и опасност »*circulus vitiosus*«¹ која се крије у збиркама података, наиме реч је о могућности да се једно лице сврстано у збирку стално јавља као осумњичени код сваког новог кривичног дела. Студија Е. Стефана заслужује сваку пажњу независно од тога да ли ћемо се с њим увек сложити или не.

Са овом књигом ми имамо један изванредан преглед стања ствари о електронској обради података у раду кривичне полиције и она крије у себи многе могућности за даља проучавања ове проблематике.

проф. Д. В. Димитријевић

Ж. Ведел: АДМИНИСТРАТИВНОЕ ПРАВО ФРАНЦИИ. Превод с француског др Ентина Л. М. Под редакцией др Крутогорова М. А. Изд. „Прогресс“, Москва 1973, стр. 512.

1. У низу превода иностране правне литературе у Совјетском Савезу објављен је уџбеник француског управног права који је дао проф. Жорж Видел. У предговору овог превода др М. Крутоголов и проф. др А. Лунев пре свега истичу да је ово нешто скраћено издање уџбеника проф. Ведела. Међутим, оно што је од интереса јесте сама оцена коју они дају о делу. Поздрављајући појаву овог превода истичу да је теорија француског права имала утицај на развој управног права многих буржуаских држава па и на развој управног права у царској Русији. Указују исправно да се управно право и у Француској као и у другим државама појавио и развијало прво као право чији је предмет делатност државних органа полицијског карактера. Међутим, са постепеним ширењем улоге државне управе у регулисању економских, социјалних, научних и других страна живота буржуаског друштва, проширен је круг проблема које проучава управно право. Подвлаче да се у савременом управном праву у буржуаским државама појављују правна и организациона питања која се односе на државно планирање економике и управљање државним капиталистичким предузећима. Стога закључују да управно право буржуаских држава и сада проучава полицијско-регулативну делатност државне управе.

Поред тога истичу, да и поред многих субјективних особености посебних теоријских гледишта буржуаских правних теоретичара, суштина свих ових гледишта је одражена у општој тежњи да се истакне неklasни односно надklasни карактер делатности управе у буржуаској држави као и надklasна правна заштита управног судства.

Дајући оцену о универзитетској настави управног права у Француској писци предговора сматрају да се начелно мало разликује од науке управног права у другим буржуаским државама. Посебно указују да је у правној науци свих буржуаских држава тежња да се делатност државне управе прикаже као опште национална која служи општем интересу независно од класне припадности чланова друштва. С тога подвлаче да је то карактеристично и за управно право Француске.

Међутим, подвлаче такође да има науке која је више либерална односно прогресивна а постоји и наука која је конзервативна и чак револуционарна. Напредна наука подржава демократске тенденције развоја бур-

жуаске државе а друга се активно бори против демократских институција и демократских тенденција. Овде писци предговора указују да међу теоретичарима управног права Француске постоји велики број представника буржуаско-либералних концепција али да и они улози и карактеру делатности управе одричу њихову класну природу. Критикујући недостатке организације управног апарата ови француски теоретичари, како истичу писци предговора, фактички се залажу за усавршавање класно експлоататорске буржуаске државе, права и државне управе (стр. 7—8). У предговору се истиче да проф. Ж. Ведел припада класичној „либералној” школи права и да с тога његова гледишта у овом делу потичу од апстрактних „надкласних” позиција, „опште воље”, „свеопштих интереса” и тсл. С друге стране подвлаче да су све већа улога француске буржуаске државе, посебно у периоду V Републике и све јача борба радника на челу са француском комунистичком партијом, утицала на писца проф. Ж. Ведела да се повремено одвоји од академских апстракција класичног управног права и приступи примени социолошке анализе сложених појава у стварности француске управе (стр. 8). Писци предговора истичу да управни апарат савремене француске државе као и управно судство чине део политичке надградње над капиталистичком економском базом и да су као такви позвани да бране ту базу и интерес класе у чијим се рукама налази капиталистичка економија (стр. 8). Даље истичу да је буржуаски државни механизам, укључујући ту управу и управно судство, оруђе класне владавине, политички инструмент за ублажавање класно-антагонистичких противречности. Тај механизам не може бити ванкласни или надкласни.

2. После ове опште оцене писци предговора дају и посебне оцене о појединим гледиштима проф. Ж. Ведела. Истичу да проф. Ведел на првом месту указује да јавна власт, посебно извршна, има карактер делатности која се врши у општем интересу. С обзиром да извршна власт за извршење закона може применити и оружану силу, писци предговора истичу, да је прва особеност извршне власти по проф. Веделу право извршне власти на примену организоване принуде за извршење закона.

Друга особеност извршне власти у француском праву, по писцима предговора, је у издавајућу извршне власти од јурисдикције судова опште надлежности јер судску контролу рада извршне власти односно управе врше посебни управни судови. Стога истичу да управа у ствари на тај начин сама суди о делатности својих службеника и о законитости аката које службеници управе доносе (стр. 10). Указујући да Државни савет Француске врши не само судску функцију већ да има и саветодавну улогу и да даје своја мишљења о пројектима законодавних аката писци предговора закључују да је Државни савет један од најважнијих органа за заштиту и јачање буржуаског друштва и буржуаске законитости. Посебно указује да механизам управног судства образује један од важнијих делова савременог извршног апарата Француске и служи учвршћењу те власти (стр. 14). И поред ове своје оцене писци предговора истичу да проф. Ведел сматра да посебно управно судство Француске представља демократизам у француској управи и пружа одређену гаранцију против незаконитости и произвољности управе (стр. 14). Посебно истичу да је проф. Ведел посветио пажњу одговорности управе за штету коју проузрокују службеници само закључују да су ова излагања проф. Ведела у овој материји веома интересантна али веома далеко од реалности савремене Француске јер указују да је наличје делатности управе у Француској у произвољности и насиљу од стране полиције, суда и управе (стр. 15).

Указујући на значајну и одлучујућу улогу Председника Републике у V Републици писци предговора истичу такође и улогу Парламента. Подвлаче да се у односима Парламента и владе у Француској постојано јавља тенденција сужавања надлежности Парламента, слабење његове улоге и преносење законских овлашћења Парламента у корист владе (стр. 18).

Истичу да је притисак владе на Парламент тесно везан класном борбом у епоси империјализма и да је нашла свој одраз у широко рас-

прострањеном тзв. делегираном законодавству. Суштина тога се састоји у томе што Парламент предаје односно делегира Влади право доношења закона, остављајући себи само надлежност утврђивања одређених општих правила и општу накнадну контролу (18).

Посебно истичу да Државни апарат у Француској штити позиције буржуазије и пре свега неприкосновеност приватне својине и експлоатације и има монопол унутрашње и спољне политике Француске.

Писци предговора на крају истичу да је уџбеник управног права проф. Ведела дао анализу многобројних правних аката у француском праву, који регулишу различите делатности државних органа и управних судова. Пored тога указују да је писац приказао управни механизам савремене Француске. С тога истичу да то све може помоћи критичком проучавању буржуаског француског друштва које има многобројне своје историјске особености стечене у процесу буржуаске револуције и класне борбе између буржуазије с једне и радника односно пролетаријата с друге стране. У тој борби буржуазија се ослања на и ослања на државни апарат управо на одлучујући део тога апарата односно на управни апарат који је проф. Ведел у довољној мери јасно изложио.

3. Нема никакве сумње да француско управно право штити буржуаско право и права грађана које то право даје грађанима, као што и у социјалистичким државама управно право штити социјалистичко право и права грађана која штити то право. Од обима права грађана и заштите тих права и зависи колико и једно и друго право, и капиталистичко и социјалистичко, штити права грађана, па према томе, колико је више сагласно напредним демократским тенденцијама развоја државе и права.

Прихватајући основну оцену да је француско управно право, право капиталистичког друштва за заштиту тог друштва, мора се нагласити да управно право Француске и њена управа, с друге стране, у одређеној мери обезбеђују права грађана призната од тог друштва и стварају услове за задовољење свакодневних људских потреба условљених одређеним друштвеним стандардом и друштвено-политичким системом.

Стога имам утисак да су неке оцене појединих иститута француског управног права које су дали писци предговора у извесној мери можда више субјективне него објективне. На пример, кад излажу о управном судству Француске они мање указују да је оно инструмент за заштиту законитости и права грађана, већ више наглашују да је оно оруђе и инструмент за заштиту капиталистичког друштва, пошто је по њима Државни савет само управни орган који као управни орган решава спорове који се воде против аката управе. Није нетачно да је Државни савет инструмент за заштиту капиталистичког друштва, али је доста упрошћено посматрати га само с те стране. Опште је познато да Државни савет има и саветодавну улогу Владе и Парламента, али ауторитет који је он стекао као заштитник законитости је управо у томе што су напредне снаге у току низа деценија, у самом Државном савету Француске, умеле и знале да у границама својих овлашћења штите законитост и права грађана, наравно оних права која штити капиталистичко друштво Француске. Само неколико примера. Државни савет умео је и хтео да после овог рата одлучи да се пониште као незаконити акти министра којим се не допушта упис у Националну управну школе (Ecole national d'administration) кандидата који су чланови комунистичке партије (1). Државни савет је такође одлучио да поништи неке уредбе које је доносила Влада јер нису сагласне основним начелима израженим у преамбули Устава (2). Државни савет је доносио и доноси одлуке којима обвезује државу на накнаду због штете коју грађанима проузрокују службеници и то не само радњом у вршењу службене дужности и у вези вршења службене дужности већ чак

(1) M. Long, P. Weil, G. Braibant, Les Grands arrêts de la jurisprudence administrative, Sirey, Paris, 1962, стр. 406—411.

(2) Op. cit., стр. 466—472.

и за штету проузроковану, под одређеним условима, и кривицом изван службе односно у оним случајевима кад се кривица службеника можда одваја од службе али кривица односно околности које су допринеле проузроковању штете нису потпуно одвојене од службе јер је служба била узрок личне кривице службеника ⁽³⁾.

Према томе систем одговорности за штету у Француској пракси управног судства није само доказ о појавама незаконитости нити приказује само налицје делатности управе, него је и доказ да у француском праву за незаконите радње и штету проузроковану грађанима одговара и држава не само начелно него и у судској пракси. Без обзира што незаконите радње и проузрокована штета представљају налицје управне делатности, не може се оспорити да француски систем одговорности за штету представља у капиталистичком друштву, у одређеној мери, и заштиту права грађана од незаконитих делатности управе.

Ствари се морају гледати онакве какве јесу. Несумњиво да француско управно судство штити капиталистичко друштво без обзира што у одређеној мери штити права грађана која им то друштво признаје. Објективно посматрано, иако је Државни савет, како то исправно истичу писци предговора, један од стубова буржуаског друштва Француске, делатност Државног савета и његова заштита права, омогућује напредним снагама у Француској да на изванредан начин користећи правна средства постигну одговарајуће ефекте у судској заштити права. То је уједно и дијалектичка противречност буржуаског друштва, јер штитећи буржуаску законитост, стварно, у одређеној мери, руши класни монопол власти буржуаске државе. Утолико су у праву писци предговора кад у Државном савету односно у управном судству Француске виде и инструмент за ублажавање класно антагонистичких противречности.

4. Потпуно је исправна оцена писаца предговора да се у V Републици Француске потискују законодавна овлашћења Парламента. Док је раније Парламенат имао неограничена законодавна овлашћења, сад су му строго утврђена односно ограничена законодавна овлашћења а Председнику Републике и Влади чак дата и таква нормативна овлашћења да неке нормативне акте не морају подносити Парламенту на потврду. Нема сумње да то слаби улогу Парламента и јача положај Председника Републике и Владе. Парламенат се преображава у орган који има нека ограничена законодавна овлашћења и који се постепено све више претвара у орган који има више улогу врховне контроле Владе и њених органа него што је врховни законодавни орган у класичном смислу.

5. Примедба писца предговора да се проф. Ведел удаљава повремено од академских класичних апстракција управног права и да приступа примени социолошке анализе сложених појава у стварности француске управе, утолико је тачна што проф. Ведел заиста приступа наведеној социолошкој анализи али не би се могла узети као објективна оцена класичног управног права Француске који писци предговора више виде само у академским апстракцијама. Независно од тога што је управно право Француске, управно право једне капиталистичке државе, опште је познато да су многи француски теоретичари управног права примењивали социолошке анализе стварности француске управе. Колико су у томе успели друго је питање, али су примењивали и социолошки метод. Доста је навести само већ давно умрле врхунске професоре Дигна, Орјуа и Жеза а да не не спомињем данас активне теоретичаре управног права.

Штета је што писци предговора нису споменули јавне службе у Француској јер би њихова критичка оцена била и ту веома интересантна.

6. Независно од ове мале дискусије о неким начелно оправданим оценама, али у детаљима можда више него строгих оцена, ваља поздравити појаву овог руског превода уџбеника француског управног права. У праву су писци предговора кад истичу да ће овај превод омогућити читаоцима у СССР-у који не знају француски, да критички проучавају управно

(3) Op. cit., стр. 138—144.

право Француске и да сагледају како је, по речима и проф. Ведела у предговору овог превода, управно право Француске, насупрот кодификацијама грађанског, кривичног, трговачког, процесног и других грана права, настало као дело судске праксе управног судства. Државни савет је, како истиче проф. Ведел, изградио све основне концепције теорије управног права Француске: теорију управног акта, теорију законитости и теорију одговорности.

Писци предговора истичу да су уверени да ће совјетски читаоци са великим интересом примити овај превод јер се интересују о свему шта се дешава у Француској. У овом преводу виде такође и одраз добрих односа Француске и СССР и њихових традиционалних веза у области културе и науке.

Свака оцена појединих института права капиталистичких држава коју дају совјетски теоретичари права заслужује пажњу, поготову, кад је реч о судској контроли рада управе. У совјетској правној науци се очигледно све више посвећује пажња судској контроли рада управе па је с тога од интереса за развој управног права уопште а посебно у социјалистичким државама, пратити развој управног права у Совјетском Савету. Нема сумње да ова интензивна преводилачка активност иностране правне литературе која се све више запажа у совјетској издавачкој делатности као и критичка оцена концепција капиталистичког права подстиче на боље разумевање права других држава и истовремено олакшава отворени дијалог који је за развој права неопходан. Боље упознавање иностраног права уопште и управног посебно само може бити од користе за развој правне науке у свим државама без обзира на друштвенополитички систем. Посебно може бити од користи упоредно проучавање права у социјалистичким државама јер доприноси да се појединачна правна правила и институти права других држава упознају и евентуално преузимају уколико има за то услова и потребе. Проф. Ж. Риверо на једном месту се пита како ту појаву објаснити односно који одговарајући термин прихватити. Да ли „размена“, „позајмица“, „имитирање“ или сходно хируршкој терминологији говорити у таквом случају о „трансплантацији“ јер није сигурно да ли ће, или како, та страна концепција у пракси бити прихваћена (*). Без обзира на идеолошке концепције које свакако имају свој утицај, одговарајући инструменти права односно правна средства посматрана и социолошки и правно остају правна средства која могу штитити законитост и права грађана у сваком друштвено-политичком систему уколико одговарају историјском развоју одређеног друштва и условима који допуштају да се она прихвате.

Д. Б. Денковић

Др Миодраг Јовичић, САВРЕМЕНИ ФЕДЕРАЛИЗАМ — УПОРЕДНОПРАВНА СТУДИЈА — Институт за упоредно право, Београд, 1973, стр. 319.

Федерализам је одувек био омиљена тема правне и политичке теорије. Онама који теоријско расправљање једног питања доводе у везу с његовом квантитативном димензијом то може изгледати чудно, јер је данас број федерално уређених држава у свету релативно мали према броју унитарно уређених држава. Али су зато теоријски и практични (за федерално већ уређене државе које су, опет, изразито карактеристичне) проблеми федерализма велики, тако да у области правне и политичке тео-

(*) Jean Rivero: Les phénomènes d'imitation des modèles étrangers en droit administratif.

Чланак у Споменници: Miscellanea W. J. Ganshof van der Meersch, Librairie, générale de droit et de jurisprudence. Paris, 1972. стр. 619—639.

рије и у сфери државне политике нема значајнијег писца или државника који није покушао да на овај или онај начин те проблеме решава. У том погледу наше поднебље „држи корак“, јер су обе ове врсте афинитета за расправљање проблема федерализма у нас већ одавно постојале и данас постоје. Нас, разуме се, занимају овог пута само покушаји на плану теорије.

Федерализам је у нас и до сада био предмет бројних студија, првенствено у оквиру појединих система уставног права, теорија о држави или у облику посебних чланака. Исто тако, федерализам је, за разлику од других правних и политичких питања, био и предмет монографске обраде, тако да данас већ имамо монографије посвећене општетеоријском виду федерализма, упоредноправне монографије о једном питању федерализма и монографије посвећене једној конкретној федерално уређеној држави.

Студија др Миодрага Јовичића, самосталног научног истраживача Института за упоредно право, јединствена је у нас према свом карактеру, јер она у себи удружује општетеоријску и упоредноправну компоненту научне анализе. Према својој концепцији и захвату проблематике федерализма, то је до данас у нас најамбициознији прилаз тој проблематици, што се већ може видети и из кратког приказа питања која је писац узео у разматрање и из прегледа решења до којих је приликом расправљања тих питања дошао.

Тако у Уводу писац даје извесне елементарне напомене о теми свог рада, о методу обраде те теме и о карактеру целе студије. Он истиче да је од самог почетка свог организовања људско друштво тражило облике удруживања и сарадње, пре свега, на политичком и државноправном плану, и да је један од таквих облика био и федерализам. Писац се определио за тзв. проблемски или институционални прилаз обимној и тешкој проблематици федерализма и за излагање резултата проучавања у оквиру више посебних тематских целина. Такве тематске целине посвећене су појединим проблемима, односно институцијама федерализма, с тим што је у тим оквирима, поред општих теоријских разматрања, коришћен и материјал који су пружала истраживања појединих државних уређења.

Прву главу своје студије (*Појам, природа и својства федерације*) писац почиње прегледом различитих дефиниција о појму федерације. Пошто му је тај преглед послужио као основа за указивање на „комплексност појма федерализма, његова многострука лица и могућности различитог приступа овом питању“, писац покушава да изложи сопствено схватање о појму федерације. Он полази од канстатације да различитој стварности појединих друштава одговара и различитост правних решења, што обухвата и решења у области федералног државног уређења. То све компликује питање појма тог уређења, али се, према писцу, појам тог уређења ипак може утврдити и то „полазећи од извесних теоријских премиса које ћемо довести у везу са изнабеним „заједничким именитељима“ оних уређења која се у упоредном праву појављују као федерална“. Тако добијен појам федералног уређења послужио би као основа да се конкретна државна уређења оквалификују као федерална. Дакле, путем теоријских спекулација најпре би се утврдио један апстрактан „модел“ федералног уређења, који би се затим кориговао путем сазнања до којих би се дошло компаративним проучавањем „заједничких именитеља“ свих или бар већине постојећих федералних уређења у свету.

Писац прво утврђује правне (има их шест), а затим друштвено-политичке елементе федералног уређења (има их два). Федерално уређење је она држава у којој су се стекли правни и друштвено-политички елементи појма федерације. То не значи да је у свим федерално уређеним државама у подједнаком степену примењено и федерално начело, које је израз суштине федералног уређења. Ту суштину писац види у „што самосталнијем статусу и што ширем сопственом делокругу федералних јединица (обезбеђеним на низ начина), али уз очување оних својстава саме федерације, као заједнице федералних јединица, по којима ће се она разликовати од конфедерације“. У свом покушају да открије природу

федералног уређења, писац се максимално користио дијалектичким методом мишљења и истицањем социолошких својстава тог уређења. Њему је врло блиска идеја, коју у нас заступа проф. Ј. Борђевић, према којој је федерализам „заједница заједница“, која почива на начелу троструке солидарности: солидарности грађана сваке федералне јединице за себе, солидарности федералних јединица које сачињавају федерацију и солидарности грађана читаве федерације.

У другој глави, која носи назив *Разлози образовања федерација*, писац расправља два питања: прво питање у вези је с разлозима који под дејством сила које теже јединству утичу да уопште дође до настанка државе која ће бити организована као федерација, а друго се тиче разлога који под дејством сила које се опирају једнообразности утичу на постојање федералне структуре у таквим државама.

Расправљајући о интензитету разлога за образовање федерације и тежини њиховог утицаја на образовање федерације, писац уочава постојање извесне корелације између оправданости прихватања федералног уређења, с једне, и ширине примене федералног начела, с друге стране. У земљама у којима разлози за прихватање федералног уређења нису били јаки и убедљиви (Аустрија, Мексико, Венецуела, Аргентина и Бразил) федерално начело било је релативно слабо примењено а извесна решења су одударала од правог федерализма. С друге стране, постојање јаких и оправданих разлога за образовање федерације није добило одговарајући израз у ширини федералних институција (пример СССР, Канаде, Индије).

Трећа глава носи назив *Врсте федерација* и у њој писац расправља о врстама федерације са становишта различитих критеријума, узетим као основ деобе. При том се као критеријуми деобе узимају: начин настанка федерације, национални састав федерације, федерална структура и начин организовања федералног подручја.

У четвртој глави, која носи назив *Број и величина федералних јединица*, писац је ставио себи у задатак да упоредно проучава проблем броја и величине федералних јединица, да размотри међусобне односе ова два елемента и да истакне условљеност успешног функционисања федералног система релативном усклађеношћу тих елемената.

Пишчев општи закључак јесте да се проблем броја и величине федералних јединица поставља са више или мање значаја у животу појединих федерација зависно од степена примене федералног начела у њима. Разуме се, проблем броја и величине федералних јединица посебно је значајан у вишенационалним федерацијама. Ту се појављује посебан проблем регулисања односа „малих“ и „великих“ нација, као и проблем одстрањивања претензија „великих“ нација на водећу улогу у федерацији и решавања жалби „малих“ нација о запостављању и заостајању у федерацији.

Пета глава носи назив *Статус и организација федералних јединица*. У вези са статусом федералних јединица, писац напомиње да без обзира на фактичке разлике које међу њима постоје, федералне јединице једне федерације и у међусобним односима и у односима према федерацији уживају исти статус. Писац, затим, разматра читав низ елемената везаних за статус федералних јединица, као што су: сувереност, могућност иступања из федерације, стабилност подручја, могућност интервенције савезних органа на подручју федералних јединица итд.

У шестој глави, која носи назив *Савезни парламент*, започиње се с разматрањем федералних институција. Као што је познато, једна од општих карактеристика федералног уређења јесте дводома структура савезног парламента. Горњи дом савезног парламента, који окупља представнике федералних јединица, установљен је први пут у Уставу САД и од тада он постаје готово неизбежан други дом у парламентарима свих федерација. Расправљајући о питању паритетног или пропорционалног представништва федералних јединица, писац истиче да се ту основни проблем своди на следеће: да ли начело паритетне заступљености треба применити

до краја, у апсолутном виду, или га, с обзиром на евентуалне знатне разлике у величини појединих федералних јединица треба напустити и уместо њега применити уоблажено начело сразмерног представништва. Писац посебно расправља о начину на који су представници федералних јединица одређени у горњем дому (разликује четири таква начина у упоредном праву), као и о мандату представника федералних јединица у горњем дому (императивни или слободни).

Посебну пажњу писац је посветио расправљању питања карактера горњег дома савезног парламента (сенат или веће). Он истиче да је на ово питање могуће дати јединствен одговор. Тако, горњи дом савезног парламента има својства већа ако његове чланове одређују владе федералних јединица, ако ови у горњем дому иступају као делегација своје јединице и гласају *en block* и, најзад, ако их њихова влада, као њихов мандатор, може опозвати и заменити другима. Горњи дом има, пак, својство сената ако његове чланове бирају било законодавна тела било сами грађани федералних јединица и ако су ти чланови самостални у одређивању својих ставова и слободном тумачењу интереса федералне јединице коју представљају. Горњи дом типа сената неизбежно доводи до политизације избора свог састава. Приликом избора представника у горњем дому одређење бирача више је условљено припадношћу одређеној политичкој партији него чињеницом лојалности федералној јединици.

За сваку федерално уређену државу од нарочитог је значаја како је регулисан однос доњег и горњег дома савезног парламента. Како је за потпуни одговор на ово питање од првенственог значаја проблем овлашћења која парламент има према егzekутиви и проблем односа легислативе и егzekутиве уопште, то је облик државне власти који је примењен у конкретној федерацији од непосредног утицаја на положај и на улогу горњег дома.

Писац се позабавио и питањем у ком систему државне власти федерално уређење најбоље функционише. При том је његов закључак да су теоријске могућности федералних јединица веће у скупштинском него у председничком систему, када је у питању њихов утицај на рад и састав извршне власти.

У седмој глави, која носи назив *Савезна егzekутива*, писац расправља следећа два питања: 1) питање образовања и састава егzekутиве; 2) питање њеног статуса и овлашћења. Фактичка превласт егzekутиве над парламентом, која је карактеристична за савремене политичке системе, чини да ова постаје врло примамљива и да се федералне јединице боре за своју заступљеност у савезној егzekутиви, јер им се тако пружа прилика да непосредније и реалније узму учешћа у вођењу федерације. Такве жеље обично прерастају у уставне норме, према којима се савезна егzekутива мора састојати од одређеног броја представника свих федералних јединица. Ипак, писац сматра, да је „апстрактно узев, свако ограничавање могућности да савезна влада буде састављена од „најбољих“ личности (разуме се, у оквиру дате констелације политичких снага), свако везивање рук мандатора и принудивање — било уставном нормом, било снагом обичаја која може да буде исто толико јака као да је у питању норма за чије кршење је предвиђена најстрожија санкција — да свој „тим“ саставља не по квалитетима људи и њиховој стручности него по томе где је ко рођен и одакле потиче нерационално“. Али и овде, као што то често бива и другде, захтеви рационалности морају да уступку пред захтевима које намеће неопходност заједничког живота у федералној заједници.

Друго питање из ове главе, везано за статус и овлашћења егzekутиве, посматра се у три различита облика државне власти примењеним у федерацијама, да би се, потом, као закључак истакло како је „карактеристика савременог зрелог федерализма јачање савезне егzekутиве на уштрб примене федералног начела“.

Од питања која писац расправља у осмој глави, која носи назив *Управа у федерацијама*, два су, свакако, посебно занимљива и то: питање

спровођења и примењивања савезних закона и питање персоналног састава савезне управе. Постоје два решења у вези са спровођењем и примењивањем савезних закона. Према првоме, савезне законе спроводе органи федерације (амерички систем), а према другоме и органи федералних јединица (немачко-швајцарски систем). Писац сматра да је с обзиром на непрекидно ширење законодавних овлашћења савеза решење према којем савезне законе спроводе федералне јединице више у складу с природом федералног уређења. Федерално начело било би умногоме угрожено када би ширење законодавне надлежности савеза било праћено одговарајућим ширењем овлашћења савезних органа управе у спровођењу тих закона.

Решење, у вези с персоналним саставом савезне управе, које претежно води рачуна о равномерној заступљености представника федералних јединица, писац подводи под сумњу на основу истих аргумената које помиње, у вези с прсоналним саставом савезне егзекутиве. Тако решење, наиме, не пружа могућности потпуне и доследне примене *»merit system«*-а, према којем на службеничка места долазе они који су, према одређеним објективним критеријумима утврђеним у току поступка по јавном конкурс *»најбољи«*. Али је зато оно у складу с природом федералног начела, које неизбежно захтева и извесна одступања и „жртве“ од апстрактно најрационалнијих солуција.

Девета глава носи назив *Судство у федерацијама* и у њој се расправљају следећа три питања: 1) организација судства у појединим федерацијама; 2) положај и овлашћења врховног суда федерације; 3) однос између састава и начина избора судија врховног суда и примене федералног начела.

Десета глава, која носи назив *Расподела функција*, посвећена је питању поделе надлежности у федерацијама, при чему су излагања груписана у два дела, од којих се у првом о питању говори апстрактно, а у другом конкретно. Пошто је утврдио да је прецизну поделу надлежности између федерације и федералних јединица немогуће извести до краја, писац констатује да се стога прибегава утврђивању тзв. претпоставке надлежности, било у корист федерације било у корист федералних јединица. У већини федерација, међутим, претпоставка надлежности установљена је у корист федералних јединица. Али, утврђивање те претпоставке у корист федералних јединица и давање федерацији само изричито наведених функција не мора да значи, и по правилу и не значи, да су приликом вршења расподеле функција федерацији припале неважне функције. Уз то је ова материја подложна сталним променама, које су често последица модификација у развоју федрализма, који је од двојног постао све више кооперативан. Тако је у објављивању низа функција дошло до сарадње између федерације и федералних јединица и до установљења тзв. конкурентне, мешовите, заједничке или паралелне надлежности. Потом се излажу врсте закона којима се регулишу надлежности федерације или федералних јединица утврђене различитим методима поделе надлежности.

Расправљајући конкретно о подели функција, писац истиче да су пред њим стајале две могућности: једна, да изложи како је у свакој федерацији за себе извршена расподела функција између федерације и федералних јединица и друга, да, расправљајући о појединим функцијама, односно међусобно повезаним групама функција, покуша да изнесе коме је — федерацији или федералним јединицама — у савременим федерацијама поверено њихово обављање. Писац се определио за другу могућност, иако је према тврђењу извесних писаца класификовање функција у федерацији веома тешко „исто онако као што је тешко изајвити и класификовати боје у дуги“.

У једанаестој глави, која носи назив *Финансије у федерацији*, даје се један уопштени преглед финансијских одредаба у федералним уставима и историјат поделе прихода између федерације и федералних јединица. Општи је закључак да је у свим федерално уређеним државама федерација та која, на један или други начин, узима за себе највећи део прихода којима јавне власти земље уопште располажу. Тако федералне

јединице у тој подели остају „краћих рукава“, јер приходи које оне саме утврђују и убирају нису довољни за задовољавајуће обављање њихових функција, нарочито оних у области социјалних служби, просвете и сл. Због тога долази до прерасподеле прихода, и то тако што се изврстан део прихода пресипа из благајне федерације у благајне федералних јединица. Пристајањем на такву помоћ федералне јединице свесно прихватају веће или мање ограничавање своје самосталности, јер се подвргавају финансијској субординацији. Пошто, како рече један писац, „нема помоћи без услова“, помоћ коју федерација пружа федералним јединицама у финансијским средствима само је средство слабљења федералног принципа и замагљивања концепта федерализма. С друге стране, писац напомиње да је данас у ери *welfare state* „централизација“ финансијских средстава императив времена, али то „никако не значи да постојећа федерална структура губи смисао свог постојања“.

Као логичка последица претходних глава долази дванаеста глава, која носи назив *Јачање функције федерације*. Писац истиче како историја федерализма, која је дуга готово пуна два века, показује као једну од основних законитости овог процеса јачање функција федерације у поређењу с функцијама федералних јединица. Међутим, впркос овим „трендовима федерализма“ (како је К. Фридрих назвао једно своје дело), постоје и федерације у којима се запажају супротне тенденције, тенденције у правцу делимичног ширења функција федералних јединица. Поред наше земље, у такве федерације спадају још и Канада, Индија и СССР. То, према пишчевом мишљењу, сутерише питање „да ли то значи да чињеница вишенационалности води у савременим условима јачању функција федералних јединица, насупрот процесу који се иначе одвија у свету федерализма?“ Ипак је општи пишчев закључак да је у оквирима федерално уређених држава дошао до узмака федерализма, иако федерално уређење у њима још увек постоји.

У тринаестој глави, која носи назив *Еволуција федерализма*, истиче се да је федерализам процес, који се мења и еволуира не само у простору него и у времену. При том се промене у федералном уређењу много више тичу функционалног него структуралног и институционалног вида федерализма. У досадашњој својој еволуцији федерализам је прошао кроз два своја облика, који се у теорији дефинишу као двојни и кооперативни федерализам. Док је двојни федерализам већ одавно напуштен, савремени стадијум еволуције федерализма може се одредити као кооперативни федерализам. Појам кооперативног федерализма има два значења: прво, које обухвата сарадњу између федерације, с једне, и федералних јединица, с друге стране, друго, које се односи на међусобну сарадњу федералних јединица, било без икаквог посредовања федерације било уз извесне облике њеног учешћа. О првом облику кооперативног федерализма, с обзиром да он утиче на мењање суштине федерализма, постоје супротна мишљења, док се другом облику кооперативног федерализма не оспорава вредност за пуније функционисање федералног система.

У четрнаестој глави, који носи назив *Оцена уставности и законитости у федерацијама*, писац најпре констатује постојање два уставноправна поретка у оквиру правног поретка федерације, савезног и федералних јединица. Решење према којем у случају сукоба два акта предност ужива општи акт федерације и да се он има примењивати усвојили су у апсолутном виду, без могућности корекције само СССР и Швајцарска. У осталим федерацијама важење премисе према којој је савезно право старије, условљава се претпоставком да је савезно право у питању у складу са савезним уставом и да тај склад може да буде и утврђен. Од ове претпоставке полази се и у случају две горе наведене федерације, али у њима није предвиђена никаква могућност за отклањање евентуалне сумње у сагласност савезних закона са савезним уставом. Другим речима ова претпоставка је у њима необорива.

Две су основне функције контроле уставности у федерацијама: 1) да се обезбеди поштовање расподеле функција између федерације и федерал-

них јединица (та расподела је утврђена у савезном уставу); 2) да се обезбеди међусобна сагласност између различитих категорија општих аката које доносе федерација и федералне јединице. На овом месту писац нарочиту пажњу поклања расправљању следећих питања: покретање уставног спора, решавање сукоба надлежности између федерације и федералних јединица и између федералних јединица међусобно и начин именовања судија судова који врше оцену уставности. И за функцију контроле уставности у федерализму карактеристични су процеси, које је један писац сликовито одредио као „померања која доводе до апopleксије у центру и анемије у екстремитетима”.

У петнаестој глави, која носи назив *Федерализам и демократија*, писац је поставио себи задатак да проучи да ли се и како демократија у федерално уређеној држави, правно посматрано, остварује на посебан начин. Ово због тога што једна федерално уређена држава мора да води рачуна о два елемента који је сачињавају, тј. о вољи грађана и вољи федералних јединица, па се самим тим и примена демократског начела у федерацији условљава и његова вредност неизбежно релативизује. Иако би, у случају да демократија буде искључиво схваћена као владавина већине закључак био да је федерализам антидемократски и антивећински облик државне власти, писац истиче да би такав закључак био неоправдан јер је, с једне стране, демократија режим који обезбеђује и право мањине, а федерализам, с друге стране, као облик државне власти, претпоставља демократију као *conditio sine qua non* његовог настанка и постојања. Због тога је Џон Калхун (John Calhoun) говорио о „конкурентној већини” у федерацији, која подразумева неопходност сагласности воља две већине: већине грађана и већине федералних јединица.

Питање односа федерализма и демократије писац прво разматра на плану институционалних решења, првенствено на примеру швајцарске федерације, али како је реч о области у којој се не сме занемарити стварност и утицај бројних ванправних чинилаца на остваривање правних решења, посебна пажња посвећује се улози коју имају организоване политичке снаге, посебно политичке партије.

У шеснаестој глави, која носи назив *Употреба језика у федерацијама*, расправљају се два питања. Прво, право припадника сваке нације да се језику којим говори призна одређени статус, и то како као средству изражавања њихове културе, тако и у оквиру управе, судства, школства и сл. Друго, употреба језика као средства међусобног комуницирања појединих нација односно федералних јединица и, посебно, употреба различитих језика у раду централних органа, пре свега савезног парламента.

Последња, седамнаеста глава, која носи назив *Измене федералног устава*, посвећена је излагањима различитих начина измене федералног устава. Пишчев закључак јесте да природа федерације, као заједнице федералних јединица, тражи да буде предвиђен што већи степен чврстине федералног устава. Што је већи степен чврстине федералног устава то је, с овог гледишта посматрано, у већем степену обезбеђена примена федералног начела. Али, федерални устав не би смео да буде ни претерано чврст да не би представљао сметњу за кретање друштва напред. Закључак је да „у друштву које се оликује зрелошћу и правилним схватањем о неопходности помирења ужих и ширих интереса путем општег консенсуса, вероватно је најбоље решење имати чврст устав, који ће обезбеђивати широку примену федералног начела, па ако потреба измене тог устава буде општеприхваћена (тј. од стране већине грађана и федералних јединица), она ће, ипак, упркос чврстини федералног устава, бити и спроведена”. Ипак, федерални устав никада не може бити толико чврст да се њиме захтева једногласност свих федералних јединица приликом његове измене.

После ових седамнаест глава, чију смо садржину укратко изложили, следи *Закључак* у којем се на концизан начин указује на природу и на будућност федерализма.

Радови оригиналних концепција и широких захвата излажу се могућностима критике. То је, уосталом, судбина сваког стваралачког чина који је, када је аутентичан, двоструко стваралачки креативан, јер доводи до сазнања нових истина и инспирише на нова сазнања. Дијалога и полемике нема једно с делом које не даје знаке живота и које се једино као такво и због тога може критиковати. У својој безидејности и мисаоној анемиčnosti такво дело паралише и мисао читаоца, који ујурбаном прелистава стране, мерећи колико је остало до краја књиге и тиме до његових мука. Напротив, дело које инветивно, смело и оригинално обрађује једно питање, држи свог читаоца стално мисаоно активним и подстиче га на размишљања и на нове закључке. У том смислу, из једног таквог, мисаоно активног читања дела о коме је реч, потекле су и примедбе које писац овог приказа има да упуту писцу књиге, крећући, у редоследу тих примедба, од конкретних према принципијелним.

Пре свега, пишчево разликовање разлога образовања федерација на разлоге који доводе до настанка држава погодних за организовање федерације и на разлоге који утичу на постојање федералне структуре не чини се убедљиво. Разлози које он помиње као разлоге за настанак држава погодних за организовање федерације су, поред других примарних, општи разлози настанка свих држава, државе као апстрактне категорије, па ипак све државе нису федерације. Уз то, није јасан аналитички смисао прве групе разлога.

Исто тако, чини се да се, када писац говори о томе како постојање и улога политичких партија доводи до замагљивања концепта федерализма, федерализам, као демократска институција, и политички плурализам посматрају раздвојено, што тражи одговарајуће објашњење. Наиме, остаје необјашњено зашто је писац, са становишта извесних коначних циљева развоја друштва, између двеју демократских тековина капиталистичких политичких система гласао за једну од њих — у овом случају за федерализам. Анализи дејства политичких партија требало је прикључити и анализу дејстава интересних група, јер ове донекле ремете правилности, до каквог се закључка долази ако се анализира једино дејство политичких партија.

Разлози срашћивања института контроле уставности с федерализмом нису теоријски довољно фундирани. Како је могуће да овај институт иде на руку и централиталним и центрифугалним снагама у федерацији ако је његов *raison d'être* очување федерализма? Институт контроле уставности је пре институт заштите слободе и демократије него гарант уставне поделе функција федерације и федералних делова. Оригинерно, институт контроле уставности настао је у циљу заштите идеје конституционализма и у мери којој је федерализам био изданак те идеје прихватао се и институт контроле уставности. Даља еволуција института контроле уставности зависила је од општих друштвених трендова и од тога које су друштвене снаге биле на кормилу конкретних институција за контролу уставности.

Поред тога, на извесним местима (у главама о савезној егзекутиви, савезној управи и судству у федерацијама) излагања су сувише кондenzована, тако да се каткад решења у појединим федерацијама механички подводе под опште групе утврђене применом односних критеријума. Понекад се појаве проучавају у хемијски чистом облику. Тврђа да је федерализам данас искључиво кооперативни не може се примити без резерве, јер свакако има области у којима је он још увек двојни према свом карактеру.

Мислимо да је основна противречност ове студије противречност између основне идеје везане за појам федерализма и метода обраде федерализма, па према томе и те идеје. Идеја и на основу те идеје заснован теоријски концепт федерализма јесу антиправни; они уважавају претежно друштвено-политичка обележја федералног уређења, а писац изричито одбацује консеквенцу правне теорије и правнолошког разновања према којима је суверена једино федерација и према којима федерално уређење

и није посебан облик државног уређења. С друге стране, метод обраде тог уређења, који нарочито долази до изражаја приликом обраде федералних институција и питања расподеле функција, јесте претежно правни. Но, то је, уосталом, општа слабост свих покушаја теоријског обрађивања федерализма, чије су полазне премисе социолошке или политиколошке, путем описивања и тумачења његовог правног инструментаријума. Закључак је, наравно, да се федерализам не може адекватно ни потпуно објаснити правним методом уколико су теоријске премисе тог објашњења неправне. У том смислу, најдоследнији приликом обраде федерализма био је и остао Карл Фридрих, код кога постоји склад између основне идеје о федерализму и метода обраде те идеје.

Дела, као што је студија о којој је реч, у свету настају као резултат колетивног рада. У нас су, на жалост, не само објективне, већ и субјективне прилике такве да отежавају, да не кажемо онемогућавају, сваку колективну акцију у области мисли и теорије о праву и политици. Управо због тога, у једној таквој средини, дело о коме је реч има далеко већи значај него што је то случај са њему еквивалентним радовима у свету (каких, иначе, има свега неколико). Поздравне салве дочекале би ово дело и у земљама које имају развијенију правну књижевност од наше. У нас је такво дело могао створити само један изузетно вредан, акриби-чан и талентован научни радник који није жалио време и енергију да скупи читаве гомиле чињеница, расутих у различитим делима на различитим језицима и који је имао смисла и нерава да начини синтезу, изведе бриљантни закључак и заузме сопствени став. Писац дела се и пре овог свог рада убрајао у наше врхунске компаративисте-конституционалисте. Овим својим делом он се учврстио на самом врху, на којем ће још дуго година неприкосновено стајати.

Мр Ратко Марковић

САДРЖАЈ

ЧЛАНЦИ

<i>Др Борислав Т. Благојевић:</i> Посебан законски наследни режим при наслеђивању пољопривредног земљишта и приватних пољопривредних газдинстава у СР Словенији — — — — —	281
<i>Др Петар Стојановић:</i> Привидне противуречности одредаба Општег имовинског законика — — — — —	299
<i>Др Ана Михајловна Бељакова:</i> Законодавство о браку и породици у СССР — — — — —	319

ПРИЛОЗИ

<i>Светислав Табориши:</i> О економским аспектима друштвеног договарања и самоуправног споразумевања — — — — —	327
<i>Мирољуб Лабус:</i> Повратак класичној економији — — — — —	339
<i>Владимир Водинелић:</i> Грађанскоправна заштита човековог идентитета (аутентичности) — — — — —	349

ДИСКУСИЈА

<i>Јован Горчић:</i> О могућностима побољшања досадашњег система осигурања моторних возила у нашој земљи — — — — —	367
--	-----

ПРИКАЗИ

<i>Др Драгољуб Димитријевић:</i> Datenverarbeitung, Herausgeber Bundeskriminalamt, Wiesbaden 1972. — — — — —	377
<i>Др Драгаш Денковић:</i> Ж. Ведел, Административно право Франции — — — — —	379
<i>Мр Ратко Марковић:</i> Др Миодраг Јовичић, Савремени федерализам — упоредно-правна студија — — — — —	383

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТЬИ

- Др Борислав Т. Благојевић:* Особый вид наследования по закону в случаях наследования земель сельскохозяйственного назначения и частных сельскохозяйственных имений в СР Словении — — 281
- Др Петар Стојановић:* Кажущиеся противоречия положений Общего кодекса об имущественных отношениях — — — — — 299
- Др Ана М. Белякова:* Законодательство о браке и семье в СССР — 319

СООБЩЕНИЯ

- Светислав Табороши:* Об экономических аспектах общественного вступления в договоры и самоуправляемого соглашения — — 327
- Мирољуб Лабус:* Возвращение к классической экономике — — — 339
- Владимир Водинелић:* Гражданско-правовая защита идентичности человека (аутентичности) — — — — — 349

В ПОРЯДКЕ ОБСУЖДЕНИЯ

- Јован Горчић:* О возможностях улучшения существующей в нашей стране системы страхования моторных перевозочных средств 367

РЕЦЕНЗИИ

- Др Драгољуб Димитријевић:* Datenverarbeitung, Herausgeber Bundes-kriminalamt, Wiesbaden 1972. — — — — — 377
- Др Драгаш Денковић:* Ж. Ведел, Административное право Франции 379
- Мр Ратко Марковић:* Др Миодраг Јовичић, Современный федерализм-сравнительное правовое исследование — — — — — 383

CONTENTS

ARTICLES

- Dr Borislav T. Blagojević:* Special legislative hereditary regime in inheriting agricultural land and private agricultural farms in Socialist Republic of Slovenia — — — — — 281
- Dr Petar Stojanović:* Economic contradictions of regulations in General proprietary code — — — — — 299
- Dr Ana Mihajlovna Beljkova:* Legislation on matrimony and family in USSR — — — — — 319

SUPPLEMENTS

<i>Svetislav Taboroši</i> : About economic aspects of social agreements and self-governing consent — — — — —	327
<i>Miroljub Labus</i> : Return to classical economy — — — — —	339
<i>Vladimir Vodinelić</i> : Civil juridical protection of mans identity (authenticity) — — — — —	349

DISCUSSION

<i>Gorčnć Jovan</i> : About possibilities of improvment of the system of insurance of motor vehicles in our country — — — — —	367
---	-----

REWIEVS

<i>Dr Dragoljub Dimitrijević</i> : Datenverarbeitung, Herausgeber Bundeskriminalamt, Wiesbaden 1972. — — — — —	377
<i>Dr Dragaš Denković</i> : Ж. Ведел, Административное право Франции — — — — —	379
<i>Mr Ratko Marković</i> : Dr Miodrag Jovičić, Contemporary Feudalism — comparative suridical study — — — — —	383

SOMMAIRE

ARTICLES

<i>Dr Borislav T. Blagojević</i> : Le régime successoral légal spécial à l'occasion de la succession des terres agricoles et des exploitations rurales privées dans la République socialiste de Slovénie — —	281
<i>Dr Petar Sotajnović</i> : Les contradictions apparentes des dispositions du Code civil général — — — — —	299
<i>Dr Ana Mihajlovna Beljakova</i> : La législation relative au meriage et à la famille en U.R.S.S. — — — — —	319

VARIÉTÉS

<i>Svetislav Tabaroši</i> : Les aspects économiques de l'entente sociale et de l'accord autogestionnaire — — — — —	327
<i>Miroljub Labus</i> : Le retour à l'économie classique — — — — —	339
<i>Vladimir Vodinelić</i> : La protection de droit civil de l'identité (l'authenticité) de l'homme — — — — —	349

DISCUSSION

Jovan Gorčić: Des possibilités de l'amélioration du système en vigueur jusqu'à présent de l'assurance des véhicules motorisés dans notre pays — — — — — 367

COMPTES RENDUS DES LIVERS

<i>Dr Dragoljub Dimitrijević:</i> Datenverarbeitung, Herausgeber Bundeskriminalamt, Wiesbaden 1972. — — — — — — — — — —	377
<i>Dr Dragaš Denković:</i> G. Vedel, Le droit administratif de la France —	379
<i>Mr Ratko Marković:</i> Dr Miodrag Jovičić, Le fédéralisme contemporain — étude de droit comparé — — — — — — — — — —	383

**ИЗДАЊЕ ЦЕНТРА ЗА ДОКУМЕНТАЦИЈУ И ПУБЛИКАЦИЈЕ
ПРАВНОГ ФАКУЛТЕТА**

ДР ВОЈИН ДИМИТРИЈЕВИЧ

**ПРАВО УТОЧИШТА НА ТЕРИТОРИЈИ СТРАНЕ
ДРЖАВЕ (ТЕРИТОРИЈАЛНИ АЗИЛ)**

ЦЕНА 40.—

ДР ДУШАН ЈАКОВЉЕВИЧ

**КРИВИЧНА ДЕЛА ПРОТИВ СЛОБОДА И ПРАВА
ГРАЂАНА У ЈУГОСЛОВЕНСКОМ
КРИВИЧНОМ ПРАВУ**

ЦЕНА 35.—

Уредништво АНАЛА моли своје сараднике да рукописе достављају откупане на машини са проредом и са довољно белине са стране. Примљене рукописе Уредништво не враћа.

АНАЛИ ће објавити и, у границама могућности, приказати сваку нову књигу послату на приказ..

АНАЛИ ПРАВНОГ ФАКУЛТЕТА У БЕОГРАДУ излазе двомесечно.

Претплата за часопис „Анали Правног факултета у Београду” у 1974. за целу годину износи:

1. За правна лица	Н. дин.	60.—
2. За један примерак	” ”	12.—
3. За појединце	” ”	40.—
4. За један примерак	” ”	8.—
5. За студенте (редовне и ванредне)	” ”	20.—
6. За један примерак	” ”	4.—

Претплата за иностранство износи н. д. 90,00 (USA \$ 6).

Претплату слати на рачун Правног факултета у Београду број
60803-740-032-4356

Уредништво и администрација АНАЛА ПРАВНОГ ФАКУЛТЕТА
БЕОГРАД — Булевар револуције 67, тел. 341-501